

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αντί

Περίοδος Β'
Τεύχος 688
Παρασκευή
4 Ιουνίου 1999
Δρχ. 700

Ο πόλεμος στις ευρωκάλπες

Η νεότερη και η σύγχρονη πεζογραφία

Γράφουν οι:

Αλ. Ζήρας, Ελισάβετ Κοτζιά, Μαίρη Μικέ,
Παν. Μουλλάς, Δημ. Μποσνάκης, Αλεξάνδρα Ρασιδάκη,
Δημ. Ραυτόπουλος, Όλγα Σελλά, Βαγγ. Χατζηβασιλείου

Κυκλοφορεί στη σειρά
ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Loring Danforth

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ

Ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο

Πρόλογος του συγγραφέα για την ελληνική έκδοση
Μετάφραση: ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ

Το πολυσυζητημένο αυτό βιβλίο προσεγγίζει τη διαμάχη για τη μακεδονική ταυτότητα υπό το πρίσμα των πρόσφατων θεωρητικών εργασιών για τον εθνοτικό εθνικισμό, την επινόηση της παράδοσης και το ρόλο του κράτους στη διαδικασία της εθνογένεσης. Διαχρονική όσο και επίκαιρη, η διαμάχη τοποθετείται στο ευρύτερο πλαίσιο της

βαλκανικής ιστορίας, καθώς και σε σχέση με την πρόσφατη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας. Εξετάζεται δε τόσο στο επίπεδο της εθνικής πολιτικής και ιδεολογίας στα Βαλκάνια όσο και στο επίπεδο της ανθρώπινης εμπειρίας και βιογραφίας στις αυστραλιανές κοινότητες της διασποράς.

... η μελέτη του Ντάνφορθ φέρνει μια αίσθηση επιστημονικής φρεσκάδας: Ρίχνει φως στις πολλαπλές σημασίες του όρου Μακεδονία, γεωγραφικές όσο και εθνικές, και αναλύει διορατικά τις αλληλοσυγκρουόμενες διεκδικήσεις της μακεδονικής ταυτότητας ... απαραίτητο τόσο σ' εκείνους που ενδιαφέρονται για την πολιτική στα Βαλκάνια και τις εθνοτικές συγκρούσεις τους, όσο και σε μελετητές που ασχολούνται με τη θεωρητική μελέτη της διαμόρφωσης ταυτοτήτων.

ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΠΟΛΛΙΣ, New School
for Social Research

... ισορροπημένη και διαυγής ανάλυση ενός σύνθετου και πολιτικά επίμαχου θέματος ...

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΤΖΟΥΣΔΑΝΗΣ,
Πανεπιστήμιο της Πολιτείας του Ώχάιο

... συμβάλλει σε πολλές σημαντικές περιοχές μελέτης της σύγχρονης ανθρωπολογίας και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα: διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας, υπερεθνικές εθνοτικές κοινότητες, ανθρώπινα δικαιώματα και πολυπολιτισμικότητα.

HANS VERMEULEN,
Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ

Βραβείο της Αμερικανικής Εθνολογικής Εταιρείας.

Ένα από τα κορυφαία ακαδημαϊκά βιβλία του περιοδικού *Choice* για το 1996.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΣΟΛΩΝΟΣ 133, 106 77 ΑΘΗΝΑ τηλ. 3806 305, 3821 813 fax 3838 173, e-mail: alexcom@otenet.gr
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΣΤΗ ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ: ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 5 / ΣΤΑΔΙΟΥ 44, 105 64 ΑΘΗΝΑ, τηλ. 3311 719

Περίοδος Β' • Έτος 26ο • Τεύχος 688
Παρασκευή 4 Ιουνίου 1999 • Δρχ. 700
**ΑΝΤΙ - ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ**

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα
Τηλ. 72.32.713-72.32.819 FAX: 72.26.107
ANTI ON-LINE: <http://www.otenet.gr/anti>
e-mail: chrarou@otenet.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ: Χρήστος Παπουτσάκης
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δημήτρης Γκέκας
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Μάχη Γεωργιάδου
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΛΙΘΟΤΥΠ Α.Ε. Ιασίου 5, Περιστερί
Τηλ. 57.22.201

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:

Ετήσια συνδρομή: 26 τεύχη, Εξάμηνη: 13 τεύχη
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εξαμ. 6.500 δρχ., Ετήσια 13.000 δρχ.,
Ετήσια Οργανισμών, Τραπεζών, κ.λπ.: 50.000 δρχ.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩΠΗ - ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ:
Εξαμ.: 41 δολ., Ετήσια: 82 δολ.,

ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΣΙΑ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ:

Εξαμ. 48 δολ., ετήσια 96 δολ.

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Χρήστος Παπουτσάκης

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: ΔΡΧ. 700,

ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: ΔΡΧ. 1.400

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Για τα βιβλιοπωλεία
της Αθήνας: Περιοδικό ΑΝΤΙ,
για τα βιβλιοπωλεία της Β. Ελλάδας:

Κέντρο του Βιβλίου - Α Πουλουκτσή και Σία Ε.Ε.
Λαοσάνη 3, Θεσσαλονίκη, τηλ. (031) 285.857

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σε δέκα ημέρες οι έλληνες πολίτες καλούνται να δώσουν την ετυμηγορία τους. Όμως αυτές οι ευρωεκλογές βαρύνονται από το κλίμα των βομβαρδισμών στη γειτονική Γιουγκοσλαβία, βαρύνονται από τη δίκη-παρωδία του Οτσαλάν. Ο Άγγελος Τσέκερης (σελ. 14) γράφει για τις Αρχές και την ηθική λίγο πριν από τις ευρωεκλογές.

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΕΛ. 24 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΟΥΛΛΑΣ:

Για μια συνολική θεώρηση της σύγχρονης πεζογραφίας μας

ΣΕΛ. 27 ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ

Μεταπτώσεις της Νεοτερικότητας - 1960 - '75 - '90...

ΣΕΛ. 32 ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΤΖΙΑ

Το έργο των μεταπολεμικών πεζογράφων στη μεταδικτατορική περίοδο

ΣΕΛ. 36 ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Η ελληνική λογοτεχνία μετά το '74. Συγκλίσεις και αποκλίσεις

ΣΕΛ. 40 ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ

Το "επισκεπτήριο" της ιστορίας

ΣΕΛ. 42 ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΡΑΣΙΔΑΚΗ

Μυθοποίηση και πολυμυθία στην σύγχρονη νεοελληνική πεζογραφία

ΣΕΛ. 48 ΜΑΙΡΗ ΜΙΚΕ

Ο λόγος της μνήμης

ΣΕΛ. 58 ΟΛΓΑ ΣΕΛΛΑ

Το ασάλευτο τοπίο της κυπριακής πεζογραφίας

ΣΕΛ. 60 ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ

Μια αναδρομή σε θητείες και συντροφιές

ΣΕΛ. 16

ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΚΗΝΗ: Δίκαιο ή πολιτική; Περί ανθρωπιστικής

επεμβάσεως στο Κοσσυφοπέδιο, γράφει ο **Στέλιος Περράκης**

Με τίτλο *Η μαντήλα και ο στρατός*, ο Αλή Ταρτάνογλου αναλύει

σε άρθρο του τις πολύπλοκες συνθήκες στο εσωτερικό της

Τουρκίας τις μέρες της δίκης Οτσαλάν.

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ

Ύστερα από 10 ημέρες, σελ. 4

ΟΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΑΙ

Κώστας Κουφογιώργος, σελ. 5

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟ

Αντήνωρ, σελ. 6

ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ

Σχόλια, σελ. 8

E-MAIL

Απόστολος Διαμαντής, σελ. 12

Η ΑΝΤΙΠΑΛΗ ΕΣΤΙΑ

Αθλητικά, σελ. 68

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Δημήτρης Γκέκας

ΥΣΤΕΡΑ ΑΠΟ ΔΕΚΑ ΗΜΕΡΕΣ

ΣΕ ΔΕΚΑ ημέρες καλούμαστε να καταθέσουμε την ετυμηγορία μας και τις πολιτικές μας επιλογές για το ευρωκοινόβουlio. Το λέμε εξαρχής: καταψήφιση των μεγάλων κομμάτων· υπονόμευση του πολιτικού σκηνικού που χρόνια τώρα έχει στηθεί. Γιατί είναι υπεύθυνο για τις ακολουθούμενες πολιτικές. Πολιτικές στις οποίες έχει αντιπαραταχθεί το σύνολο σχεδόν του ελληνικού λαού. Δεν κρίνεται ούτε η είσοδος στην ΟΝΕ ούτε τα ποσά των διαρθρωτικών ταμείων. Κρίνονται επιλογές που μας οδήγησαν να προσυπογράψουμε την απόφαση για έναν επιθετικό και καταστροφικό πόλεμο. Επιλογές εξάρτησης που οδήγησαν στο φιάσκο Οτσαλάν. Επιλογές στο οικονομικό επίπεδο, που βλέπουν την ανάπτυξη της χώρας όχι μέσω της σύγκλισης στην ελληνική κοινωνία αλλά μόνο μέσω δεικτών και αριθμών.

Ο ΟΤΣΑΛΑΝ θα δικάζεται για σαράντα ακόμη ημέρες σε μια δίκη-παρωδία, η οποία το μόνο που αποδεικνύει είναι η πλήρης επιτυχία του στρατοκρατικού μηχανισμού της Άγκυρας. Που ευτελίζει μεν τον παλιό ηγέτη του κουρδικού κινήματος, αλλά συγχρόνως καταδεικνύει τον αποκρουστικό χαρακτήρα του αυταρχικού κράτους που δυναστεύει τον τουρκικό λαό. Η παράδοση, όμως, του Οτσαλάν μέσω των κενυατικών αρχών έγινε –ας μην το ξεχνούμε– τουλάχιστον και με τις ολιγωρίες της ελληνικής κυβέρνησης. Η οποία σήμερα σφυρίζει αδιάφορα...

ΟΙ BOMBΑΡΔΙΣΜΟΙ στη Γιουγκοσλαβία συνεχίζονται ως την ώρα που σύρονται αυτές οι γραμμές. Και θα συνεχίζονται δυστυχώς για τις επόμενες ημέρες. Και ο πόλεμος θα συνεχιστεί, σε όποια μορφή αποφασίσει το ΝΑΤΟ, και μετά τις ευρωεκλογές. Οι πληροφορίες για την πρόοδο των ειρηνευτικών διαδικασιών είναι ασαφείς και προεξοφλούν μακροχρόνιες διαβουλεύσεις. Αλλά οι πληροφορίες για τους συνεχιζόμενους βομβαρδισμούς είναι σαφείς και συγκεκριμένες. Το ΝΑΤΟ ενεργεί σαν «ξένος» και απόκοσμος οργανισμός. Οι στρατηγοί του και ο κύριος Σολάνα έχουν τη δική τους γραμμή, την δική τους άποψη για τη ρύθμιση του βαλκανικού προβλήματος: τον ανηλεή πόλεμο.

ΜΕ ΑΥΤΟ το σκηνικό καλούμαστε σε δέκα ημέρες να συναποφασίσουμε για το... ευρωπαϊκό μας μέλλον. Το μέλλον αυτό διαφημίζεται από τα κυβερνητικά τηλεοπτικά σποτ ως λαμπρόν και ελπιδοφόρο. Λες και ό,τι ενδιαφέρει τον ελληνικό λαό –αλλά και τους άλλους ευρωπαϊκούς λαούς– είναι η ανάπτυξη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών. Στο οικονομικό πεδίο αυτό που ενδιαφέρει τους Έλληνες είναι η πτώση της ανεργίας, η προοπτική παιδείας και εργασίας των νέων, η συγκρότηση μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Απέναντι σε όλα αυτά, η κυβέρνηση εμφανίζεται να σκέπτεται μόνον τους «δείκτες».

ΓΙ' ΑΥΤΟ αλλά και για τα λοιπά πεπραγμένα της κυβέρνησης (συνυπογραφή στις επιθετικές νατοϊκές ενέργειες, ευθύνη στους χειρισμούς της υπόθεσης Οτσαλάν κ.λπ.), οι Έλληνες πολίτες καλούνται σε δέκα ημέρες να δώσουν την ετυμηγορία τους. Που θα πρέπει να είναι αποτρεπτική για τις επιλογές που υπαγορεύουν οι νατοϊκοί φίλοι...

αντί

Οι Εκούχρονισται

Ο, ΝΕ

ΠΕΙΤΕ ΚΑΙ
ΚΑΝΕΝΑ ΟΧΙ
ΒΡΕ ΠΑΙΔΙΑ...

Ο, ΝΕ

ΚΚΟΧΦΟΓΕΡΦΟΣ16

Ειρήνη ή πόλεμος; Κρίσιμες οι δύο επόμενες εβδομάδες

ΤΕΤΑΡΤΗ, 2 Ιουνίου, ημέρα 70ή του πολέμου, με τον πρόεδρο της Φινλανδίας Μάρτι Αχτισάαρι και τον ρώσο μεσολαβητή Βικτόρ Τσερνομίρντιν να οδεύουν προς Βελιγράδι, για «να εξηγήσουν, στον πρόεδρο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, τι σημαίνει στην πράξη το προτεινόμενο ειρηνευτικό σχέδιο»... Απαραίτητη προσθήκη: Και οι δύο μεσολαβητές αισθάνθηκαν την ανάγκη να διευκρινίσουν ότι το προτεινόμενο σχέδιο «δεν σημαίνει 100% συμφωνία σε όλες τις λεπτομέρειες» – άρα υπάρχουν ακόμα θέματα (ή «λεπτομέρειες») που πρέπει να αποσαφηνισθούν.

ΠΑΡ' ΟΛΑ αυτά, πλείστοι όσοι διεθνείς αναλυτές θέλουν να πιστεύουν (και πάλι) ότι βρισκόμαστε «πολύ κοντά σε συμφωνία για την ειρήνη». Την εκτίμηση αυτή, μάλιστα, συμμερίζεται και ο δικός μας υπουργός Εξωτερικών Γ. Παπανδρέου, ο οποίος θεωρεί πιθανόν να φθάσουμε σε συμφωνία «πριν από τις ευρωεκλογές της μεθεπόμενης Κυριακής». [Ανάλογη δήλωση έκανε και ο πρωθυπουργός Κ. Σημίτης: «Ενδέχεται να πάμε στις ευρωεκλογές –είπε– με ειρήνη»].

ΠΟΣΟ «κοντά», όμως, στην επίτευξη συμφωνίας, βρισκόμαστε, πραγματικά; Ακριβέστερα: Πόσος χρόνος θα χρειασθεί για να αποσαφηνισθούν προβλήματα όπως είναι η σύνθεση της ειρηνευτικής δύναμης που θα εγκατασταθεί στο Κοσσυφοπέδιο ή η διοικητική δομή της, αν υποτεθεί ότι τα προβλήματα αυτά παραμένουν ακόμα σε εκκρεμότητα; Και το μεν Βελιγράδι έχει επανειλημμένα διαμηνύσει ότι αποδέχεται την πρόταση των G-8, έστω και αν ο γιουγκοσλάβος στρατηγός Νεμπόισα Πάβκοβιτς, διοικητής της Τρίτης Στρατιάς, φέρεται να επιμένει σε δύο –sine qua non– όρους: στην παρουσία σερβικών δυνάμεων στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου και στη μη είσοδο στην περιοχή νατοϊκών δυνάμεων που πήραν μέρος στον πόλεμο κατά της Γιουγκοσλαβίας. Όσο για τη ρωσική συμμετοχή, στην ειρηνευτική δύναμη, θεωρείται δεδομένη... Όμως το ΝΑΤΟ δεν θα ήθελε, σε καμιά περίπτωση, ρωσικά στρατεύματα να αναλάβουν, λόγω χάρη, τον έλεγχο του βόρειου τμήματος του Κοσσυφοπεδίου, κάτω από μια αναζωπυρωμένη φημολογία περί «διχοτομήσεως» (έστω συγκεκαλυμμένης) της γιουγκοσλαβικής αυτής επαρχίας.

ΟΠΩΣ ΚΑΙ αν έχει το πράγμα, βέβαιο είναι ότι οι επόμενες δύο εβδομάδες θα είναι εξαιρετικά κρίσιμες. Ευοίωνο σημείο: Η δήλωση του φινλανδού προέδρου (από την προηγούμενη εβδομάδα) ότι δεν θα πήγαινε στο Βελιγράδι, αν οι προοπτικές ειρήνευσης δεν είχαν κάποια θετική βάση. [Και ο Μάρτι Αχτισάαρι –την ώρα που γράφονται οι γραμμές αυτές– βρίσκεται ήδη στο Βελιγράδι...]. Δυσοίωνο σημείο: Η συνεχιζόμενη πολεμική υστερία του ανώτατου διοικητή του ΝΑΤΟ, στρατηγού Ουέσλι Κλαρκ, σύμφωνα με την οποία η Συμμαχία –«πλήρως ικανοποιημένη από την αποτελεσματικότητα των αεροπορικών επιδρομών»– είναι έτοιμη να προ-

χωρήσει στην κατάληψη του Κοσσυφοπεδίου διά της βίας, αν ο Μιλόσεβιτς δεν υποχωρήσει «σε όλα τα σημεία».

ΟΤΑΝ ΤΟ ΚΚΕ ΣΥΜΠΛΕΕΙ ΜΕ ΤΟΥΣ ΛΟΓΗΣ «ΝΑΞΑΚΗΔΕΣ» Ή ΤΑΛΙΜΠΑΝ...

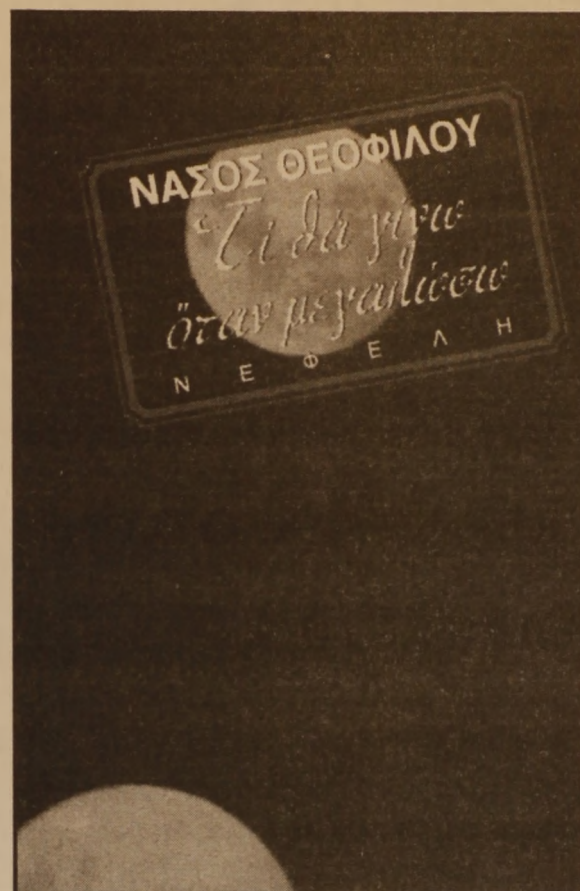
ΕΡΩΤΗΜΑ: Με τους βομβαρδισμούς συνεχιζομένους, με την ειρήνη να μην έχει ακόμα εξασφαλισθεί και με το κύρος της Ευρώπης βαριά τραυματισμένο (λόγω της συμμετοχής της στον πόλεμο), τι μπορούν να δώσουν οι ευρωεκλογές της 13ης Ιουνίου; Το ερώτημα θέτουν οι γνωστοί πολέμιοι της ευρωπαϊκής ιδέας, οι οποίοι, σε πλήρη σύμπλευση, τη φορά αυτή, με τους κεκράχτες της εθνοφοροσύνης και της νεοορθοδοξίας, διακηρύσσουν (σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης) την... «αυτοδύναμη και αυτοτελή ανάπτυξη της χώρας»!

ΤΑ ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ είναι γνωστά: Είναι όλοι τους το ίδιο – Αμερικανοί, Ευρωπαίοι, συντηρητικοί, σοσιαλδημοκράτες, ακροδεξιοί κ.λπ. Συνεπώς, δεν έχει σημασία αν θα ζούμε σε έναν μονοπολικό κόσμο, κάτω από την κυριαρχία των ΗΠΑ, ή σε έναν πολυκεντρικό κόσμο, με μια Ευρώπη χειραφετημένη από τις ΗΠΑ – όπως διακηρύσσει, λόγου χάρη, ο Συνασπισμός! Κατ' επέκταση: Εμείς, οι μόνοι «πραγματικοί αριστεροί» (και κομμουνιστές) δεν έχουμε πρόβλημα να συμμαχήσουμε με τους Ναξάκηδες, τους Χριστόδουλους και τους λογής άλλους Ταλιμπάν, προκειμένου να κερδίσουμε κάποιες ψήφους παραπάνω, στο όνομα του νέου μετώπου των «συνεπών αντιπολεμικών δυνάμεων».

ΑΛΛΑ ΣΤΟ αύριο της Ευρώπης δεν φαίνεται να πολυπιστεύουν –παρά τους όρκους και τις διακηρύξεις τους– ούτε το κυβερνών ΠΑΣΟΚ ούτε η Νέα Δημοκρατία. Ο πρωθυπουργός μπορεί να βεβαιώνει πως το ζητούμενο είναι ένας «νέος πολιτισμός της πολιτικής», πως η Ελλάδα είναι, σήμερα, η χώρα με το 24ο ή 25ο υψηλότερο, κατά κεφαλήν, εισόδημα στον κόσμο και πως έχουμε ήδη ολοκληρώσει τη μετάβασή μας στη «νεοτερικότητα», κ.λπ. Ανάλογες εξαγγελίες (με εντονότερο, όμως, τον δημαγωγικό τους χαρακτήρα) περιλαμβάνει και το διαβόητο «Νέο ξεκίνημα» του αρχηγού της Νέας Δημοκρατίας.

ΟΜΩΣ, ούτε ο Κ. Σημίτης ούτε ο Κ. Καραμανλής έδωσαν –δίνουν– τη μάχη των ευρωεκλογών, απαλλαγμένοι από τα σύνδρομα του λαϊκισμού και των πελατειών σχέσεων. Απόδειξη; Ενώ πιστεύουν ότι θα έχουν τον ίδιο αριθμό εδρών (οκτώ για το ΠΑΣΟΚ και οκτώ για τη Νέα Δημοκρατία – κάτι για το οποίο αρκεί ένα ποσοστό 30%...), η αγωνία τους επικεντρώνεται στο ποιο από τα δύο αυτά κόμματα θα καταλάβει την πρώτη θέση, έστω και αν η διαφορά θα είναι 1 ή 2%... Και, φυσικά, η δεύτερη αγωνία τους εντοπίζεται στο ενδεχόμενο διαρροής ψήφων υπέρ των μικρότερων κομμάτων! [Στις ευρωεκλογές του 1994, το μεν ΠΑΣΟΚ είχε απολέσει 800.000

Νάσος Θεοφίλου ΤΙ ΘΑ ΓΙΝΩ ΟΤΑΝ ΜΕΓΑΛΩΣΩ

Υπήρχαν διάφορες εκδοχές για τη δημιουργία της θάλασσας. Κάποια απ' αυτές λέει πώς η θάλασσα σχηματίστηκε από τα δάκρυα του Θεού, τότε που ο χρόνος ήταν ταυτόσημος με τη μοναξιά και δεν υπήρχε ακόμη ηλικία.

Σύμφωνα με μιάν άλλη εκδοχή, η δημιουργία της θάλασσας οφείλεται σε διαρροή από γαλάζια όνειρα των αγγέλων. Στάζοντας πάνω στη γη ανά τους αιώνες, τα δρώμενα των ονείρων τους άρχισαν σιγά σιγά να υλοποιούνται, ώσπου πήραν τη μορφή που έχουν τα ενάλια ζώα και φυτά, με φόντο τη φαντασμαγορία του βυθού.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 10680, Τηλ. 36.07.744 - FAX: 36.23.093

e-mail: nefeli-p@otenet.gr

ψήφους, η δε Ν.Δ. 600.000 ψήφους. Αποτέλεσμα: Η ταραχή ήταν μεγάλη! Και οι αμοιβαίοι όρκοι υπέρ της ανάγκης διατηρήσεως του δικομματισμού (επιστροφής, δηλαδή, των χαμένων ψήφων στους «φυσικούς ιδιοκτήτες των»), απροσμέτρητα θλιβεροί.

ΚΑΤΑ ΤΑ ΑΛΛΑ, οι προβλέψεις ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα επαληθευθούν. Έστω και αν, στη λογική της ψηφοθηρίας, έφθασαν να χρησιμοποιούν επιχειρήματα, όπως το «λεωφορείο του τρόμου», διάβαζε την υπόθεση Φλαμούρ παρά την τραγική κατάληξή της. Αντιθέτως, τα μικρότερα κόμματα έχουν λόγους να αισιοδοξούν. Ειδικότερα, ως προς τον Συνασπισμό, είναι ενδεικτική η καταγγελία του προέδρου του, Νίκου Κωνσταντόπουλου, ότι «πολλοί ενοχλούνται από την παρουσία και την ανάπτυξη του ΣΥΝ, γι' αυτό παίζουν τα γνωστά, παλαιοκομματικά επικοινωνιακά παιχνίδια σε βάρος του». [Ο Συνασπισμός, όπως είναι γνωστό, διεκδικεί την τρίτη έδρα, με τρίτο, στο ευρωψηφοδέλτιό του, τον Νίκο Μπίστη: «Στόχος μας – δηλώνει – δεν μπορεί να είναι η όποια συναισθηματική αποστροφή απέναντι στην Ευρώπη, αλλά μια εναλλακτική πρόταση, για μια Ευρώπη των λαών, των πολιτών, της δημοκρατίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και, πρωτίστως, της ειρήνης»].

ΣΕ ΕΝΑ ΕΔΩΛΙΟ-ΚΛΩΒΟ, Ο ΟΤΣΑΛΑΝ ΚΑΤΗΓΟΡΕΙ ΜΕ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ...

ΜΕΣΑ ΣΤΟ Δεκαπενθήμερο που επισκοπούμε, είχαμε, μεταξύ άλλων:

– Την απόφαση των Κλίντον, Ολμπράιτ και Σία να παραπέμψουν τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς και τρεις στενούς συνεργάτες του στο Διεθνές Δικαστήριο του ΟΗΕ, για εγκλήματα πολέμου, κ.λπ. (Ως «όργανο» ή «σκεύος», για την παραπομπή αυτή, η Ουάσιγκτον χρησιμοποίησε την εισαγγελέα του δικαστηρίου Λουίζ Άρμπουρ, η οποία, όταν ρωτήθηκε αν προτίθεται να παραπέμψει και την ηγεσία του ΝΑΤΟ, για το έγκλημα των βομβαρδισμών και τις εκατόμβες των αμάχων θυμάτων, απάντησε ότι, ναι μεν, κατά το δίκαιο του πολέμου, η εξόντωση αμάχων «είναι πράξη παράνομη, πλην ο θάνατος αμάχων δεν συνιστά έγκλημα πολέμου»!

– Την πρόθεση των 15 ηγετών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο πλαίσιο της συνόδου κορυφής της Κολωνίας, που άρχισε τις εργασίες της, χθες), να ενσωματώσουν τη Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κατά τρόπο ώστε η Ευρωπαϊκή Ένωση να αποκτήσει «τη στρατιωτική ικανότητα διαχείρισης τοπικών κρίσεων». Η πρόθεση αυτή καταγράφηκε, ενώ συνεχίζονταν οι βομβαρδισμοί κατά της Γιουγκοσλαβίας και ενώ το 48% των Ευρωπαίων επιθυμεί να μεγαλώσουν οι αποστάσεις της Ένωσης από τις ΗΠΑ, έναντι 39% που υποστηρίζει, αντίθετα, τη σύσφιγξη των ευρωαμερικανικών σχέσεων.

– Την έναρξη της δίκης του Οτσαλάν, με τον κούρδο ηγέτη να παίζει, με τη βοήθεια ψυχολογικών ή ιατρικών βασανιστηρίων, τον ρόλο που του επέβαλε το καθεστώς της Άγκυρας. Κάποιοι απογοητεύθηκαν από τη στάση ή τις «αποκαλύψεις» του Οτσαλάν. Και κάποιοι αναζήτησαν τη δικαίωσή τους, για τη συμπεριφορά που τήρησαν, αρνούμενοι να του προσφέρουν στοιχειώδες πολιτικό άσυλο, είτε λέγονται Σύριοι, Ρώσοι, Ιταλοί ή Έλληνες... Βέβαιο, πάντως, είναι ότι αυτός ο Οτσαλάν, που «αποκαλύπτει», «καταγγέλλει», παραληρεί, ταυτίζεται με τους ίδιους τους διώκτες του, δεν έχει σχέση ή δεν μπορεί να έχει σχέση με τον ηγέτη που ανέδειξε και στον οποίο πίστεψε ένα ολόκληρο κίνημα.

ANTHNΩΡ

ΟΥΤΕ ΑΧΝΑ

Εξ όνυχος τον λέοντα, έλεγαν στα παλιά χρόνια. Λοιπόν, βγήκε ο Ντ' Αλέμα και κάτι ψέλλισε για την απαράδεκτη δίκη Οτσαλάν. Ο δικός μας πρωθυπουργός δεν έπρεπε να πει δυο λόγια για τα όσα απαράδεκτα συμβαίνουν στο Ίμραλι; Έπρεπε. Αλλά τσιμουδιά. Τι θα γίνει μ' αυτόν τον άνθρωπο; Ούτε να μιλήσει δεν μπορεί πια; Τόσο τρομαγμένο και αδύναμο πρωθυπουργό ποτέ δεν είχε η Ελλάδα.

Α.Δ.

BOMBES

- Βόμβες και αίμα από χειμώνα πάλι. Ας το έχουν υπόψη τους οι νατοϊκοί εγκέφαλοι.
- Η ελληνική τηλεόραση τις μασάει τις εκατόμβες – ούτε ιδρώνει το αυτί των Χατζηευαγγελάτων από λάθος βομβαρδισμούς.
- Εξαιρετική επιτυχία είχε στους ελληνικούς δρόμους ο νέος ΚΟΚ, κατά την πρώτη –και μοναδική– ημέρα εφαρμογής του. Την επομένη τα πάντα πήραν τον γνώριμο, αποκρουστικό, χαρακτήρα τους.
- Άσε που ίσχυσε μόνο στο τρίγωνο Συγγρού-Αλεξάνδρας-Κηφισίας.
- Παρά την τρομερή επιτυχία του νέου Κώδικα Κυκλοφορίας όμως οι νεκροί από τροχαία σταθερά πληθαίνουν και το αίμα ρέει –συχνά βλακωδώς– στην άσφαλτο. Εκεί να δεις «επιτυχία».
- Εκτός κι αν οι Έλληνες οδηγοί αυτοκτονούν ως συμπαράσταση προς τους Σέρβους.

ΠΡΩΤΑ Η ΕΛΛΑΔΟΛΑΝΔΗ;

Πρώτα η Ελλάδα. Ασφαλώς! Πάθος για την Ελλάδα. Οπωσδήποτε! Ποια Ελλάδα όμως και ποιο πάθος; Την Ελλάδα των συμβιβασμών, του εύκολου τσαμπουκά, των υποχωρήσεων, της αντίφασης, του μικροϊδεατισμού, της ανυποληψίας, του «καλά είναι εδώ» όπως θα 'λεγε κι ο ποιητής, της ευμάρειας που έχει εξαγορασθεί όσο-όσο; Και το πάθος των τζογαδόρων του Χρηματιστηρίου ή των εργολάβων που προετοιμάζονται για την επόμενη μέρα στραγγίζοντας εν τω μεταξύ ό,τι απέμεινε από τις δημόσιες επενδύσεις; Φοβάμαι πως η Ελλάδα που ονειρεύονται οι πολιτικοί μας είναι περισσότερο Ελλαδολάνδη, Ελληνιστάν και Ελλανδία και συνορεύει προς βορράν με το Λουξεμβούργο και προς νότον με τα Σουλτανοεμιράτα του Κόλπου, για τα οποία και στήθηκε το ιδιοφυές κόλπο της Δύσης ώστε να ελεγχθούν τα πετρέλαια του Κόλπου.

Πρόκειται για μια Ελλάδα που δεν θυμάται, που δεν ξέρει την ιστορία της, που δεν αγαπά, που δεν μιλά ελληνικά, που δεν κατανοεί, που δεν ερμηνεύει, που αρνείται να πάρει θέση πιστεύοντας ότι έτσι εξυπηρετεί τα ζωτικά της συμφέροντα. Κατ' ουσίαν όμως υπηρετεί, προάγει τα οικονομικά συμφέροντα μιας μικρής κάστας κρατικοδίαιτων «παραγόντων» που νέμονται νομοτύπως τον τόπο. Το πάθος που επικαλούνται οι λογής απatheίς και ανέραστοι πολιτικοί μας είναι πάθος κατασκευασμένο, τηλεοπτικό, αναιτιολόγητο· είναι το πάθος του επαγγελματία που παίζει τον ρόλο του έχοντας την ασφάλεια ότι ο πήχυς χαμηλώνει όλο και περισσότερο, ότι το κοινό, διαβουκολημέ-

νο και υπνώττον από τις σειρήνες των ΜΜΕ, ζητεί όλο και λιγότερα, είναι έτοιμο να συγκαταθέσει στη χυδαιότητα, να χειροκροτήσει την ανεπάρκεια να βουλευτεί στο βόλεμα. Υπό την έννοια αυτή, είναι φυσικό οι πάντες να βάζουν πρώτα απ' όλα και απ' όλους την Ελλάδα (τους), την οποία τοποθετούν στα διευθυντήρια των Βρυξελλών και στις τράπεζες της Ελβετίας.

Ναι, γι' αυτή την Ελλάδα το πάθος τους είναι διάπυρο και είναι ικανό να υψώνει κακόγουστα, αλαζονικά μεγαθήρια στα ξεκοιλιασμένα βουνά ή να μετατρέπει τα νησιά σε γκέτο μοναδικής τουριστικής παράνοιας. Αυτή η γκριζα Ελλάδα έχει παντού γκριζες ζώνες και φαιοπράσινες σκιές στο χρώμα του Δολλαρίου. Ελλαδούλη Ελληνοδούλων. Εμείς, όμως, –που επίσης θέλουμε πρώτα την Ελλάδα– νομίζουμε ότι γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο πρέπει να σταθούμε αλληλέγγυοι στους γείτονές μας, να καλλιεργήσουμε τις φιλικές μας σχέσεις προς κάθε φιλειρηνικό λαό, να εμβαθύνουμε τόσο στις δικές μας ιδιαιτερότητες όσο και στις ιδιαιτερότητες των άλλων, σεβόμενοι και την ιστορία μας και την ιστορία τους. Είμαστε στο πλευρό των διωκομένων και των αδικουμένων επειδή θέλουμε πρώτα την Ελλάδα και επειδή η Ελλάδα και διώκεται και αδικείται. Είναι τώρα η στιγμή της ευθύνης:

– Θα προασπίσουμε την ετερότητά (μας) ή θα καταστούμε ένα κομμάτι του παγκοσμιοποιημένου χυλού και της νέας βαρβαρότητας;

– Ποια Ελλάδα θα επιλεγεί πρώτη;

Μάνος Στεφανίδης

ΠΑΡΑ-ΤΥΠΩΣ

Μ' αρέσει που οι δημοσιογράφοι ενοχλούνται όταν τους αμφισβητείται η ακεραιότητα και η ανεξαρτησία. Αυτοί που στην συντριπτική τους πλειονότητα είναι εξαρτημένοι από τα γρανάζια της εξουσίας και υπάρχουν επειδή κάποιος φαιός πολιτικός παράγων βολεύεται από την ύπαρξή τους, θέλουν να εξασφαλίσουν και την έξωθεν καλή μαρτυρία. Καλή υποκρισία! Πιστά όργανα των πιο αδίστακτων αφεντικών, είναι κολεγιά με την εκάστοτε αρχή, η οποία γι' αυτούς δεν έχει ιδεολογικές ή, έστω, κομματικές διαφοροποιήσεις ή αποκλίσεις. Ερω-

τευμένοι με την αιωνία κυβέρνησή, είναι φίλοι με όλους και οικτίζουν όσους βρίσκονται εκτός παιδιάς. Είναι ευτυχείς γιατί ζουν την καλύτερή τους ώρα. Η βιομηχανία της είδησης και η βασιλεία των ΜΜΕ έχουν καταστήσει το δημοσιογραφικό συνδικάτο ένα ιδιότυπο κράτος εν κράτει. Οι ίδιοι τα κάνουν όλα, πάνε με όλα, τα ξέρουν όλα, αδιαφορούν κυνικά για όλα, εν ονόματι του πιο χυδαίου status quo. Δεν τηρούν καν τα στοιχειώδη προσχήματα.

Σήμερα βραβεύονται από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας με δημοσιογραφικό αριστείο και την

άλλη προωθούνται σε κομματικές λίστες για να μην διαφύγει ούτε κι απ' τον τελευταίο αφελή αυτού του τύπου σε ποιο αφεντικό κατ' ουσίαν δουλεύουν.

Λαλίστατοι για το θεαθήναι, παραμένουν οιονεί οι «τάφοι» του Ούγου Φώσκολου όταν πρόκειται για τα ζωτικά θέματα της χώρας. Εκεί τηρούν αιδήμονη σιγή.

Δεν βλέπουν το πλιάτσικο που γίνεται γύρω τους, δεν ακούν τις ομιωγές των απελπισμένων. Γι αυτούς πάνω απ' όλα βρίσκεται η δημοσιογραφία! Το επάγγελμα του παρόντος διά του μέλλοντος.

Μάνος Στεφανίδης

ΕΝΟΦΕΙ ΘΕΡΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΕΚΛΟΓΩΝ....

- Βλέποντας τα πορτραίτα των πολιτικών αρχηγών στις προεκλογικές γιγαντοαφίσες αντιλαμβάνεται κανείς πόσο έχει προχωρήσει η computer art στον τόπο μας.
- Ή μήπως δεν έχει προχωρήσει;
- Παρακολουθώντας επίσης ελληνική τηλεόραση αντιλαμβάνεται κανείς, περιχαρής, ότι ο πόλεμος στην Σερβία έχει τελειώσει.
- Ποιος τους φταίει των εμπολέμων που έριξαν τους δείκτες τηλεθέασης;
- Καθώς πλησιάζουν οι θερινές διακοπές, οι ειδήσεις οφείλουν να καταστούν πιο ελαφρές, πιο εύπεπτες.

ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Σίγουρα ο Θεός δεν θα ένιωθε ιδιαίτερα ασφαλής από την συνθηματολογία που υιοθετούν για τις ευρωεκλογές οι Χριστιανοδημοκράτες, σύμφωνα με την οποία «Ο Θεός έχτισε τον κόσμο και εμείς είμαστε οι διαχειριστές του». Με τον ρυθμό που συνεχίζουν να βομβαρδίζουν το ΝΑΤΟ και οι ευρωπαίοι σύμμαχοί του την Γιουγκοσλαβία, κανένας θεός δεν θα μπορούσε να εγγυηθεί για την ασφάλεια του σημερινού κόσμου...

Για ποια Ευρώπη δικαιούνται να καυχώνται οι εκπρόσωποι της χριστιανοδημοκρατίας αλλά και οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις που αδυνατούν να επιβάλλουν με αξιώσεις ένα σχέδιο ειρήνευσης απέναντι στη σταθερή άρνηση των ΗΠΑ να τερματιστούν οι πολεμικές επιχειρήσεις;

Για την ευρωπαϊκή αριστερά, η παρούσα κρίση εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους, καθώς η ψηφοφορία μπορεί να κρύβει δυσάρεστες εκπλήξεις. Κάτι τέτοιο είναι πολύ πιθανό να συμβεί με την αισθητή αποδυνάμωση των σοσιαλιστικών κομμάτων στη Μ. Βρετανία και Ιταλία, ενώ στη Γερμανία η μάχη θα δοθεί ανάμεσα στους «Πράσινους» και το κόμμα του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού του Γκιόργκ Γκίτzi. Στην Αγγλία, μάλιστα, οι δημοσκοπήσεις φέρνουν δεύτερο κόμμα το «U.K. INDEPENDENCE PARTY» με ποσοστό 20%, ένα κόμμα που

κερδίζει συνεχώς έδαφος με αφορμή τις αντιευρωπαϊκές του θέσεις. Ο απόηχος των βομβαρδισμών δεν φτάνει στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες με την ίδια ένταση που φτάνει και αγγίζει τον ελληνικό πληθυσμό, πράγμα που συνεπάγεται την αύξηση του αντιευρωπαϊκού πνεύματος στη χώρα μας.

Το κλίμα αυτό έσπευσαν να εκμεταλλευτούν κυρίως τα μικρά κόμματα, προβάλλοντας θέσεις που τροφοδοτούν την αντιπολεμική διάθεση απέχοντας κι αυτά άλλωστε από την παρουσίαση θέσεων σχετικά με τα κρίσιμα ζητήματα της Ευρώπης. Η έκβαση του πολέμου θα κρίνει και την τύχη της Ευρώπης ή τα προβλήματά της θα παραμείνουν σε μακροχρόνια αναμονή; Το ζήτημα της κοινωνικής Ευρώπης αποκτά την δική του βαρύτητα στις προεκλογικές καμπάνιες όλων των ευρωπαϊκών κομμάτων, ενώ και η ΟΝΕ κατέχει εξίσου σοβαρή θέση στα κομματικά προγράμματα ανάλογα με την σημασία που αποδίδει η κάθε χώρα σε αυτό το θέμα. Οι χτύποι της αγωγής δυναμώνουν στο σώμα της ανεργίας, καθώς η Ισπανία διατηρεί ακόμη το ρεκόρ της ανεργίας με περίπου 20% και στη Γερμανία το ποσοστό ξεπερνά το 12%. Ποσοστό από το οποίο δεν υστερεί και η χώρα μας. Οι κεντροαριστερές κυβερνήσεις δείχνουν να εφαρμόζουν πιστά τις συνταγές του αμερικανού οικονομολόγου Λέστερ

Θέροου ότι «η αριστερά θα κυβερνήσει πολλά χρόνια εάν μειώσει τις κοινωνικές παροχές και δώσει έμφαση στην ανάπτυξη».

Η άσκηση σφιχτής οικονομικής πολιτικής και ο περιορισμός του κοινωνικού κράτους αποτελεί την μοναδική πολιτική πρόταση για την επιβίωση της ευρωπαϊκής ηπείρου σε μια περίοδο που τα κοινωνικά κινήματα βρίσκονται σε ύφεση; Οι ομάδες δράσης του οικολογικού κινήματος δεν περικυκλώνουν εργοστάσια και οι ειρηνιστικές διαδηλώσεις δεν συγκλονίζουν τους δρόμους της Ευρώπης. Σε χώρες όπως η Σουηδία, η Ολλανδία, η Πορτογαλία και η Ιρλανδία οι εξελίξεις στο Κοσσυφοπέδιο αφήνουν σχετικά αδιάφορη την κοινή γνώμη. Η μοναδική κι αποφασιστική έκφραση διαμαρτυρίας αποκτά οντότητα στο ανεξάρτητο κίνημα των ανέργων που άρχισε να αναπτύσσεται εδώ και δύο χρόνια στη Γαλλία και έκανε δυναμική την παρουσία του στην περσινή σύνοδο κορυφής στο Άμστερνταμ. Η εμφάνιση ενός ριζοσπαστικού πνεύματος θα ήταν αρκετή για την αναθέρμανση του προβληματισμού σχετικά με την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, όταν τα πολιτικά κόμματα αδυνατούν να επεξεργαστούν προγράμματα και θέσεις που θα θίγουν τα προβλήματα της ηπείρου;

Σωτήρης Λέτσιος

ΠΡΟΛΗΠΤΙΚΗ ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ ΝΑΤΟ

Η παράταση του πολέμου και η εντατικοποίηση των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ δίνει αφορμή για σκέψεις απλούστευσης των τρόπων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο μέλλον.

Η πρόταση ξεκινάει από τα βασικά δύο δεδομένα που έχουν κατ' εξακολούθηση αναφερθεί τις τελευταίες εβδομάδες:

α) Το ΝΑΤΟ, μόνο ή σε συνδυασμό με κάποιον αποτελεσματικό διάδοχο του ΟΗΕ, θα φροντίζει στο μέλλον την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διεθνώς, παρεμβαίνοντας κατά το δοκούν δυναμικά, ακόμα και στρατιωτικά, όπως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας.

β) Τα κράτη, ως συγκεκριμένες τοπογραφικές οντότητες, θα έχουν πλέον διαρκώς μειούμενη σημασία.

Με βάση αυτά τα στοιχεία αλλά και με την εμπειρία από τους χειρουργικούς βομβαρδισμούς που είναι μεν τελεσφόροι στην εξουδετέρωση της τεχνικής υποδομής, αλλά λόγω λαθών –όσο και αν αυτά τα λάθη είναι φυσικά και αναμενόμενα– πάντως βλάπτουν το κύρος του ΝΑΤΟ, προτείνεται η ακόλουθη διαδικασία, η οποία ας ονομαστεί προχείρως **προληπτική χειρουργική για τα ανθρώπινα δικαιώματα**.

Κατά την μεταπολεμική περίοδο, όλες οι χώρες-μέλη του ΟΗΕ σε συνεργασία με το ΝΑΤΟ θα εντοπίσουν τους στόχους εκεί-

νους που θα πρέπει το ΝΑΤΟ να καταστρέψει σε περίπτωση που η χώρα διά του ηγέτου της, δικτάτορας ή δημοκράτη αδιάφορο, φωραθεί να παραβιάζει συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Οι στόχοι, αφού εντοπιστούν με συναινετικές διαδικασίες και ορισθεί, επίσης συναινετικά, η σειρά ανά ημέρα επιχειρήσεων με την οποία θα καταστραφούν, ακολούθως θα υπονομευτούν με εκρηκτικά. Θα πρέπει, βεβαίως, να ληφθεί πρόνοια ώστε οι κωδικοί καταστροφής με τηλεχειρισμό από το ΝΑΤΟ να είναι καλώς φυλασσόμενοι ώστε να μην υπάρξει περίπτωση διεθνούς τρομοκρατικής ενέργειας.

Ο εντοπισμός των στόχων και η σειρά καταστροφής γίνεται ευχερέστατα χάρη στην εμπειρία του ΝΑΤΟ από τους τωρινούς βομβαρδισμούς. Φερ' ειπείν, καλό είναι η σειρά των στόχων να είναι από τους επουσιώδεις προς τους ουσιώδεις και όχι το αντίστροφο. Δεδομένου, δε, ότι η υπονόμευση της υποδομής κάθε χώρας θα γίνει εν ψυχρώ χωρίς την πίεση του πολέμου, συναινετικά, ανοιχτά, με διάλογο όλων των χωρών, αυτή η διαδικασία κατά κάποιο αντίστροφο ή συμπληρωματικό τρόπο θα παραπέμπει στις συνδιασκέψεις για την ανάπτυξη που κατά κόρον διεκπεραιώνει ο ΟΗΕ από ιδρύσεώς του.

Τα οφέλη από αυτήν την διεργασία είναι

προφανή. Πρώτον, οι καταστροφές είναι αυστηρά προκαθορισμένες και ουδείς μπορεί να κατηγορήσει το ΝΑΤΟ ότι βομβαρδίζει τυχαία, ή υπό το κράτος σκοπιμοτήτων, μωρίας, οργής ή παρεξήγησης. Δεύτερον, περιορίζεται η περίπτωση λάθους, η οποία τόσο έχει στοιχίσει στον άμαχο πληθυσμό αλλά κυρίως στο ΝΑΤΟ. Τρίτον, μειώνεται πολύ το κόστος, δεδομένου ότι τα εκρηκτικά είναι πολύ φθηνότερα από τις έξυπνες βόμβες και δεν απασχολούν αεροπλάνα και καράβια.

Υπάρχει ελπίδα ότι η πρόταση αυτή θα βρει έδαφος όχι μόνο στους κόλπους του ΝΑΤΟ, που έτσι θα κρατήσει την πολεμική του μηχανή ανέπαφη και την εικόνα του άσπιλη, αλλά και σ' όλους τους διανοούμενους και πολιτικούς που βλέπουν τους βομβαρδισμούς ως ένα αναγκαίο κακό προκειμένου να διαφυλαχθεί ένα υπέροτρο αγαθό, τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Θα πρέπει να γίνει συνείδηση ότι η υπονόμευση της κάθε χώρας είναι στόχος συμπληρωματικός της ανάπτυξής της. Οι χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ ας δώσουν το καλό παράδειγμα και ας υπονομευτούν πρώτες. Όσο για τις χώρες που δεν θα συναινέσουν, ας απομονωθούν, ας αποβληθούν από την διεθνή κοινότητα και –εντέλει– ας βομβαρδιστούν.

Στέλιος Π. Καφαντάρης

- Οι βομβαρδισμοί στη Γιουγκοσλαβία, μέχρι την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, συνεχίζονται. Όταν με το καλό ο πόλεμος

τελειώσει, ένας άλλος θ' αρχίσει. Οι χερσαίες επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ απομακρύνονται και οι πάσης φύσεως επενδυτές αντιλαμβάνονται ότι πλησιάζει η ώρα που θ' αρχίσουν αυτοί να κάνουν παιχνίδι.

- Πίσω από τα δάκρυα που χύνονται ανά την Ευρώπη –και εσχάτως στις ΗΠΑ– για τα νατοϊκά λάθη και τις σφαγές αμάχων, υπάρχει μια ελπίδα που βγαίνει από τα μισόλογα που ψελλίζουν οι κεντροαριστεροί ευρωπαίοι κυβερνώντες συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων: η ελπίδα για το μεγαλύτερο, το πιο κερδοφόρο κομμάτι από την πίτα που ονομάζεται Γιουγκοσλαβία. Όχι, δεν είναι η ειρήνη που τους ενδιαφέρει. Είναι οι προσδοκίες που γεννιούνται από μια χώρα κατεστραμμένη που πρέπει να φτιαχτεί από την αρχή. Κι αυτές οι προσδοκίες δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο από προσδοκίες για κέρδος.
- Αν, λοιπόν, τον πόλεμο που άρχισαν και τον συντηρούν μόνοι τους οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί –όπως παλεύουν να μας πείσουν όλοι οι αντι-ιμπεριαλιστές– την ειρήνη θα τη χτίσουν με τα κεφάλαιά

τους οι Ευρωπαίοι, συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων.

- Οι ανθρωπιστικές βοήθειες όπως και οι ανθρωπιστικές βόμβες, οι προσφυγικοί καταυλισμοί που φτιάχτηκαν και συντηρούνται με φιλότιμο ευρωπαϊκό χρήμα, το μπαγιατικό ψωμί και τα εβαπορέ δεν είναι ούτε δείγματα οίκτου ούτε δείγματα λύπησης. Είναι Επενδύσεις με το έψιλον κεφαλαίο. Αν δε με πιστεύετε, ρωτήστε και τον Μυτιληναίο – αυτός κάτι παραπάνω θα ξέρει.
- Ίσως αυτή τη στιγμή που το πολεμικό έργο συνεχίζεται όλα αυτά να μοιάζουν ασήμαντα και αδιάφορα. Είναι σίγουρο ότι αυτό που προέχει είναι η λήξη των βομβαρδισμών. Όμως είναι αφέλεια να νομίζουμε ότι μόλις τα γεράκια του ΝΑΤΟ πειστούν ότι νίκησαν και σταματήσουν να ρημάζουν τα Βαλκάνια όλα θα είναι όπως πριν.
- Δεν υπάρχουν κεφάλαια.
- Θα έρθουν κεφάλαια.
- Αυτός ο διάλογος έχει ακουστεί πολλές φορές στα Βαλκάνια τα τελευταία χρόνια και με τη λήξη των βομβαρδισμών θ' ακουστεί και πάλι στη χώρα του Μιλόσεβιτς, του Αρκάν και του Σέσελι. Μετά τον καιρό των γερακιών του πολέμου έρχεται ο καιρός των τσακαλιών των επενδύσεων. Και σ' αυτό το σαφάρι δεν υπάρχουν σύμμαχοι. Σ' αυτό το έργο παίζουν όλοι εναντίον όλων.
- Η ειρήνη που προκύπτει από έναν πόλεμο είναι πάντα μια πρόστυχη ειρήνη.

Λεωνίδας Βαλασόπουλος

ΟΙ «ΠΟΝΤΙΟΙ ΠΙΛΑΤΟΙ» ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ...

Δεν απέφυγε για άλλη μια φορά η ελληνική αστυνομία και το υπουργείο Δημόσιας Τάξης την επανάληψη των ολέθριων σφαλμάτων που διέπραξε και στην περίπτωση της οδού Νιόβης τον Σεπτέμβριο του 1998. Μόνο που αυτή την φορά οι αρμόδιες ελληνικές αρχές θέλησαν να μετακυλίσουν την ευθύνη για τον άδικο θάνατο του τριαντάχρονου έλληνα στην αλβανική αστυνομία μη υπολογίζοντας (;) την ανεπάρκεια της αλβανικής αστυνομίας αλλά και τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στην αλβανική ύπαιθρο, όπου οι έννοιες της ασφάλειας και της απονομής δικαίου διαφέρουν κατά πολύ με τον αντίστοιχο τομέα στην ελληνική πραγματικότητα.

Το δραματικό συμβάν της Νιόβης είχε προηγηθεί των εκλογών για την Τ.Α., και η ελληνική κυβέρνηση έτρεμε στην ιδέα ότι άλλος ένας ανεπιτυχής χειρισμός θα ήταν αρκετός για να προσμετρηθεί αρνητικά στο ήδη φορτισμένο για αυτήν προεκλογικό κλίμα. Αλλά και σε ό,τι αφορά την εσωτερική οργάνωση της ελληνικής αστυνομίας, δύσκολα θα παρατηρούσε κάποιος δείγματα βελτίωσης τον τελευταίο χρόνο στην αποτελεσματικότητά της που αναπόφευκτα θα οδηγούσε στην μείωση της εγκληματικότητας.

Το λεωφορείο με τον αλβανό απαγωγέα και τους ομήρους του (αφού «καταδιώχθηκε» με τον γνωστό άγριο τρόπο των τηλεοπτικών συνεργειών) πέρασε τα αλβανικά σύνορα, για να σημειωθεί η επέμβαση της αλβανικής αστυνομίας με την τραγική κατάληξη. Μια αστυνομία που κατακρίθηκε για τις αδυναμίες της, και λίγο έως πολύ οι ελληνικές αρχές γνώριζαν τον βαθμό εκπαίδευσης και τις αντιδράσεις της. Το αιματηρό επεισόδιο προκάλεσε την όξυνση των σχέσεων με τη Αλβανία, καθώς η αλβανική κυβέρνηση κρατά υπό ομηρία την ελληνική μειονότητα στην περίπτωση που αρχίσει μαζική εκδίωξη των αλβανών μεταναστών από την Ελλάδα. Μια τέτοια εξέλιξη θα οξύνει εκ νέου το ήδη εκρηκτικό κλίμα της Βαλκανικής...

Σ. Λέτσιος

ΚΑΗΜΕΝΗ ΠΑΤΡΙΔΑ

Δεν χρειάζεται να ψάχνουμε άλλο το θέμα με τον Αλβανό. Διότι είναι τόσο γελοία η εικόνα ενός ελληνικού λεωφορείου που το ξαποστέλνει η έντρομη κυβέρνηση στην Αλβανία, ώστε περιττεύει κάθε ανάλυση. Το ξεφορτώθηκαν για να αποφύγουν τα χειρότερα, τα οποία βεβαίως δεν απέφυγαν. Αλήθεια όμως, τι ακριβώς συμβαίνει με τις καταγγελίες του Αλβανού για βιασμούς και εμπορία όπλων; Ό,τι και να συμβαίνει, μια χαρά τα κουκούλωσε πάλι η ελληνική Δικαιοσύνη, που έριξε 4 μήνες με αναστολή στον κ. Παπαϊωάννου. Καημένη πατρίδα, που έλεγε και ο Τάκης Κανελλόπουλος.

ΠΕΡΙ ΛΑΒΙΔΑΣ

Σχετικά με δημοσίευμα του περιοδικού στα τεύχη 603 και 604 του 1996 με τίτλο «Η εγκληματική λαβίδα Σαμαρά» που υπέγραφε ο «Εμμανουήλ Αδιαπράγμευτος (αδιαλλάκτως)», το περιοδικό κάνει τις ακόλουθες διευκρινίσεις:

1. Δεν ήταν πρόθεσή μας να θιγεί ο κ. Αντ. Σαμαράς, πρόεδρος της ΠΟΛ.ΑΝ. και τ. υπουργός Εξωτερικών, τον οποίο τιμούμε ως πρόσωπο, αλλά να ασκήσουμε κριτική στην πολιτική που ακολούθησε ως υπουργός Εξωτερικών.

2. Ορισμένες φράσεις ή κάποιες άστοχες διατυπώσεις, που κατά την άποψη του

κ. Σαμαρά υπερβαίνουν το δημοσιογραφικό καθήκον, δεν επεδίωκαν να μειώσουν το πρόσωπο του προέδρου της ΠΟΛ.ΑΝ.

3. Το συγκεκριμένο δημοσίευμα –που σκοπό είχε την άσκηση κριτικής και όχι την προσβολή της προσωπικότητας του κ. Σαμαρά–, το οποίο ενδεχομένως τον αδικεί σε ορισμένα σημεία, στηρίχθηκε σε δημοσιευμένα στοιχεία και πληροφορίες. Εκφράσαμε την άποψή μας και σε κάθε περίπτωση η κριτική μας ήταν κριτική κατά της κυβερνητικής πολιτικής την οποία, στην συγκεκριμένη περίπτωση, εξέφρασε ο Αντώνης Σαμαράς.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Σειρά: ΙΣΤΟΡΙΑ

M. L. WEST

Καθηγητής Πανεπιστημίου

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

M. L. WEST

ΑΡΧΑΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΜΟΥΣΙΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Μετάφραση
Στάθης Κομνηνός

Με 576 σελίδες,
35 εικόνες εκτός κειμένου,
σχέδια και πίνακες

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

ΜΕΤΑΞΥ ΜΑΣ

Πολύ ωραία η συνέντευξη του κ. **Σημίτη** στην ΕΡΤ. Αντί να ταλαιπωρείται σε debate αγνώστου αποτελέσματος, κάθησε απέναντι στους φίλους του και τα είπε μια χαρά.

Αυτή η ιδέα πρέπει να έχει συνέχεια. Να δώσει συνέντευξη ο κ. Καραμανλής στον Γιάννη Μαρίνο, ο κ. Κωνσταντόπουλος στον Δ. Χατζησωκράτη και ο κ. Τσοβόλας στον Γ. Δημαρά.

ΕΚΛΟΓΕΣ ΠΑΣΟΚ

Γι' αυτό ο κ. Σημίτης επέμενε να μην συζητήσει με τους αρχηγούς των κομμάτων. Αφού δεν είναι του ΠΑΣΟΚ αυτοί οι αρχηγοί, πώς να συζητήσει; Τι θέλετε, δηλαδή, να υποβαθμίσουμε τον διάλογο και να τσακωνόμαστε κατακαλόκαιρο;

Ο ΔΕΙΚΤΗΣ

Εγώ θα ψηφίσω ΠΑΣΟΚ. Διότι με ενδιαφέρει η Ελλάς γενικώς και δεν αγωνιώ για το Αγαθονήσι που το θέλουν και οι Τούρκοι. Ας το πάρουν επιτέλους και ας στείλουν και ένα χαρτάκι με το σύνολο των αιτημάτων τους να τελειώνουμε. Δεν μπορεί

κοτζάμ πρωθυπουργός να αποσπά την προσοχή του από τον δείκτη και να ασχολείται με τα κράτη-έθνη.

Ο ΣΗΜΙΤΗΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Επίσης θα ψηφίσω ΠΑΣΟΚ διότι μου αρέσει η αγέρωχος στάση του κ. Σημίτη απέναντι στον πόλεμο.

Το είπε ο άνθρωπος, θέλω ειρήνη. Αυτές οι βλακείες των κομμουνιστών και των δεξιών, πως τάχα υπέγραψε, δεν με πτοούν.

Και ο Καραγκιόζης, ο λαϊκός μας ήρωας, πάντα άλλα έλεγε και άλλα έπραττε. Και έτσι ξεγελούσε τον Βεζύρη.

Η ΝΕΑ ΔΕΞΙΑ

Διάβασα στην *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* το άρθρο του **Ιγνάσιο Ραμονέ** από τη *Μοντ Ντιπλοματίκ*, ο οποίος

ισχυρίζεται πως οι ευρωπαίοι σοσιαλιστές είναι στην πραγματικότητα η νέα ευρωπαϊκή Δεξιά.

Αυτοί είναι πλέον το καθεστώς. Μα γιατί έχασε τόσο χρόνο ο χριστιανός και δεν μας ρωτούσε μια δεκαετία πριν, να του το πούμε εμείς; Μετά την εμπειρία ΠΑΣΟΚ έχουμε γίνει εξπέρ στο είδος.

ΟΙ ΩΡΑΙΟΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Είκοσι χιλιάδες έργα διαφημίζει το ΠΑΣΟΚ. Ένα τελειώνει και απομένουν 10.999 για τους επόμενους μήνες. Αυτή δεν είναι κυβέρνηση, αυτή είναι ο Αυλωνίτης στο «περάστε να δείτε το ακέφαλον σώμα».

ΣΤΕΛΕΧΑΡΕΣ

Επίσης θα ψηφίσω ΠΑΣΟΚ διότι έχει στελέχη, ενώ οι

άλλοι δεν έχουν. Η μετριότητα του κ. **Βενιζέλου**, η οξύνοια του κ. **Λαλιώτη** και η σοβαρότης του κ. **Γιαννόπουλου** με έχουν μαγέψει.

ΕΛ.ΑΣ.

Γιατί έστειλαν το πούλμαν στην Αλβανία; Δεν θέλω ανόητες ερωτήσεις. Διότι, εάν δεν το έστειλαν, θα πέθαιναν οι όμηροι και θα ζούσε ο Αντώνης.

ΣΥΝΟΡΑ ΣΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ

Δεν καταλαβαίνω γιατί φοβάται η κοινή γνώμη από τις απειλές του αλβανού υπουργού Εξωτερικών. Αφού έχουμε πρωθυπουργό-βράχο.

Ό,τι και να του πούνε οι εχθροί μας, αυτός εκεί πρώτα η Ελλάδα. Μήπως ήταν κάποτε η Ελλάδα; Ένα τίποτα ήταν, μια ιδέα.

ΨΗΦΟ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Θα ψηφίσω ΠΑΣΟΚ, πάει και τελειωσε. Κατ' αρχάς είμαι γνωστός προοδευτικός και εναντίον των κρατών-εθνών.

Γι' αυτό ο Σημίτης μου πάει. Το διαλύει σιγά-σιγά το κράτος-έθνος του. Και στην υγεία και στην παιδεία και γενικώς στις κρατικές υπηρεσίες η κατεδάφιση προχωρεί προοδευτικώς. Και επιπλέον μου αρέσουν οι δείκτες του.

Ειδικώς, αυτός της ανεργίας που ανεβαίνει. Διότι ο μισθωτός εργαζόμενος έχει περισσότερο ελεύθερο χρόνο και έτσι θα στραφεί στον πολιτισμό, στον έρωτα, στην αυτογνωσία.

Υπό τον Σημίτη θα γίνουμε μια χώρα διανοουμένων, μία χώρα-Ντεριντά.

ΒΑΙΝΟΜΕΝ ΠΡΟΣ ΕΚΛΟΓΑΣ

Σ Κάθησα στο «21» και περίμενα. Σε λίγο μπήκε και ο οδηγός, ένας μουστακαλής με γυαλιά. Πέντε ώρες είναι μέχρι το Βόλο η διαδρομή και άλλη μισή για το χωριό. Θα ψηφίσω και θα φύγω. Αλβανό δεν είδα, αλλά είδα μια χοντρή να κάθεται δίπλα μου. Άνοιξε την τσάντα της και αντί για χειροβομβίδα έβγαλε δυο κεφτέδες. «Εσείς, τι θα ψηφίσετε;», με ρωτά. «Είμαι αναποφάσιστος, μαντάμ. Εσείς;» Έφαγε τον έναν κεφτέ, με κοίταξε υπό γωνίαν και είπε: «Έχω Μηχανική και ο σύζυγος μερικά κομμάτια Βιοσώλ. Θα πέσει ο Σημίτης;»

Μετά φτάσαμε στου «Λεβέντη» και πήραμε καφέ. Ησυχία. Κανείς δεν πάει πια στο Βόλο να ψηφίσει. Η χοντρή χάθηκε μέσα στα γλυκά και γω πήρα το αστυνομικό μου. Άλλες δυο ωρίτσες, θα το ξεπετάξω. Ο Λέμψι Κώσιον έχει μπλέξει άσχημα με δυο ξανθιές. Μετά θα κάτσω στην παραλία με τα παιδιά και θα βλέπουμε τη νύχτα μπροστά στο «Αχλλειον». Πρέπει να βρω τη θεία Μαρίτσα και τις ανιψιές μου πριν κάνουν καμιά χαζομάρα και δεν ψηφίσουν. Έτσι έκανα πάντα με τις εκλογές – τότε που ήμουν μικρός και μάζευα όλα τα φέιγ-βολάν.

Αλλά τώρα εδώ, στου «Λεβέντη», είμαι ακόμα ξένος. Με τη Βιοσώλ και δυο φαγωμένους κεφτέδες.

Επιμέλεια: Σωτήρης Ντάλης

Αισιοδοξία για λύση;

Οταν γράφονταν αυτές οι γραμμές (Τετάρτη 2 Ιουνίου) υπήρχε διάχυτη μια νότα αισιοδοξίας για επίτευξη πολιτικής λύσης στην κρίση του Κοσσυφοπέδιου. Έπειτα από πολύωρες διαβουλεύσεις, στις οποίες ήταν παρών και ο γερμανός αγκελάριος Γκέρχαρντ Σρέντερ, οι Στρόουμπάλμποι, Βίκτορ Τσερνομίντιν και Μάρτιν Χιτσαάρι φαίνεται να βρήκαν το δρόμο για μια μεση πολιτικο-διπλωματική λύση.

Όπως σημείωναν και έγκυροι αναλυτές στον Εθνική Τύπο, το κρίσιμο ζήτημα δεν ήταν εάν συμφωνεί το Βελιγράδι με το Σχέδιο της Ομάδας των Οκτώ, αλλά εάν η Ρωσία και οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να συμφωνήσουν στην «ερμηνεία» του πλαισίου αρχών των G-8.

Από την πλευρά του, το Βελιγράδι φαίνεται να πείθει τους διαμεσολαβητές ότι αποδέχεται ακόμη και την παρουσία Βρετανών και Αμερικανών στο Κοσσυφοπέδιο αρκεί να μη φέρουν οπλισμό.

Η γραπτή ανακοίνωση του Βελιγραδίου, ότι αποδέχεται τους όρους της Ομάδας των Οκτώ, έφερε νέα ώθηση στις διπλωματικές προσπάθειες.

Βέβαια, δεν πρέπει να διαφεύγουν της προσοχής μας και οι δηλώσεις του σέρβου στρατηγού Γενεράλ Πάβκοβιτς, ο οποίος διοικεί την Τρίτη Μεραρχία του Γιουγκοσλαβικού Στρατού

**Το κρίσιμο
ζήτημα δεν ήταν
εάν συμφωνεί
το Βελιγράδι
με το Σχέδιο
της Ομάδας των
Οκτώ, αλλά εάν
η Ρωσία και
οι ΗΠΑ θα
μπορούσαν να
συμφωνήσουν
στην «ερμηνεία»
του πλαισίου
αρχών.**

που βρίσκεται στο Κοσσυφοπέδιο. Ο σέρβος στρατηγός προέβλεψε σκληρές διαπραγματεύσεις για τους δύο βασικούς όρους που θέτει το NATO στη Σερβία: α) την αποχώρηση των γιουγκοσλαβικών δυνάμεων από το Κοσσυφοπέδιο και β) τη σύνθεση της διεθνούς δύναμης που θα αναπτυχθεί στο Κοσσυφοπέδιο μετά την κατάπαυση του πυρός.

Μένει να δούμε αν τελικά ο Μιλόσεβιτς θα υποχωρήσει και θα αποδεχθεί το ρόλο του NATO σε μια μελλοντική ειρηνευτική δύναμη στο Κοσσυφοπέδιο ή θα περάσουμε σ' έναν νέο γύρο διαπραγματεύσεων.

Εν τω μεταξύ, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναμένεται η απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης για τα ασφαλιστικά μέτρα που έχει ζητήσει η Γιουγκοσλαβία εναντίον 10 χωρών του NATO. Εδώ αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι η ελληνική κυβέρνηση «μπλοκάρισε» στο... παρά πέντε ανακοίνωση του NATO, σύμφωνα με την οποία η Ατλαντική Συμμαχία δεν επρόκειτο να λάβει υπόψη της την όποια απόφαση του Δικαστηρίου της Χάγης. Με εντολή του αναπλ. υπουργού Εξωτερικών Γ. Κρανιδιώτη, η Ελλάδα δεν επέτρεψε αυτή την ανακοίνωση που θα είχε σοβαρές συνέπειες και για την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών.

Αρχές και ηθική στο προσκήνιο

του Άγγελου Τσέκερη

Δύο φορές τους τελευταίους μήνες, ο κόσμος βρέθηκε στον δρόμο για να υπερασπιστεί την κοινή λογική και το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Τόσο οι νατοϊκοί βομβαρδισμοί στα Βαλκάνια όσο και λίγο πιο πριν η υπόθεση Οτσαλάν ήταν πράγματα που δεν θα μπορούσε να χωρέσει ο νους των απλών ανθρώπων. Ετσι, η κοινωνία άρχισε από τη μια στιγμή στην άλλη να μιλά για αρχές και ηθική, και να διατυπώνει συλλογικούς φόβους, συλλογικές ελπίδες και συλλογικές επιθυμίες, έπειτα από πολλά χρόνια φαινομενικής απάθειας και μαζικής αλλοτρίωσης.

Ενα μεγάλο κομμάτι από τον κόσμο αυτόν ανήκει στην αριστερά. Για πρώτη φορά ύστερα από καιρό, οι αριστεροί άνθρωποι όχι μόνο κινητοποιήθηκαν μαζικά αλλά –το σημαντικότερο– επί θεμελιωδών ιδεολογικών και ηθικών αξιών. Βγήκαν από το σπίτι τους αυθόρμητα, χωρίς κανείς να έχει προλάβει να τους οργανώσει, έχοντας συνειδητοποιήσει πλήρως ότι, στην εποχή του πολυδιαφημισμένου τέλους της πολιτικής και των ιδεολογιών, καμία πολιτική και καμία ιδεολογία δεν είναι τελειωμένη. Αντιθέτως, επανέρχονται με βάση τα πρωταρχικά τους χαρακτηριστικά, την διάκριση του καλού από το κακό, της αλήθειας από το ψέμα και του δικαίου από το άδικο. Πέραν όμως της συλλογικής διαμαρτυρίας για τα συμβάντα, η κινητοποίηση αυτή είχε και ένα παράλληλο αποτέλεσμα: την περιθωριοποίηση ενός συγκεκριμένου ρεύματος της αριστεράς, που στην μεταψυχροπολεμική εποχή φαίνεται σταθερά διατεθειμένο να στηρίξει κάθε χοντράδα και κάθε παραλογισμό επιβεβλημένο από

την διεθνή τάξη πραγμάτων, σε ιδεολογικό, οικονομικό ή ακόμα και σε στρατιωτικό επίπεδο.

Από καιρό ήταν σαφές ότι μια ομάδα επώνυμων στελεχών και προσωπικοτήτων της αριστεράς παρείχε αφειδώς υποστήριξη στην κυβέρνηση Σημίτη και σε ό,τι αυτή εκφράζει. Είχε φανεί τόσο κατά την διάρκεια των πρόσφατων κοινωνικών συγκρούσεων (αγρότες, καθηγητές, μαθητές) όσο και σε κάθε περίπτωση που το κυβερνητικό ιδεολογικό σχήμα του «εκσυγχρονισμού» γινόταν αντικείμενο αριστερής κριτικής. Με τον Οτσαλάν όμως, η υπόθεση ξέφυγε από το πλαίσιο στήριξης της οποιας κυβερνητικής επιλογής. Έκπληκτος ο κόσμος της αριστεράς, είδε ανθρώπους, που ισχυρίζονταν ότι τον εκπροσωπούν, να τον κατηγορούν για ανεύθυνη σύμπραξη με τα πλέον οπισθοδρομικά αντιδραστικά και ακροδεξιά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας. Μια πλατφόρμα υπεράσπισης της κυβέρνησης επιχειρήθηκε να συγκροτηθεί μέσα στις αριστερές γραμμές αμέσως μετά την παγωμάρα των πρώτων ημερών. Ούτε λίγο ούτε πολύ, η υπόθεση παρουσιαζόταν ως εξ ολοκλήρου κατασκευάσμα δεκαπέντε ανθρώπων που έχουν μεράκι να προκαλέσουν ελληνοτουρκικό πόλεμο, η κυβέρνηση εθεωρείτο παντελώς ανεύθυνη για το αίσχος της παράδοσης και πιθανώς, θύμα κάποιας απροσδιόριστης έξωθεν υπονόμευσης, και ο κόσμος που κατέβηκε κατά χιλιάδες στο δρόμο ήταν απλώς υποκινούμενος από μια αταβιστική νοσταλγία για την ανάκτηση της Πόλης και της Αγια-Σοφιάς. Η όλη επιχειρηματολογία ήταν πάντοτε διανθισμένη με διάφορα σχόλια για το εγκληματικό και διεστραμμένο της προσωπικότητας του κούρδου ηγέτη (με σκοπό να υπονοηθεί ότι σε τελική ανάλυση ορθώς και δικαίως κατέληξε εκεί που κατέληξε), και τελείωνε κάθε φορά με το στερεότυπο της ευχής «για μια σύγχρονη αριστερά που θα αντιλαμβάνεται τον παλμό και τις προκλήσεις της εποχής της και θα ξεπεράσει δογματικές αγκυλώσεις του παρελθόντος»,

όπως η υποστήριξη του δικαιώματος ανταπόδοσης του Κουρδιστάν.

Φαίνεται όμως ότι για πρώτη φορά, ύστερα από καιρό, ο κόσμος της αριστεράς ήταν αποφασισμένος να εμμένει σε «δογματικές αγκυλώσεις του παρελθόντος», πεπεισμένος ότι η κυβέρνηση έδωσε το Οτσαλάν διότι έτσι της είπαν να κάνει αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες, και ως εκ τούτου έφερε το 100% της ευθύνης για την υπόθεση. Διότι το ζήτημα δεν ήταν αν ο Οτσαλάν έχει κακό χαρακτήρα, αλλά το αν εδικαιούτο ή όχι μιας διεθνούς προστασίας από αυτούς που θέλουν να τον κρεμάσουν. Προ της αδυναμίας να απαντηθεί ένα τόσο προφανές ερώτημα, επισημοποιήθηκε σειρά από αποφασιστικές απαντήσεις σε άλλα ερωτήματα, τα οποία κανείς δεν είχε θέσει: στον ελλοχεύοντα κίνδυνο του εθνικισμού, του αλυτρωτισμού και του απομονωτισμού, που ουδέποτε είχαν την παραμικρή σχέση με την αριστερά.

Πριν τα πράγματα κοπάσουν, ξέσπασε ο πόλεμος στα Βαλκάνια. Ο ίδιος μηχανισμός κινητοποιήθηκε προκειμένου να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα, κυρίως σε ό,τι αφορά την ουσιαστική συναίνεση της ελληνικής κυβέρνησης στις επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ. (Ειδικά για την περίπτωση, η γραμμή για τα απελευθερωτικά κινήματα τροποποιήθηκε ελαφρώς ώστε να χωράει το UCK. Μια σύγχρονη αριστερά οφείλει να συμπαρίσταται σε απελευθερωτικούς στρατούς, εφ' όσον έχουν δημιουργηθεί προ εξαμήνου με δυτικά κεφάλαια, υποστηρίζονται από τα δυτικά ΜΜΕ και δρουν υπό την δυτική κάλυψη και προστασία.) Ο όποιος Μιλόσεβιτς όφειλε να έχει υπογράψει στο Ραμπουγκέ την διάλυση της χώρας της οποίας είχε εκλεγεί πρόεδρος, και η ισοπέδωση της Σερβίας και του Κοσσυφοπεδίου γινόταν με αποκλειστικό γνώμονο το καλό των Σέρβων και των Κοσσοβάρων. Σε κάθε περίπτωση, η αριστερά υποχρεούται να αποδεχτεί το δικαίωμα του ΝΑΤΟ να βομβαρδίζει όποιον θέλει χωρίς διεθνή νομιμοποίηση, διότι έτσι πρέπει να αντιμετωπίζει τα παγκόσμια ζητήματα «μια σύγχρονη αριστερά».

ρονη αριστερά που θα αντιλαμβάνεται τον αλμό και τις προκλήσεις της εποχής της και θα ξεπερνά τις δογματικές αγκυλώσεις του παρελθόντος» κ.λπ., κ.λπ.

Εδώ οι «δογματικές αγκυλώσεις του παρελθόντος» έγκεινται στο γεγονός ότι ο όσμος αντιμετώπισε το θέμα των βομβαρισμών χωρίς την απαιτούμενη ελαστικότητα και καλή προαίρεση. Εξανέστη βλέποντας τον Σημίτη και τους υπόλοιπους ημίτηδες να αλληλοσυγχάιρονται κοτουμαρισμένοι στις εορτές για τα 50 χρόνια του ΝΑΤΟ, απελπίστηκε με το ποιόν των αριστερών, κεντροαριστερών και οριζολόγων εναλλακτικών που κυβερνούν την Ευρώπη, θορυβήθηκε άσχημα από τις επιπτώσεις του εγχειρήματος στις κοινωνίες και στο περιβάλλον των Βαλκανίων και ενόψει περιπτώσεως πείστηκε ότι πίσω από αυτή την επέμβαση δεν υπάρχει το παραμικρό κίνητρο ανθρωπίνης ευαισθησίας. Για να μην πω ακόμα επιστρατεύθηκαν κάλπικα επιχειρήματα, προκειμένου να καταβάλει το αντιπολεμικό και κυρίως το αντιβερνητικό κοινό αίσθημα. Η βάση της αριστεράς κατηγορήθηκε για ανεύθυνη υπευθυνιστική στάση, για ορθόδοξη ιδεοψυχία, για ρατσισμό και αντιαλβανισμό γενικώς για υιοθέτηση πολιτικών και ιδεολογικών σχημάτων που ουδέποτε εφάπτοντο μιας στοιχειώδους αριστερής αντίληψης. Το πιο χοντρό ήταν ο υπαινιγμός για ανοχή του αριστερού κόσμου στην ανομία, που υιοθετήθηκε με ελαφριά καρδιά από μια σειρά επιφανείς φιλοκυβερνητικές προσωπικότητες της αριστεράς και της προόδου.

Η προσεκτική ανάγνωση μιας δημοσκοπήσεως, που διεξήχθη τις τελευταίες ημέρες με λογαριασμό ενός τηλεοπτικού σταθμού, καταρρίπτει το σύνολο των παραπληροφοριών και επιχειρημάτων. Ο κόσμος που αντιτάχθηκε καθολικά στους χειρισμούς της υπογεγραμμένης Ουσάλαν και στον πόλεμο των Βαλκανίων, πολύ λίγο κινείται από αισθήματα συμπάθειας προς τον Ουσάλαν ή τον Λόσεβιτς. Κινητοποιήθηκε για λόγους ηθικής και ηθικών αξιών, για αυτά, δηλαδή, που εδώ και έναν περίπου αιώνα αποτελούν ακρογωνιαίους λίθους της αριστερής αντίληψης για τον κόσμο. Είναι, επομένως, μάταια που ένα πεδίο στο οποίο η αριστερά κινούσε και όφειλε να υπερβεί το πολιτικό βελιγμένο και να εκφράσει κατ'ευσυνείδητο αυτό που κάθε πολίτης είχε στο μυαλό και στην ψυχή του, κάποιοι προσφέρθηκαν να το υπονομεύσουν από τα μέσα. Πόσο όμως, μπορεί κανείς να αποπροσανα-

τολίζει έναν κόσμο που ξαφνικά και αυθόρμητα εξεγέρθηκε; Τα δύο γεγονότα δημιουργήσαν νέες διαχωριστικές γραμμές και άνοιξαν την συζήτηση για την ιδεολογική ανασυγκρότηση της αριστεράς απέναντι στα ερωτήματα της παγκοσμιοποίησης. Με μια κουβέντα, ο κόσμος απηύδωσε από το γεγονός ότι κάθε φορά που προκύπτει μια τέτοιου είδους ιστορία, πρέπει απαραίτητως και με κάθε κόστος να διεμβολιστεί η αριστερά, να βρεθεί έστω και ένας με αριστερή ταμπέλλα για να βγει με σθένος και να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα, με την ίδια τυφλή αυταπάτηση που κάποτε το ΚΚΕ έδινε τη μάχη για την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία και την χούντα στην Πολωνία.

Τα επιχειρήματα που κατά περίπτωση επιστρατεύονται έχουν ίσως τη λιγότερη σημασία. Αυτό που φαίνεται πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι μέσα στην αριστερά υπάρχει ένα διακριτό πολιτικό ρεύμα έτοιμο να αποδεχτεί τα πάντα. Και την κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου, και την αμερικανική ηγεμονία σε ολόκληρο τον κόσμο, και την ανάπτυξη της Ευρώπης σε βάρος της υπόλοιπης υφηγίας και την επικράτηση της ενιαίας σκέψης και ακόμα χειρότερα το κατασκεύασμα περί τέλους των ιδεολογιών. Βήμα-βήμα παραχωρούνται βασικές αρχές, δημιουργώντας έτσι ένα σύστημα αντιλήψεων με το οποίο μπορεί κανείς να αναθεωρήσει τα πάντα. Στο κάτω κάτω της γραφής, γιατί είχαν τόσο άδικο οι Αμερικανοί όταν επενέβησαν στο Βιετνάμ; Δεν ήταν όντως εγκληματίας ο Μπόμπυ Σαντς, ή οι Βάσκοι που στραγγάλισε ο Φράνκο δύο ώρες πριν πεθάνει; Και τι γύρευε ο Τσε στα βουνά μιας ξένης χώρας; Σε ποιο σημείο θα είχε οδηγηθεί η Χιλή αν δεν είχε ανατραπεί ο Αλιέντε; Άμα ξεκινήσεις έτσι, δεν σταματάς πουθενά· είναι να μη σε πάρει η κατηφόρα.

Οι σημαίες και τα κοινωνικά πεδία της αριστεράς είναι πραγματικά μεγάλα και χωρούν πάρα πολύ κόσμο. Για να λέμε και του στραβού το δίκιο, το ποιος είναι αριστερός, μόνο ο ίδιος έχει δικαίωμα να το προσδιορίσει. Η δημόσια στάση, όμως, απέναντι σε γεγονότα όπως αυτά που συνέβησαν τους τελευταίους μήνες, είναι κάτι που θα συνοδεύει τους πάντες από εδώ και στο εξής. Οι ιδεολογικές βάρκες έχουν αρχίσει να απομακρύνονται, και η επιλογή παραπάνω από μίας για να πατάει ο καθένας καθίσταται πλέον ολοένα και δυσχερέστερη.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

Σειρά: Λαοί και Πολιτισμοί

D. ALEXANDRE - BIDON,
DIDIER LETT

Καθηγητές Πανεπιστημίου

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

D. ALEXANDRE-BIDON, DIDIER LETT

Μετάφραση:
Σταύρος Βλοντάκης

Με 312 σελίδες και 12 εικόνες

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

Περί ανθρωπιστικής επεμβάσεως: δίκαιο ή πολιτική;

του Στέλιου Περράκη

Η απόφαση της Ατλαντικής Συμμαχίας, υπό την πιεστική καθοδήγηση των ΗΠΑ, να αντιμετωπίσει με στρατιωτικά μέσα και χρήση βίας την κατάσταση στο Κοσσυφοπέδιο και η έναρξη στις 24 Μαρτίου 1999 των επιχειρήσεων κατά της Ο.Δ. Γιουγκοσλαβίας, με μαζική και παρατεταμένη προσβολή –από αέρος και θαλάσσης– στόχων σε όλο το γιουγκοσλαβικό έδαφος, αποτελεί για την διεθνή κοινότητα μια ιδιότυπη μορφή ανθρωπιστικής επέμβασης.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό έγκειται στο γεγονός ότι ο δικαιολογητικός νομιμοποιητικός λόγος που επικαλέσθηκαν ο πρόεδρος των ΗΠΑ και η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία του ΝΑΤΟ για την χρήση βίας, προκειμένου ν' ανατραπεί η ανθρωπιστική καταστροφή στο Κοσσυφοπέδιο, παραπέμπουν στην κλασική εκδοχή –στη θεωρία και την πρακτική– της ανθρωπιστικής επέμβασης, όπως εκφραζόταν ήδη, πριν από τις καταλυτικές αλλαγές στο διεθνές σύστημα, που επήλθαν ως αποτέλεσμα των μεταβολών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη το 1989.

Βασικό χαρακτηριστικό της μετα-διπολικής περιόδου, που ακολούθησε την πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη κατά την ιστορική ρήξη του 1989, υπήρξε η ανάδειξη του νέου ρόλου του Συμβουλίου Ασφαλείας στα διεθνή δρώμενα κυρίως στο πλαίσιο του Κεφαλαίου 7 του Χάρτη του ΟΗΕ, μ' ένα ευρέως παρεμβατικό ρόλο και, ειδικότερα, με τη νομιμοποίηση της χρήσης βίας, για διαφορετικούς –κάθε φορά– λόγους. Τούτο άλλαξε, απλώς, ποιοτικά το δεδομένο ρόλο του Συμβουλίου Ασφαλείας στο πλαίσιο του διεθνούς συστήματος και της κατανομής εργασίας με τους περιφερειακούς οργανισμούς, ως δηλαδή μόνο αρμόδιο όργανο για να επιτρέψει –κατά το Χάρτη– τη χρήση βίας.

Ταυτόχρονα, το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των μειονοτήτων εξελίχθηκε σε πρωταρχική –έστω και επιλεκτικά– προτεραιότητα της

Διεθνούς Κοινότητας, σε περιφερειακό και οικουμενικό επίπεδο, παρακάμπτοντας οριστικά τις νομικο-πολιτικές αγκυλώσεις του παρελθόντος, θεμελιωμένες στην αρχή της «μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις Κράτους». Να σημειωθεί ότι αυτός ο διευρυμένος ρόλος των δικαιωμάτων του ανθρώπου αφορά και την προστασία εθνοτικών-μειονοτικών ομάδων, διευρύνοντας, μάλιστα, κυρίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μέσα από την δράση διεθνών οργανισμών, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, ένα νέο πλέγμα δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες.

Αυτές οι νέες δικαιολογικές αντιλήψεις, που πρωτάνευαν στην δεκαετία του 1990 με την, σχεδόν, αγαστή συνέργεια των πέντε μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας, αλλά και άλλων, δυτικών και μη, δυνάμεων, επέτρεψαν τη διαμόρφωση μιας «νέας τάξης» πραγμάτων στο διεθνές νομικο-πολιτικό τοπίο και στα ζητήματα διατήρησης και επιβολής της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό, η Διεθνής Κοινότητα κινητοποιήθηκε αρκε-

τές φορές, προκειμένου να επιβληθεί «διεθνής νομιμότητα», ή να αποκατασταθεί, σ' εθνικό επίπεδο, μια κατάσταση με συνάδουσα με βασικές αρχές και αξίες που (πρέπει να) διέπουν την εσωτερική λειτουργία μιας χώρας. Αυτή η συμπεριφορά της Διεθνούς Κοινότητας έφερε στην επικαιρότητα, στην πράξη, τη λεγόμενη ανθρωπιστική επέμβαση, στη σύγχρονη, βέβαια, εξέλιξή της, που μέσα από τη ιστορική της διαδρομή, αμφισβητήθηκε έντονα από νομική σκοπιά, και τη συμβατότητά της με το ισχύον συμβατικό και εθιμικό διεθνές δίκαιο.

ΔΙΚΑΙΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝΔΟΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ

α. Ιχνηλατήσεις στην ιστορία

της ανθρωπιστικής επέμβασης

Η υποχρέωση μιας Πολιτείας, που απορρέει από το Διεθνές Δίκαιο, να σέβεται και να προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων που υπόκεινται στη δικαιοδοσία της, ημεδαπών και αλλοδαπών, μπορεί, σύμφωνα με μια άποψη, να δικαιολογήσει, σε περίπτωση σοβαρής πα-

Ο Στέλιος Περράκης είναι Αναπλ. Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου και Γενικός Γραμματέας Ευρωπαϊκών Υποθέσεων του ΥΠΕΞ

Η διπλωματία ως φάρσα

– η ειρήνη στο θέατρο μαριονεττών

του Δημήτρη Καΐση

Ο α μπορούσε να ήταν φάρσα αν δεν ήταν μια τραγωδία: όταν γραφόταν από τη στήλη η φράση αυτή με την έναρξη των βομβαρδισμών στη Γιουγκοσλαβία ούτε ο γράφων δεν είχε πεισθεί ότι περιέγραφε με ακρίβεια αυτό που θα συνέβαινε – αυτό που άρχιζε να συμβαίνει.

Η τραγωδία από τότε προσλαμβάνει έναν ανήκουστο χαρακτήρα: ακρωτηριασμένα σώματα παιδιών, κεφάλια αποκομμένα από τον κορμό τους, ανθρώπινα μέλη σπασμένα, σκορπισμένα, ανίκανα να ξαναρθούν το σώμα τους, πρόσωπα σακατεμένα από τον πόνο που ήρθε απρόσμενα από τον ουρανό – πρόσωπα μιας νέας αρχαίας τραγωδίας που βρέθηκαν απέναντι στη Μοίρα που μοιάζει να είναι η Μοίρα της αγκοσμιοποίησης και της τεχνολογικής κυριαρχίας.

Η φάρσα έχει ελαφρώς μετατοπισθεί, ήγε να προσφέρει την παράστασή της στην κηνή της διπλωματίας: μιλάει συνεχώς για την ειρήνη κάνοντας όλο πιο σκληρά και ανελέητα τα πολεμικά χτυπήματα.

Είναι σαν μια βελούδινη γάζα πάνω σε μια αιμάσσουμε πληγή: την πληγή θα την ναξέουμε όλο και βαθύτερα ωσότου αναήψει ή υποκύψει το απροσδιόριστο πνεύμα του σερβικού λαού.

Κάτι σαν αναισθητικό για τις συνειδήσεις που κάποτε μπορεί να ανησυχούν – ή να τους ψηφοφόρους που πηγαίνουν προς τις κάλπες: κοιτάξτε, κάνουμε προσπάθειες για την ειρήνη, κάνουμε ό,τι μπορούμε να τελειώσει αυτή η δυσάρεστη κατάσταση (και βέβαια μετά θα ανοικοδομήσουμε, με τα κεφάλαιά μας και με τις εταιρείες μας για τις οποίες άλλωστε αγωνιζόμαστε) εφόσον όμως έχει εξοστρακισθεί από το μελλοντικό τραπέζι των διαπραγματεύσεων ο αντιφιλελεύθερος Μιλόσεβιτς).

Με τι μοιάζει αυτό το σούρτα-φέρτα παιδί της διπλωματίας; Ίσως μ' ένα θέατρο μαριονεττών όπου οι ρόλοι έχουν μοιρα-

σθεί ή κατευθύνονται υπό την υψηλή σκηνοθετική επίβλεψη των ΗΠΑ. Ένα καλό ρόλο πήρε ο φίλος της Δύσης Τσερνομύρτιν διότι: δεν θα ήταν καλό ή σώφρον για τη Δύση να ταπεινωθεί υπέρμετρα μια πρώην Υπερύναμη και στο μεταξύ ήταν καλό να απαλλαγεί από τον αμφίβολης δυτικοφιλίας και ύποπτο κρατικοφιλίας Πριμακόφ.

Ένα μικρό ρόλο πήρε κι ο δικός μας σε Χάρβαρντ σπουδαγμένος Γεώργιος Α. Παπανδρέου – μέλλοντα να ρευστοποιηθεί στην εσωτερική σκηνή.

Ο Κόφι Ανάν: ένα είδος τζουτζέ της ειρήνης – σχεδόν μελαγχολικού στον ρόλο του.

Ο Μάσιμο Ντ' Αλέμα: ένας πρώην αριστερός πολιτικός της ευέλικτης αγοράς.

Ακόμη πιο υποδειγματικά ο Γιόσκα Φίσερ: ένας πρώην περιθωριακός του κινήματος αστέγων που το κεφάλαιο επέτρεψε την άνοδό του στα υψηλά και ηθικά ρευστά αξιώματα.

Υπό τον αστερισμό αυτών των απροσδόκητων γεγονότων μπορεί να οδηγηθούμε σε σχιζοειδείς καταστάσεις και μάλιστα εδώ στην Ελλάδα (έχουσα διπλή ταυτότητα κ.τ.λ.): παρουσιάζονται στα κανάλια στελέχη της κυβέρνησης και του ΠΑΣΟΚ και λένε σε αυστηρό τόνο: «αυτός ο απάνθρωπος πόλεμος των Αμερικανών...».

Είσαι έτοιμος σχεδόν να πεισθείς για την ειλικρίνεια των λόγων τους, όταν σου έρχεται αίφνης στο νου ότι: μα αυτά που με τόσο άνετους τρόπους τώρα καταδικάζουν αυτοί οι ίδιοι δεν τα έχουν συνυπογράψει;

Τα έχουν επικυρώσει και τα έχουν αποδεχθεί – έστω μ' έναν μικρό ψίθυρο εσωτερικής δυσφορίας. Και αφού τα υπέγραψαν εκεί στα παγκόσμια μητροπολιτικά κέντρα τα αποκηρύσσουν τώρα με μαινόμενο στόμα στη μικρή εκλογική τους περιφέρεια;

Έχουν ανεπτυγμένο στο έπακρο ως είδη προορισμένα να επιβιώσουν την ικανότητα της μικροπονηρίας: μπορεί εκεί ως ρεαλιστές να υπογράφουν ή –το χειρότερο– να μην έχουν γνώμη, αλλά εδώ προσαρμόζο-

νται και κουνιούνται με τα κύματα της εναντιούμενης δημόσιας γνώμης.

Ο μίζερος ρεαλισμός τους: είμαστε μια μικρή αδύνατη χώρα, δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα παραπάνω, και αν μιλήσουμε με άλλη γνώμη δεν πρόκειται ν' αλλάξουμε τα πράγματα.

Είναι κάτι σαν παγκόσμιος μονόδρομος. Δεν μπορούμε ν' αντιπαραβληθούμε μ' αυτό που είπε ο Κλίντον: «οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης εναντίον των δυνάμεων του φυλετισμού». Η –πολύ καλύτερα– με τα λόγια του Έλιοτ: ποιος θα τολμούσε να ενοχλήσει το Σύμπαν; Αυτό που ίσως να δούμε στις 13 Ιουνίου: οι δυνάμεις της αξιοπρέπειας ενάντια στις δυνάμεις της καλοβολεμένης μας ασφάλειας.

Στην εποχή των επιχειρηματικών μεγα-συγχωνεύσεων και των υπερεθνικών συσσωματώσεων ο κ. Σημίτης έχει ένα ισχυρό επιχείρημα: η ευτυχία της ΟΝΕ. Έστω και αν αυτή η ΟΝΕ ολοένα πιο ανησυχητικά, ολοένα και λιγότερο μοιάζει μ' ένα πολιτικό Ελντοράντο – στην πραγματικότητα εμφανίζεται σαν το λυκόφως του πολιτικού.

Με περισσότερο αμερικανικούς όρους, ήτοι όρους του παγκόσμιου συστήματος, αυτό μπορεί επίσης να ειπωθεί: η ληθαργική ευτυχία του χάμπουργκερ.

ΥΓ. Η τελευταία δεξιοτεχνική κίνησή τους εναντίον της διπλωματίας τους: η παραπομπή του Μιλόσεβιτς στο Διεθνές Δικαστήριο για εγκλήματα πολέμου (δεν εξετάζουμε εδώ την απέραντη αμηχανία της έννοιας «εγκλήματα πολέμου»).

Αυτή η κίνηση μπορεί ν' απευθύνεται επίσης και σε τυχόν ενδοσυμμαχικούς διστακτικούς ψιθύρους π.χ. η Ελλάδα πιεσμένη και περισφισγμένη από το 96%: πώς τώρα να μιλήσει για «ειρηνική διευθέτηση» μ' έναν εγκληματία πολέμου, σχεδόν καθόλου δεν μπορεί να μιλήσει.

Αλλιώς κινδυνεύει να της ξεφύγει: κι εμείς που σκοτώνουμε και ακρωτηριάζουμε παιδιά και αμάχους τι ακριβώς διαπράττουμε;

Καταυλισμός κοσσοβάρων προσφύγων στο Στένκοβατς της ΠΓΔΜ

βιάσεως αυτών των δικαιωμάτων, την επέμβαση τρίτης Πολιτείας (ή ενός Διεθνούς Οργανισμού).

Η ανθρωπιστική παρέμβαση, που δεν πρέπει να ταυτίζεται με τη σύγχρονη διεθνή θεσμική προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, λειτουργεί πέρα από προδιαγραφές συμβατικών κειμένων, λόγω της παραβιάσεως ορισμένων, θεμελιακού χαρακτήρα, δικαιωμάτων του ανθρώπου, ή μιας μεταχειρίσεως αντίθετης με τους «νόμους της ανθρωπότητας».

Το δικαίωμα επεμβάσεως σε περιπτώσεις παραβιάσεων θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου σε τρίτο Κράτος, διακήρυξε, ως θεωρητική επεξεργασία, πρώτος, τον περασμένο αιώνα, ο βέλγος νομικός **Arutz**, ενώ η νομική θεμελίωση της θεωρίας ανήκει στον **A. Rougier**. Αφορούσε, αρχικά, την επέμβαση κράτους για την προστασία των υπηκόων του.

Η ανθρωπιστική επέμβαση μπορεί να λάβει όλες τις μορφές «επεμβάσεως» που γνωρίζει το διεθνές δίκαιο, όπως διακοπή διπλωματικών σχέσεων, οικονομικός απο-

κλεισμός, κ.λπ., συνήθως όμως πραγματοποιείται *manu militari*.

Η επέμβαση, συνοδευόμενη από χρήση βίας με επίκληση ανθρωπιστικών αρχών, κατέληξε συχνά στο παρελθόν σε καταχρήσεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αν όχι σε όλες, η επίκληση αμφιλεγόμενων ανθρωπιστικών λόγων κάλυπτε, στην πραγματικότητα, μια, αμιγώς, πολιτικο-στρατιωτικού χαρακτήρα επέμβαση· σχετική δε είναι η διαπίστωση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση των Στενών της Κέρκυρας (1049): «Το λεγόμενο δικαίωμα επεμβάσεως δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί (από το Δ.Δ.) παρά ως εκδήλωση μιας πολιτικής δυνάμεως, πολιτικής που στο παρελθόν έδωσε αφορμή σε πολύ σοβαρές καταχρήσεις και δεν θα μπορούσε, οποιεσδήποτε και εάν είναι οι παρούσες ατέλειες της διεθνούς οργανώσεως, να βρει καμιά θέση στο διεθνές δίκαιο».

Γίνεται, έτσι, φανερό, ότι δύσκολα θα εντάσσαμε στην ίδια κατηγορία επεμβάσεως περιπτώσεις που ορισμένοι καταχώρισαν ως ανθρωπιστικού χαρακτήρα: την τρι-

μερή επέμβαση Γαλλίας-Αγγλίας-Ρωσίας υπέρ των ελλήνων επαναστατών το 1826, τη γαλλική στρατιωτική επέμβαση στη Συρία το 1860, ύστερα από τη σφαγή εκεί 6.000 χριστιανών μαρωνιτών, την επέμβαση στη Κονγκό το 1960-1964, την αμερικανική επέμβαση στο Άγιο Δομίνικο το 1965, την επέμβαση του Ισραήλ στο Entebbe το 1976, τη γαλλική επέμβαση στη Shaba το 1978, τη στρατιωτική επιχείρηση των ΗΠΑ στο Ιράκ για την απελευθέρωση των διπλωματικών ομήρων (1980), την επέμβαση των ΗΠΑ στη Γρενάδα (1983), της Γαλλίας στο Ζάιρ (1991), την επέμβαση του ΟΗΕ στη Σομαλία (1993), των ΗΠΑ στην Αϊτή (1994), κ.λπ.

Στη σύγχρονη διεθνή έννομη τάξη, ο Χάρτης του ΟΗΕ, με την αναγόρευση μεταξύ των βασικών στόχων του οικονομικού Οργανισμού, του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, εκφράζει ουσιαστικά τη μετεξέλιξη της αρχής της ανθρωπιστικής επεμβάσεως, ως αντίληψη σε βασικό κανόνα της οργανωμένης διεθνούς κοινωνίας, μ' άλλο πρίσμα, βέβαια, και διαφορετικά μέσα παρεμβάσεως. Πα-

ράλληλα, στη μεταπολεμική διεθνή κοινωνία διαγράφηκε σαφής η τάση υποχώρησης του ρόλου των Κρατών, σχετικά με την «ανθρωπιστική παρέμβαση» και τη θεμιτή ανάμειξη στο εσωτερικό χωρών, προς όφελος των Διεθνών Οργανισμών, ιδιαίτερα του ΟΗΕ, που τείνουν να μονοπωλήσουν πλέον τις ενέργειες σ' αυτό το πεδίο, χωρίς ωστόσο, αυτό να σημαίνει και αποτελεσματική υλοποίηση στην πράξη της τάσης αυτής.

Πάντως, το όλο θέμα του σημερινού καθεστώτος της θεωρίας και πρακτικής της ανθρωπιστικής επέμβασης φορτίζεται περισσότερο από το γεγονός ότι η ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις αποτελεί μέρος του Δικαίου των Διεθνών Οργανισμών, ενώ, ταυτόχρονα, οι Πολιτείες δεν έχουν τάση να αναλαμβάνουν, κατά καιρούς, μονομερώς, τον κίνδυνο μιας τέτοιας ενέργειας, σ' αντίθεση, φυσικά, με τις διακηρυγμένες από το Χάρτη του ΟΗΕ αρχές. Παράλληλα, υπάρχουν τα ζητήματα που θέτει η αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις ενός Κράτους (άρθρο 2 παρ. 7 Χάρτη ΟΗΕ).

Χαρακτηριστική, στο πλαίσιο της αυτής προβληματικής στη σύγχρονη διεθνή δικαιοταξία, είναι η θέση της Σύμβασης κατά της Σύλληψης Ομήρων, του 1979, που προβλέπει ότι η εν λόγω Σύμβαση δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως δικαιολογούσα την παραβίαση της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας ενός Κράτους, σ' αντίθεση με τις ρυθμίσεις του Χάρτη ΟΗΕ.

Από την άλλη μεριά, το Διεθνές Δικαστήριο, στην υπόθεση «στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες στη Νικαράγουα (1986)» επιβεβαίωσε την αρχή της απαγόρευσης επέμβασης ακόμη και για ανθρωπιστικούς λόγους.

Η ρήτρα του άρθρου 2 παρ. 7 Χάρτη ΟΗΕ και η άρση των εμποδίων για την άσκηση της ανθρωπιστικής επέμβασης

Δεν είναι τυχαίο ότι η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 7 Χάρτη ΟΗΕ δοκιμάστηκε στην πρακτική των Η.Ε. κυρίως στο πεδίο των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έτσι, γίνεται φανερό ότι η επίκληση της ασφαλιστικής δικλείδας της εσωτερικής δικαιοσύας από τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ μπορεί όχι μόνο να αποδυναμώσει την αποτελεσματικότητα των σχετικών με τα δικαιώματα του ανθρώπου διατάξεων του Χάρτη, αλλά κινδυνεύει και να ουδετεροποιήσει

καθοριστικά το περιεχόμενό της.

Υπό το πρίσμα αυτό και ανεξάρτητα από τις απόψεις της σύγχρονης θεωρίας, μέρος της οποίας -π.χ. ο **M. Bettatti**- ανέπτυξε στη δεκαετία του 1990 την ανάγκη ανθρωπιστικής ανάμειξης-παρέμβασης (*ingérence humanitaire*), πρέπει να σημειωθεί ότι τα όργανα του ΟΗΕ αντιμετώπισαν και εξακολουθούν να εξετάζουν περιπτώσεις κρατών-μελών σχετικά με το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η εκ μέρους των εγκαλουμένων κρατών επίκληση της ρήτρας διαφυγής του άρθρου 2 παρ. 7 δεν εμπόδισε όργανα των Η.Ε. να λάβουν μάλιστα και σχετικές αποφάσεις.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, υπό το φως της πρακτικής των οργάνων του ΟΗΕ, κατέστη σταδιακά σαφές ότι η παραγωγή του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το δικαίωμα αυτοδιαθέσεως και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε θέματα διακρίσεων ως «μαζικών παραβιάσεων» ή των παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου που σχετίζονται με τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, δεν υπάγονται στην αρχή της μη επεμβάσεως που καθιερώνει το άρθρο 2 παρ. 7 του Χάρτη ΟΗΕ.

Η θέση αυτή, ωστόσο, είναι σχετική, κάτω μάλιστα από τις κυρίαρχες στη διεθνή έννομη τάξη τάσεις πολιτικών επιλογών των Πολιτειών. Τελικά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η νομιμότητα ή όχι μιας επεμβάσεως -ανθρωπιστικής ή μη, με χρήση ή μη βίας- στο επίμαχο πεδίο παραμένει πάντα το ζητούμενο, αντιστρόφως ανάλογα ίσως με την ανάγκη διευρύνσεως του διεθνούς ενδιαφέροντος για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση «στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες στη Νικαράγουα» (Νικαράγουα κατά ΗΠΑ, 1986) αποφάνθηκε ότι είναι απαράδεκτη μια ένοπλη επέμβαση για την διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και, μόνο μια «ανθρωπιστική συνδρομή» του τύπου της Διεθνούς Επιτροπής Ερυθρού Σταυρού θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως θεμιτή ανθρωπιστική επέμβαση.

Σε κάθε περίπτωση, να σημειωθεί, πάντως, ότι η σημερινή καταγραφή των αντιλήψεων και της διαμορφούμενης πρακτικής τείνει στο να θεωρείται νόμιμη η επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις ενός Κράτους σε περίπτωση παραβιάσεων των

δικαιωμάτων του ανθρώπου, ιδιαίτερα εκεί όπου παίρνει τη μορφή της ανθρωπιστικής επέμβασης. Χαρακτηριστική σ' αυτό το πεδίο είναι η θέση που εξέφρασε το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου, τον Σεπτέμβριο του 1989, με την απόφασή του «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των Κρατών».

Εξάλλου, όπως έδειξε η στάση του ΝΑΤΟ και των κρατών-μελών του, η πολιτική των Διεθνών Οργανισμών που λειτουργούν στην Ευρώπη (Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΑΣΕ), ιδιαίτερα μετά το τέλος του διπολισμού, αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης γενικότερα, αντιμετωπίζει τα ζητήματα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως μη εμπύπτοντα στην αποκλειστική εσωτερική αρμοδιότητα των Κρατών, με αποτέλεσμα την επιβολή κυρώσεων στο πλαίσιο των συμφωνιών με τρίτες χώρες (ρήτρα αιρεσιμότητας - conditionality) ή σε βάρος κράτους-μέλους της Ε.Ε. (Συνθήκη του Άμστερνταμ).

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω και το διαμορφούμενο -εξελικτικά- πλαίσιο αντιλήψεων και πολιτικής, αξιοσημείωτες -ιδιαίτερα στο νομικό πεδίο- είναι αφ' ενός η Απόφαση 688 του Συμβουλίου Ασφαλείας (Απρίλιος 1991) σχετικά με την κατάσταση των Κούρδων στο Ιράκ και την παροχή σ' αυτούς ανθρωπιστικής βοήθειας και, αφ' ετέρου, το ψήφισμα 45/131 της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, στο οποίο διακηρύσσεται το δικαίωμα των λαών στη διεθνή ανθρωπιστική βοήθεια, όπως και το ψήφισμα 45/100, που αναφέρεται στην ελεύθερη πρόσβαση στα θύματα, ανεξάρτητα από τη βούληση των αρμοδίων κυβερνήσεων. Η άποψη αυτή των οργάνων του ΟΗΕ, που διευρύνθηκε με τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας για παρεμβάσεις στη Σομαλία, την Αϊτή κ.α., θέτει, πάντως, σοβαρά νομικά ζητήματα και οδηγεί σ' επικίνδυνες ατραπούς την πολιτική και νομική συμπεριφορά των Κρατών, σ' ανεξέλεγκτες καταστάσεις διεθνούς βίας και αταξίας. Από τη σκοπιά αυτή, η εξέταση από το Διεθνές Δικαστήριο των προσφυγών της Γιουγκοσλαβίας κατά των 10 νατοϊκών χωρών, εφόσον περάσει το ζήτημα της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου, ίσως δώσει χρήσιμες για το μέλλον κατευθύνσεις.

Η μαντήλα και ο στρατός

του Αλή Ταρτάνογλου

Η περίπτωση της Μερβέ Καβακτσί, της γυναίκας βουλευτή του Ισλαμικού κόμματος της Αρετής με τη μαντήλα στο κεφάλι φωτίζει κάποιες αλήθειες σχετικά με το κόμμα αυτό· και πρώτα απ' όλα ότι ο Ερμπακάν, πρώην αρχηγός του κόμματος της Ευημερίας (δηλαδή του κόμματος από το οποίο προήλθε το κόμμα της Αρετής), ασκεί μεγάλη επίδραση στο νέο κόμμα, ενώ ο πρόεδρος του κόμματος, ο Ρετζάι Κουτάν, δεν είναι ουσιαστικός αρχηγός ώστε να μπορεί να ελέγξει την ανάμειξη του Ερμπακάν.

Το απόγευμα της 2ης Μαΐου, όταν η **Μερβέ Καβακτσί**, ήρθε στο κοινοβούλιο για να ορκιστεί, ο Κουτάν την ρώτησε θυμωμένος: «Σου είχα πει να μην έλθεις εδώ. Γιατί ήρθες;». Εκείνη απάντησε: «Δεν καταλαβαίνω. Ο ένας μου λέει να έρθω κι ο άλλος να μην έρθω. Τι είδους κόμμα είναι αυτό;». Υπάρχουν και άλλοι «εγκάθετοι» του Ερμπακάν στην κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος της Αρετής. Πριν από τις εκλογές όλα τα μέλη της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος της Αρετής ήταν επίσης μέλη του κόμματος της Ευημερίας. Σύμφωνα με τη σχετική νομοθεσία εάν ένα νέο κόμμα ιδρυθεί με τη συμμετοχή της πλειονότητας των μελών ενός κόμματος που έχει τεθεί εκτός νόμου, το νέο αυτό κόμμα πρέπει επίσης να τεθεί εκτός νόμου. Για το λόγο αυτό ο Αρχιεπισκοπικός του Ανωτάτου Εφετείου ζήτησε από το Συνταγματικό Δικαστήριο να θέσει το κόμμα της Αρετής εκτός νόμου.

Δεύτερο και σημαντικότερο: το κάλυμμα του κεφαλιού της Καβακτσί δείχνει την διπλοπροσωπία και την ανειλικρίνεια του ισλαμικού κινήματος. Αρχή και σύνθημα του κινήματος αυτού, που συμμετέχει στην πολιτική ζωή για περισσότερο από τριάντα χρόνια, ήταν ο αντιαμερικανισμός και γενικότερα η εχθρότητα προς τη Δύση. Κατηγορούσαν μάλιστα τα υπόλοιπα κόμματα για φιλοαμερικανισμό και φιλοδυτισμό. Ωστόσο, το γεγονός ότι η Καβακτσί είναι αμερικανή υπήκοος δείχνει ότι η πολιτική αυτή δεν είναι ειλικρινής (εν τω μεταξύ αποδείχθηκε ότι και άλλη μια γυναίκα βουλευτής

του κόμματος της Αρετής η **Ογιά Αγκιονέντς** έχει αμερικανική υπηκοότητα). Κατόπιν αυτού, η κυβέρνηση αφαίρεσε από την Καβακτσί την τουρκική υπηκοότητα, ενώ αυτή παραμένει μέλος του κοινοβουλίου. Το κοινοβούλιο θα αποφασίσει μόνο του για το αν θα παραμείνει μέλος του ή όχι. Από την άλλη όμως, δεν υπάρχει καμιά απόφαση της κυβέρνησης σχετικά με την Αγκιονέντς...

Η διπλή υπηκοότητα δεν απαγορεύεται από την τουρκική νομοθεσία. Στην πράξη μάλιστα ενθαρρύνεται. Απαγορεύεται όμως όταν δεν υπάρχει κυβερνητική άδεια. Τότε η κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να αφαιρέσει την τουρκική υπηκοότητα – πράγμα που συνέβη και με την Καβακτσί, που δεν είχε την σχετική άδεια.

Όσο για τη μαντήλα, δεν υπάρχει κανονισμός του κοινοβουλίου που να απαγορεύει τη συμμετοχή στις συνεδριάσεις με κάλυμμα του κεφαλιού. Ωστόσο, ο τρόπος ντυσίματος των βουλευτών είναι δεδομένος και επίσημος. Το θέμα του καλύμματος δεν αφορά μόνον το κοινοβούλιο. Εδώ και 10-15 χρόνια κυρίως όμως τα τελευταία 5-6 χρόνια, γυναίκες υπάλληλοι και φοιτήτριες αγωνίζονται για να μπορούν να φορούν τη μαντήλα στα πανεπιστήμια και τις δημόσιες υπηρεσίες. Αποφάσεις δικαστηρίων, συμπεριλαμβανομένου του Συνταγματικού Δικαστηρίου και ακόμη και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, λένε ότι το να καλύπτει κανείς το κεφάλι του δεν μπορεί να είναι νόμιμο και δημοκρατικό δικαίωμα σε μια κοινωνία με ισλαμική

πλειονότητα, εφόσον αυτό μπορεί να ασκήσει εμμέσως πίεση σε όποιους έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις.

Εν τω μεταξύ, όσες φορούν το κάλυμμα δεν ακολουθούν και δεν εφαρμόζουν όλους τους κανόνες του Ισλάμ. Επιμένουν μόνον στο κάλυμμα – διότι αυτό είναι εμφανές. Ωστόσο έτσι χάνουν την πειστικότητά τους, ότι το κάλυμμα είναι θέμα προσωπικής επιλογής. Επικρατεί η γνώμη ότι το να καλύπτεις το κεφάλι μη ακολουθώντας τις υπόλοιπες θρησκευτικές επιταγές πρόκειται για πολιτική πράξη κατά του καθεστώτος, κατά της Δημοκρατίας ακόμη και κατά του κράτους. Μια τέτοια πολιτική πράξη προκαλεί αντίδραση και τα όργανα του κράτους αρχίζουν να κινούνται.

Το πραγματικό πρόβλημα έχει ως εξής: αν ανθίστασαι ενάντια σε έναν θεσμό, για παράδειγμα ενάντια στο κράτος, η αντίσταση αυτή θα πρέπει να είναι ολική, ολοκληρωμένη. Αν όμως αποδέχεσαι κάποια από τα πλεονεκτήματα αυτού του θεσμού, η αντίστασή σου δεν έχει νόημα· είναι μάλιστα ανήθικη και τα όργανα του θεσμού αυτού δικαίως αντιδρούν.

Στην Τουρκία, όπου ο μέσος μισθός είναι 375 δολάρια και το μικρότερο ενοίκιο 150-200 δολάρια, ο μισθός ενός βουλευτή είναι 2.500 δολάρια. Οι βουλευτές ζουν σε βίλλες που τους παραχωρεί το κράτος χωρίς να πληρώνουν δεκάρα –βίλλες, η αξία των οποίων εκτιμάται σε 12.500 δολ. το λιγότερο και που θα ενοικιάζονταν για τουλάχιστον 1.300 δολ. το μήνα. Το κράτος προσφέρει ασφάλεια υγείας στους βουλευτές και στα μέλη των οικογενειών τους. Επιπλέον, ένας βουλευτής με διετή κοινοβουλευτική θητεία έχει δικαίωμα βουλευτικής συντάξεως, ενώ άλλοι κρατικοί λειτουργοί συνταξιοδοτούνται μόνον εφόσον έχουν εργασθεί για μια εικοσαετία. Επιπλέον, οι βουλευτές φέρουν διπλωματικά διαβατήρια. Όταν λοιπόν είσαι κατά του καθεστώτος και κατά του κράτους, ενώ απολαμβάνεις όλα αυτά τα προνόμια, δεν είναι δυνατόν να μην αντιμετωπίσεις αντιδράσεις ή κάποιες κυρώσεις. Ειδάλλως, είναι σαν να σε πληρώνει ο εχθρός σου για να τον πολεμάς.

ν λες ότι «οι εκλογείς με εξέλεξαν με το κάλυμμα στο κεφάλι» γίνεσαι ακόμη πιο γε-
νός και μάλιστα αν δεν έχεις ενημερώσει
ους εκλογείς σου για τους λόγους που
γαζες στις ΗΠΑ σε συνεδριάσεις της
λαμικής οργάνωσης Χαμάς, όπου έλεγες
ο σκοπός σου είναι «να ιδρυθεί ένα
λαμικό κράτος στην Τουρκία».

Μετά τις 2 Μαΐου, ημέρα της ορκωμοσίας
το κοινοβούλιο, κυκλοφορούσαν φήμες
α στρατιωτικό πραξικόπημα. Κι αυτό για-
οι στρατιωτικοί δεν θεωρούν το κάλυμμα
α ανώδυνο ζήτημα προσωπικής επιλογής
λά εξέγερση κατά του κράτους και του
αθεστώτος. Παρ' όλα αυτά, ο στρατός δεν
ναι τόσο αθώος ούτε και τόσο συνεπής.
το πρόσφατο παρελθόν είχε ταχθεί μαζί
τους δεξιούς, συμπεριλαμβανομένων
ον ισλαμιστών κατά των αριστερών και
ον σοσιαλιστών. Ο ίδιος τουρκικός στρα-
ς συμμετείχε στους βομβαρδισμούς της
ουγκοσλαβίας στο πλαίσιο των επιχει-
ήσεων του ΝΑΤΟ, παραχωρώντας επιπλέ-
τρεις αεροπορικές βάσεις στη Συμμαχία.

Τουρκία και ο στρατός της δείχνουν εν-
ουσιασμό για τις χερσαίες επιχειρήσεις.
νώ οι Αμερικανοί δεν θέλουν να σκοτω-
ν εκεί οι στρατιώτες τους, οι τούρκοι
ρατηγοί δεν φαίνεται να έχουν ενδοια-
ιούς για τους τούρκους στρατιώτες που θα
ωτωθούν στο Κοσσυφοπέδιο. Θυμώνουν
τους τούρκους πολιτικούς που δεν δεί-
ουν κατ' αυτούς αρκετό ενδιαφέρον για
Κουρδικό ζήτημα λέγοντας: εμείς είμα-
ε που σκοτωνόμαστε εδώ...» Διαμαρτύ-
νται που σκοτώνονται στην Νοτιοανατο-
κή Τουρκία, είναι όμως πρόθυμοι να πε-
αίνουν στο Κοσσυφοπέδιο. Αυτοί που έρ-
τους θεωρούν την προάσπιση της χώρας
ι της δημοκρατίας δεν έχουν αναλογισθεί
ός θα την υπερασπισθούν όταν η χώρα
οκτήσει νέους εχθρούς στην περιοχή με
ν ενθουσιασμό της για έναν πόλεμο στα
αγκάνια – ενθουσιασμό μεγαλύτερο από
τόν του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ.

Από την άλλη μεριά, ο εξωτερικός δανει-
ιός της Τουρκίας υπερβαίνει τα εκατό δισ.
λάρια, τριάντα δύο από τα οποία θα πρέ-
ι να καταβληθούν σε ενάμιση χρόνο. Η
ουρκία έχει ανάγκη από μετρητά. Μπορεί
τα βρει καταφεύγοντας στο Διεθνές Νο-
ματικό Ταμείο, που βρίσκεται υπό τον
εγχο των ΗΠΑ. Έτσι εξηγείται ο ενθου-
ασμός της για τις χερσαίες επιχειρήσεις –
φιλοφρόνηση προς τις ΗΠΑ. Πρόκειται
ως για έναν φαύλο κύκλο: το δάνειο θα

πληρωθεί με τη χορήγηση ενός άλλου δανεί-
ου, που θα πληρωθεί τελικά με το αίμα των
τούρκων στρατιωτών.

Η ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Κάτω από αυτές τις συνθήκες σχηματίστη-
κε μια νέα κυβέρνηση: αποτελείται από 35
υπουργούς, συμπεριλαμβανομένου του
πρωθυπουργού **Μπουλέντ Ετζεβίτ**. Δώδε-
κα υπουργοί προέρχονται από το κόμμα του
Ετζεβίτ και το εθνικιστικό κόμμα του **Μπα-
χτσελί**, ενώ 10 προέρχονται από το κόμμα
της Μητέρας Πατρίδας του **Γιλμάζ**. Ο Μπα-
χτσελί συμμετέχει στην κυβέρνηση ως
υπουργός Συντονισμού και αναπληρωτής
πρωθυπουργός· ο Γιλμάζ ωστόσο δεν συμ-
μετέχει. Αντ' αυτού, στην κυβέρνηση συμμε-
τέχει ο στενός του συνεργάτης **Κετσετζιλέρ**.

Οι υπουργοί Εξωτερικών, Πολιτισμού και
Παιδείας, που παραμένουν οι ίδιοι (ο **Τζεμ**
είναι και πάλι υπουργός Εξωτερικών) κα-
θώς και οι υπουργοί Δικαιοσύνης, Δασών
και Περιβάλλοντος είναι από το κόμμα του
Ετζεβίτ. Από τους εθνικιστές προέρχονται
οι υπουργοί Άμυνας, Δημοσίων Έργων,
Υγείας, Μεταφορών, Γεωργίας και Βιομη-
χανίας. Τα υπουργεία Εσωτερικών, Οικο-
νομικών, Εργασίας, Ενέργειας και Τουρι-
σμού ανήκουν στο κόμμα της Μητέρας Πα-
τρίδας.

Από τα υπουργεία που πήρε το κόμμα του
Μπαχτσελί, το σημαντικότερο είναι το
υπουργείο Άμυνας. Τα υπόλοιπα είναι επί-
σης σημαντικά αλλά από άποψη οικονομι-
κή, μιας και διαχειρίζονται τεράστια κεφά-
λαια και υπάρχουν κίνδυνοι διαφθοράς. Τα
υπουργεία του κόμματος του Ετζεβίτ (κυ-
ρίως τα Εξωτερικών, Δικαιοσύνης, Πολιτι-
σμού και Παιδείας) έχουν μεγάλη σημασία
για τους στρατιωτικούς. Ωστόσο, σημαντικά
για το στρατό υπουργεία παραχωρήθηκαν
από τον Ετζεβίτ και στους εθνικιστές.

Το υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο διεκ-
δικούσαν οι εθνικιστές, είναι πολύ σημαντι-
κό επίσης. Ο Ετζεβίτ προτίμησε να το δώσει
στο κόμμα της Μητέρας Πατρίδας. Ο **Τα-
ντάν**, ο νέος υπουργός Εσωτερικών, είναι
πρώην αρχηγός της αστυνομίας στην Κων-
σταντινούπολη και θεωρήθηκε υπεύθυνος,
σοβαρός και τίμιος αρχηγός, ενώ πριν από
το 1980 ήταν πρόθυμος να αντιμετωπίσει με
σκληρότητα τους Γκρίζους Λύκους.

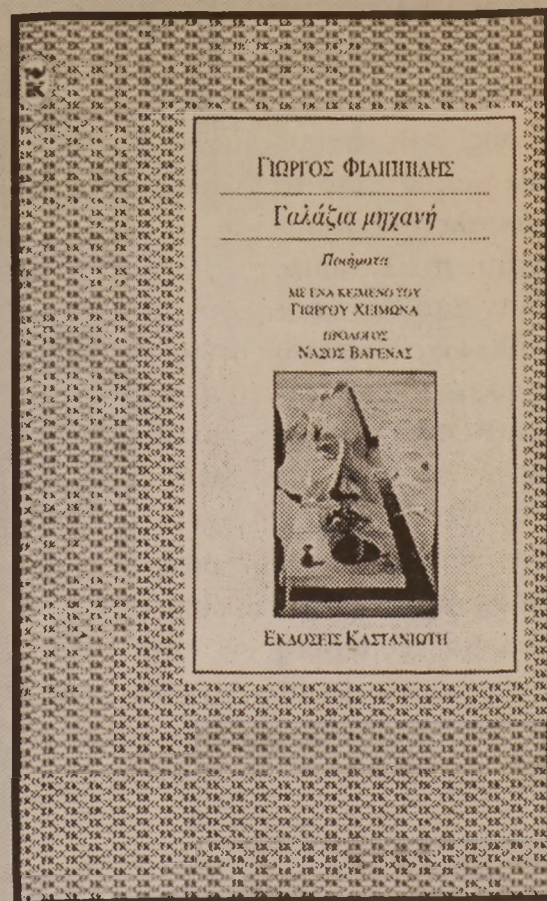
Καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε ότι η
δομή της νέας κυβέρνησης αποκαλύπτει το
πόσο βαρύνουσα είναι η γνώμη των στρατι-
ωτών στην πολιτική ζωή της Τουρκίας.

Βασίλης Μπούτος Η ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΑ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ (Μυθιστόρημα)

ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΙ...
ΣΤΗΝ ΕΤ1
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

Το βιβλίο του Γιώργου Φιλιππίδη
ΓΑΛΑΖΙΑ ΜΗΧΑΝΗ
με ένα κείμενο του Γιώργου Χειμωνά
ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ

Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΣΜΙΡ

Και ξαφνικά μας προέκυψε κίνδυνος πυρηνικής αναμέτρησης Ινδίας και Πακιστάν. Μέχρι πρόσφατα, κάποιοι «ειδικοί» στρατηγικοί αναλυτές υποστήριζαν ότι η Ινδία και το Πακιστάν δεν θα ξαναπολεμούσαν ποτέ πια, επειδή έγιναν πυρηνικές δυνάμεις κι ένας πόλεμος θα ήταν πολύ επικίνδυνος.

Αν η κατοχή πυρηνικών όπλων δεν τις απέτρεψε να συγκρουστούν την περασμένη εβδομάδα, πώς μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να τα χρησιμοποιήσουν σε έναν πόλεμο;

Πενήντα χρόνια μετά το τέλος του πρώτου πολέμου, περίπου 300.000 ινδοί στρατιώτες αντιπαρά τίθενται σε αντίστοιχες πακιστανικές δυνάμεις κατά μήκος της γραμμής κατάπαυσης του πυρός του 1949, η οποία από το 1972 αποκαλείται γραμμή ελέγχου στο Κασμίρ. Μέχρι πριν από δύο χρόνια, η Ινδία είχε το πάνω χέρι. Όμως φαίνεται ότι τα πράγματα έχουν αλλάξει μετά τις πρόσφατες πυρηνικές δοκιμές του Πακιστάν.

Υπάρχουν, άραγε, περιθώρια για μια εξωτερική διεθνή επέμβαση κατά τα πρότυπα του Κοσσυφοπέδιου;

Ο ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΤΖΑΛΑΝ

Σε μια νομική και πολιτική αντιπαράθεση εξελίσσεται η δίκη **Οτζαλάν**, με τον κούρδο ηγέτη να επιχειρεί να έλθει σε συμβιβασμό με την Άγκυρα.

«Θέλω να ζήσω για χάρη της ειρήνης. Και για

χάρη της ειρήνης είναι σημαντικό να μείνω ζωντανός», φέρεται πως είπε ο Οτζαλάν. Μιλώντας μέσα από ένα γυάλινο κλουβί, ο Οτζαλάν δείχνει να επιθυμεί συμβιβασμό με την τουρκική κυβέρνηση.

«Μπορείτε να με κρεμάσετε αν θέλετε, αλλά αφήστε με να επιλύσω το κουρδικό ζήτημα πρώτα. Δεν μπορείτε να το καταφέρετε χωρίς εμένα», φέρεται να είπε σύμφωνα με το BBC.

ΒΕΛΤΙΩΣΗ «ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ»

Δημοσιογράφους και μη κυβερνητικές οργανώσεις που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την προπαγάνδα του NATO

για το Κοσσυφοπέδιο, αναζητεί η Ατλαντική Συμμαχία, σύμφωνα με σχετική αποκάλυψη που έκανε η ισπανική εφημερίδα *Ελ Μούντο*, επικαλούμενη έκθεση του NATO. Την έκθεση-αναφορά που δημοσίευσε η *Ελ Μούντο* συνέταξαν σύμβουλοι του **Χαβιέ Σολάνα**, οι οποίοι εκτιμούν ότι «το αρχηγείο του NATO δεν διαθέτει ούτε τους μηχανισμούς ούτε τα μέσα ούτε την εμπειρία» που απαιτούνται για να προχωρήσει η εκστρατεία ενημέρωσης σε καιρό πολέμου.

Έτσι προτείνεται η χρησιμοποίηση «όλων των πιθανών διαύλων» για τη βελτίωση της επικοινωνίας.

ΣΟΛΑΝΑ Ο «ΜΙΣΤΕΡ ΚΕΠΠΑ»

Όποιος νομίζει ότι ο **Χαβιέ Σολάνα** θα μείνει άνεργος μετά τον προσεχή Δεκέμβριο, οπότε και λήγει η θητεία του στο NATO, μάλλον πλανάται. Γιατί ο πρώην αριστερός και αντινατοϊκός ισπανός σοσιαλιστής έχει ήδη φροντίσει για το μέλλον του. Αναλαμβάνει τη θέση του «κυρίου ΚΕΠΠΑ» στην Ε.Ε. και θα έχει το συντονισμό της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Δε χωρά αμφιβολία ότι η νέα αυτή εξέλιξη χαίρει της αμερικανικής επιδοκιμασίας και δικαιολογημένα προκαλεί εύλογη ανησυχία.

«Σήμερα η μέρα ήταν υπέροχη. Πραγματοποιήσαμε 900 αεροπορικές επιδρομές...» Κάπως έτσι αρχίζει κάθε βράδυ την ενημέρωση των δημοσιογράφων ο Τζαϊν Σι κι αμέσως μετά απαριθμεί τα «παράλληλα σφάλματα». «Κάθε λέξη αυτού του ηλιθίου ισοδυναμεί για το NATO με μια χαμένη μάχη. Για όνομα του Θεού, απολύστε τον!» συμβουλεύει την ιταλική κυβέρνηση ο Εουτζένιο Σκαλφάρνι, συνιδρυτής της εφημερίδας «*La Repubblica*».

Η νεότερη και η σύγχρονη πεζογραφία μας

ΤΕΡΩΜΑ
Πεζογραφία

Νεότερη αλλά όχι υποχρεωτικά νεότερη, η σύγχρονη πεζογραφία μας έχει διαγράψει ήδη την τροχιά του τελευταίου εταάρτου του αιώνα που κλείνει τον κύκλο του. Οι τομές του χρόνου, είτε ιστορικές είτε ακόμη και συμβολικές, δεν συνιστούν αναγκαστικά και αντίστοιχες γραμματολογικές. Ωστόσο, και μόνο η χρονική διάρκεια, οι συνέχειες και οι ασυνέχειες, τα ποσοτικά στοιχεία και οι όποιες παρατηρούμενες αλλαγές διαμορφώνουν μέρος τουλάχιστον των προϋποθέσεων και συνιστούν επαρκείς λόγους για να αντιμετωπίσουμε το θέμα: ποια είναι η πεζογραφία του καιρού μας. Στο αφιέρωμα που ακολουθεί προσπαθήσαμε μια πρώτη καταγραφή, ξεκινώντας με τα καίρια μεθοδολογικά ζητήματα αλλά και τα ουσιαστικά ζητήματα που ζητούν απαντήσεις, όπως τα συνοψίζει ο **Παναγιώτης Μουλλάς**. Ακολουθούν άρθρα χαρτογράφησης ρευστών αλλά και τάσεων, τα οποία ταξινομούν και συνάμα αξιολογούν τα παρουσιαζόμενα έργα και τους συγγραφείς τους:

άρθρα των
Δημήτρη Ραντόπουλου,
Ελισάβετ Κοτζιά,
Βαγγέλη Χατζηβασιλείου.
Ειδικότερες συμβολές θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τα υπόλοιπα άρθρα. Ο **Δημήτρης Κ. Μποσνάκης,** ακολουθώντας τις υποκειμενικές του εκτιμήσεις, συνδέει συγκεκριμένα κείμενα μεταξύ τους. Η **Αλεξάνδρα Ρασιδάκη** διαμορφώνει μια διεισδυτική ανάγνωση

το τυπογραφείο του Αιμ. Καλιακάτσου (1976) από αριστερά: Σωκράτης Καψάσκης, Χριστόφορος Μηλιώνης, Γεώργιος Καλιακάτσος, Σπύρος Τσακνιάς, Η.Χ. Παπαδημητρακόπουλος και Αλέξανδρος Κοτζιάς.
Πό τον τόμο: *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία* (εκδ. Σοκόλης), τ. Ε', σ. 271.

...ιστορημάτων ιστορικής θεματικής, προτείνοντας ένα ενδιαφέρον μεθοδολογικό μοντέλο. Η **Μαίρη Μικέ** επιχειρεί μια κριτική ερμηνευτική προσέγγιση σε χαρακτηριστικά κείμενα πεζογράφων του βορειοελλαδικού χώρου. Η **Όλγα Σελλά** καταγράφει ορισμένα από τα βασικά γνωρίσματα που διαμορφώνουν την κυπριακή πεζογραφική παραγωγή. Η συμβολή του **Λέξη Ζήρα** συνίσταται στην αναδρομή και τον απολογισμό μιας εικοσαετίας, καθώς ο ίδιος υπήρξε συντάκτης ενός από τα βασικά εισαγωγικά κείμενα του αφιερώματος «Νέοι Έλληνες Πεζογράφοι» που πραγματοποίησε το *Αντί* με επιμέλεια του ποιητή Γιάννη Κοντού το 1980 (τχ. 157-158, 1.8.80 και τχ. 159, 29.8.80).

...έρευνα μόλις αρχίζει ...

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ:
Όλγα Σελλά, Λίζυ Τσιριμώκου, Άντεια Φραντζή

Για μια συνολική θεώρηση της σύγχρονης πεζογραφίας μας

Ερωτήματα και προτάσεις

του Παν. Μουλλά

1

Πώς εποπτεύεται-κατοπτεύεται (με τρόπο που, κατά το δυνατόν, να παρέχει ένα ολοκληρωμένο θέαμα-περίγραμμα) το τοπίο της σύγχρονης πεζογραφίας μας; Να ένα ερώτημα που, έπειτα από ένα τέταρτο αιώνα, μου φαίνεται εξίσου νόμιμο και επιτακτικό.

Διευκρινίζω εδώ ότι η έκφραση του τίτλου μου «συνολική θεώρηση» αποτελεί εσκεμμένο πλεονασμό (που επιδιώκει απλώς να υπογραμμίσει), αφού, ουσιαστικά, οποιαδήποτε θεώρηση-γνώση είναι συνολική, καθώς καθορίζεται από τη σχέση του μέρους με το όλον ή, τουλάχιστον, από την ώσμωση ενός μέρους με ένα όλον. Έτσι δεν είναι σήμερα αδιανόητο να επιχειρήσουμε, με αντικείμενο τη σύγχρονη πεζογραφία μας, μιαν εκτεταμένη έρευνα-μελέτη-αποτίμηση, πράγμα ασφαλώς επίπονο όσο και η ανάβαση σε απότομες βουνοκορφές που εξασφαλίζουν πανοραμική θέα. Αρκεί μια τέτοια προσπάθεια να ξεκινάει από ένα παροντικό σημείο και ν' αποτελεί ενιαίο κείμενο *ad hoc*, όχι συμπίλημα ευκαιριακών μικροκειμένων εκπονημένων σε διάφορες και διαφορετικές περιστάσεις.

Ωστόσο, καθώς βρισκόμαστε ακόμα στο στάδιο των διευκρινίσεων, χρήσιμο είναι να σημειώσουμε ότι η «σύγχρονη πεζογραφία» καλύπτει την περίοδο από την μεταπολίτευση ως τις μέρες μας, έτσι που να διαχωρίζεται από την προηγούμενή της «μεταπολεμική πεζογραφία» (1945-1967 περίπου). Προλαβαίνω μια (νόμιμη) ένσταση: ότι οριοθετούμε φαινόμενα πνευματικής τάξεως με τεκμήρια και κριτήρια, όχι ενδολογοτεχνικά-ενδοκειμενικά, αλλά πολιτικο-ιστορικά. Είναι όμως βέβαιο, από την άλλη μεριά, ότι τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης πεζογραφικής περιόδου, συνδεδεμένα όχι τόσο με τοπικά ιστορικά γεγονότα (δικτατορία) όσο με παγκόσμιες «μεταμοντέρνες» συνθήκες, επιβάλλουν να μην παραβλέπονται κάποιες τομές πλούσιες σε διδάγματα και σε σημασίες.

2

Τι φανερώνουν αυτές οι τομές; Σε τι βαθμό, σε ποιο επίπεδο και με τι τρόπο η σύγχρονη πεζογραφία μας διαφοροποιείται από τη μεταπολεμική; Και ποιο «νέο ρίγος», τελικά, γίνεται (αν γίνεται) αισθητό στα γράμματά μας κατά την τελευταία εικοσιπενταετία;

Ερωτήματα ουσιώδη, που υπερβαίνουν τα όρια ενός άρθρου και

που απαιτούν, φυσικά, σοβαρή προεργασία. Δεν έχω την αυταπάρκη πως μπορώ εδώ ν' απαντήσω. Ο στόχος μου: να διατυπώσω απλώς μερικές προτάσεις-υποθέσεις εργασίας, διευρύνοντας έτσι τον κύκλο των ερωτημάτων.

Πρώτη υπόθεση-διαπίστωση: σε αντίθεση με τη μεταπολεμική, η σύγχρονη πεζογραφία μας εμφανίζεται γενικώς, για ευνόητους λόγους, απαλλαγμένη από τη θεματική παρουσία του πολέμου και των συνεπειών του¹. Ανάλογα υποβαθμισμένοι (αλλά όχι με τη λογική του αιτίου και του αποτελέσματος) παρουσιάζονται και άλλοι θεματικοί άξονες: η ιστορία, η πολιτική, οι κοινωνικές προσδοκίες, οι μελλοντικοί οραματισμοί. Από μιαν άποψη, αυτό που φαίνεται να έχει υποστεί σοβαρή φθορά είναι η συλλογικότητα. Η εποχή με τις τριλογίες (του Τσίρκα, του Ρούφου, του Βασιλικού) μοιάζει κιόλας μακρινή. Η ιδιωτική ζωή υποσκελίζει τη δημόσια. Ο αφηγηματικός χρόνος τεμαχίζεται σε μικρές ενότητες. Το ανεκδοτολογικό, το επίκαιρο, το εφήμερο (και εφημεριδογραφικό) πλεονεκτούν απέναντι στο διαρκές, το μακροπρόθεσμο, το μακρόπνοο².

Δεύτερη υπόθεση-διαπίστωση: ο ρεαλισμός (αν η ταλαιπωρημένη αυτή λέξη σημαίνει και αναπαράσταση του πραγματικού, παρόντας σε παραδοσιακούς τρόπους αφήγησης) βρίσκεται πάντοτε κυριαρχικά στο προσκήνιο³. Συνακόλουθο είναι και το γεγονός ότι οι μορφικές-τεχνικές φροντίδες της γραφής (ό,τι δηλαδή καταξιώνει τελικά τη λογοτεχνία ως λογοτεχνία) εμφανίζουν αξιοσημείωτη κάμψη, ενώ, πολλές φορές, περιορίζονται σε μια παθητική αναπαραγωγή δοκιμασμένων μοντερνιστικών τεχνασμάτων. Το βρίσκω ελκύει τελικά περισσότερο από το αναζητώ⁴.

Τρίτη υπόθεση-διαπίστωση: δεδομένου ότι οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν τον κανόνα, ο τελευταίος αυτός φανερώνει μια γενικότερη καθίζηση της κριτικής μας. Ποσοτικό εκ πρώτης όψεως, το φαινόμενο μοιάζει να συνδέεται, πριν απ' όλα, με τις προδιαγραφές του ημερήσιου και του εβδομαδιαίου Τύπου, όπου «το εφημερο του σημειώματος, το περιορισμένο του πλάτους του, αποκλείει την ανάπτυξή του σε κριτική»⁵. Αλλά υπάρχουν και οι ποιοτικές πλευρές της καθίζησης: οι αυξημένες διαφημιστικές προθέσεις, οι άχρωμες δημοσιογραφικές «βιβλιοπαρουσιάσεις», οι αυτοδιαφημιστικές κοκορομαχίες, οι συμβατικές κοινοτοπίες. Χώρος συνάντησης με το λεγόμενο «μεγάλο κοινό», ο Τύπος επιβάλλει τη λογική του (και τις υστεροβουλίες του). Το μήνυμα είναι το μέσσο, έλεγε ο Μάρσαλ Μακ Λούαν.

• Ο Παν. Μουλλάς είναι καθηγητής της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας στο Α.Π.Θ.

Από τις εκδηλώσεις για
τον «Ελληνικό Μήνα»
του Λονδίνου,
το 1975.

Από αριστερά:
Αντρέας Φραγκιάς, Καίη Τσιτσέλη,
Ρίτσαρντ Κλόγκ, Γιάννης Σταθάτος,
Τάκης Σινόπουλος,
Στρατής Τσίρκας.

Από τον τόμο:
Η Μεταπολεμική Πεζογραφία
(εκδ. Σοκόλης)
τ. Η', σ. 14.

3

Στο κάτω-κάτω ο πελάτης έχει πάντοτε δίκαιο. Η πεζογραφία πουλάει. Το μυθιστόρημα πουλάει. Το διήγημα πουλάει. Δημοσιογράφοι, θεατρικοί συγγραφείς, επιστήμονες, πολιτικοί, γυναίκες, ολόενα και περισσότερες γυναίκες⁶, ανακαλύπτουν απότομα ή σταδιακά το αφηγηματικό τους ταλέντο. Εκδοτική έκρηξη: να πώς μπορεί να χαρακτηριστεί αυτό που συμβαίνει στον τόπο μας κατά την τελευταία δεκαετία. Στη μεταπολεμική περίοδο κυριαρχούσαν Ευρωπαίοι συγγραφείς-πρότυπα (ο Κάφκα, ο Σαρτρ, ο Καμύ κ.ά.). Σήμερα κυριαρχούν Αμερικανοί και Λατινοαμερικανοί, μεταφρασμένοι συνήθως από τα αγγλικά σε ευρύτερη κλίμακα, αλλά και με ευπρεπέστερο γενικώς, πρέπει να πούμε, τρόπο.

Ποιος δεν φοβάται την τηλεόραση; Η πρόζα καρπώνεται συχνά την τεχνική της (και όχι χωρίς την κρυφή, πολλές φορές, ελπίδα να κατακτήσει κι αυτή με τη σειρά της τη μικρή οθόνη). Η τηλεόραση πουλάει. Είναι το πραγματικό και συνάμα το συμβολικό όριο ανάμεσα στη μεταπολεμική και τη σύγχρονη εποχή. Αισθητοποιεί τις κοινωνικές (και πολιτισμικές μας) ανακατατάξεις⁷. Προοιωνίζεται το μέλλον μας.

Ρευστό, όπως πάντοτε, το παρόν μας κινείται ανάμεσα στο εφήμερο και το διαρκές. Το υπάρχον είναι ορατό: προεκτείνει, ας πούμε, τη «βιομηχανική λογοτεχνία» του Σαιντ-Μπεβ ή την «πολιτισμική βιομηχανία» του Αντόρνο. Είναι η φωτεινή βιτρίνα της εμπορευματοποίησης (με το λογοτεχνικό βιβλίο-μαζικό καταναλωτικό προϊόν της μιας χρήσης δίκην απορρυπαντικού, με τις διακινήσεις-μετακινήσεις-μεταγραφές συγγραφέων δίκην ποδοσφαιριστών κ.λπ.). Είναι το στίγμα του πρόσκαιρου. Η λογική της ταχείας απόσβεσης. Η τυραννία του προφανούς.

Προέχει να μάθουμε αν το προφανές είναι το μόνο υπάρχον.

4

Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, η σύγχρονη πεζογραφία μας οφείλει ν' αντιμετωπισθεί στο σύνολό της σαν μια σύνθετη και διαστρωματωμένη κοινωνία έργων που παράγονται με ορισμέ-

νους τρόπους και συγκεκριμένους κανόνες. Ποιους τρόπους; Ποιους κανόνες; Ιδού η δέσμη των προβλημάτων.

Κοινωνία έργων· δηλαδή άθροισμα ποικίλων κειμένων που, όπως σε κάθε κοινωνία, χωρίζονται σε κατηγορίες και υποκατηγορίες, σε οικογένειες και σε ομάδες, συγγενεύουν ή δεν συγγενεύουν μεταξύ τους, ζουν στο κέντρο, στην περιφέρεια ή στο περιθώριο, στην τύρβη του κόσμου ή στη μοναξιά, σε συνθήκες υγείας ή παθογένειας, προσωρινής ή μόνιμης διαμονής κ.λπ.

Πώς κατορθώνεται η μελέτη των έργων αυτών; Είναι φανερό: με την έρευνα. Έχω ήδη υπογραμμίσει τρεις ζωτικούς (αλλά όχι στεγανούς και ανεπίμεικτους) χώρους ομαδοποίησης: τη *θεματική*, την *ιδεολογία* και την *τεχνική*⁸. Ας σημειωθεί ότι για τέτοιου είδους συνθετικά εγχειρήματα (η έρευνα έχει τους δικούς της νόμους και ρυθμούς) δεν χρειάζονται περιστασιακοί ή πρώην ερευνητές διαπρέποντες στη φιλολογούσα δημοσιογραφία ή στην ταχεία απορρόφηση ελληνικών και ευρωπαϊκών κονδυλίων. Χρειάζονται, απλώς, ερευνητές που ξέρουν να ρωτούν, να ψάχνουν (και να ψάχνονται), κυνηγώντας, κόντρα στο ρεύμα, το όνειρό τους.

Κόντρα στο ρεύμα. Που σημαίνει: κόντρα σ' έναν αποστειρωτικό καριερισμό και κόντρα σε μιαν ερευνητική πρακτική χωρίς τόλμη, ανιδιοτέλεια, φαντασία, αναζήτηση της ουσίας, περιπέτεια, έλξη του αγνώστου, αγάπη (και αίσθηση) της γραφής.

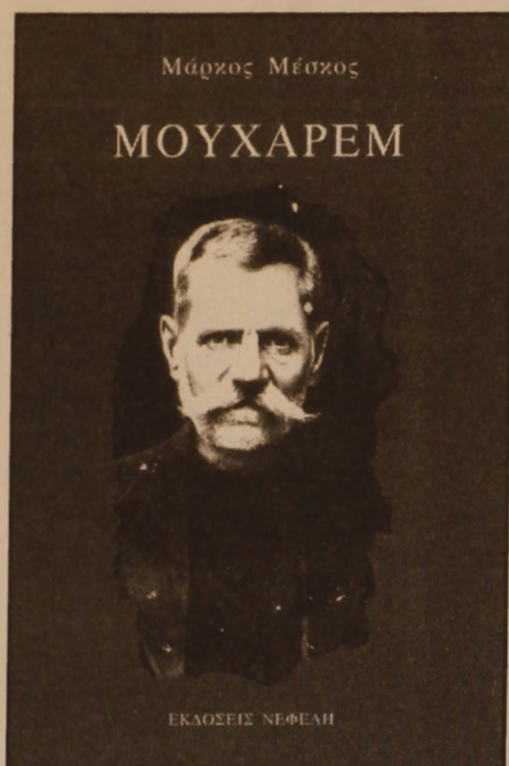
Με αυτούς τους όρους, μια συνολική θεώρηση της σύγχρονης πεζογραφίας μας, όπως και κάθε άλλη προσπάθεια συνθετικού χαρακτήρα, προϋποθέτει έναν μόχθο που δεν θα παραβλέπει:

- ότι η συγκέντρωση, αποθήκευση και παράθεση του υλικού (ό,τι δηλαδή περιέχεται σήμερα, κατά κύριο λόγο, στη δικαιοδοσία των ηλεκτρονικών υπολογιστών) αποτελεί μόνο μια αρχή, όχι ένα τέλος·

- ότι, από εδώ και πέρα, το πρόβλημα, ανάμεσα σε άλλα, είναι να ξεπεραστούν οι διαχωριστικές γραμμές που αντιθέτουν μηχανιστικά την ποιότητα στην ποσότητα, τα εντός στα εκτός του κειμέ-

Μάρκος Μέσκος ΜΟΥΧΑΡΕΜ

(Πεζογραφήματα)

Οχτώ πεζογραφήματα αποτελούν τον τόμο *Μουχαρέμ* του ποιητή Μάρκου Μέσκου. Κείμενα αυτογνωσίας (κυρίως) του χώρου και των καημών των ανθρώπων που προηγήθηκαν στο πρόσφατο παρελθόν, το *ωσεί* παρόν.

«Ο κόκορας», «Η επίσκεψη», «Στο Φανάρι», «Το σπίτι με τα σκυλιά», «Μνήμες ζωής ο θάνατος», «Η Μπέση», «Οι καφέδες του μπάρμπα Γιάννη», «Μουχαρέμ», συμπλέουν με τον κόσμο εκείνον που θεμελιώνει όλο το έργο του συγγραφέα με λεπτομέρειες χαρακτηριστικές, γνώσεις και μυθοπλαστική τρυφερότητα. Για να ζήσουν οι βασανισμένοι άνθρωποι τα όνειρά τους, τη διάρκεια της αγάπης και της χαράς όντας μέσα στις αλυσιδωτές καταστροφές και τους καθημερινούς κινδύνους.

ΕΠΙΣΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

- ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ (Πεζογραφήματα)
- ΚΟΜΜΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ (Νουβέλα)
- ΤΑ ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΥΕΘΕΡΙΑΣ (Ποίηση)
- ΑΝΘΗ ΣΤΟ ΚΑΤΑΡΑΜΕΝΟ ΦΙΔΙ (Ποίηση)
- ΜΑΥΡΟ ΔΑΣΟΣ (Ποιήματα 1958-1980)
- ΣΤΟΝ ΙΣΚΙΟ ΤΗΣ ΓΗΣ (Ποίηση)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 10680, Τηλ. 36.07.744 - FAX: 36.23.093

e-mail: nefeli-p@otenet.gr

Παν. Μουλλάς

νου, την ιδιοσυγκρασία στη μέθοδο ή το υποκείμενο στο αντικείμενο·

• ότι το να στεγανοποιούνται και ν' απομονώνονται, χωρίς ζωντανή επικοινωνία μεταξύ τους, οι περιοχές της λογοτεχνικής ιστορίας, της θεωρίας και της κριτικής είναι μια πρακτική που δεν οδηγεί μακριά·

• ότι, ακόμα, για να επιτευχθούν ουσιαστικά αποτελέσματα (ο Συκουτρής το είχε αντιληφθεί από την εποχή του Μεσοπολέμου, όταν διαλεγόταν ταυτόχρονα με τον Κοραή και με τον Max Weber), χρειάζονται μελετητές άλλου είδους και προβληματισμού, άλλης νοημοσύνης και παιδείας, δηλαδή εντελώς διαφορετικοί από τους μέτριους εκείνους ζωγράφους του Baudelaire, οι οποίοι «με το να παρατηρούν μόνο, ξεχνούν να αισθάνονται και να στοχάζονται»⁹.

Ας μην παραβλέπουμε τα αυτονόητα. Περίπλοκο σύνολο σχέσεων, η σύγχρονη πεζογραφία μας¹⁰ νοείται μόνο ως μέρος ενός γενικότερου πολιτισμικού και κοινωνικού συστήματος (αλλιώς θα είχε περιορισμένο ενδιαφέρον). Κινείται τόσο στο διακειμενικό όσο και στο εξωκειμενικό πεδίο. Αναπαράγει και παράγει ιδεολογία. Αποτελεί ταυτόχρονα συνέχεια και ασυνέχεια. Γι' αυτό και απαιτεί ανάλογη μεταχείριση. Τα μέσα δεν λείπουν: ο αιώνας που φεύγει μας πλούτισε, δόξα τω Θεώ, με αρκετά μεθοδολογικά εργαλεία. Όμως το πρόβλημα είναι τελικά αν, σε πείσμα των καιρών (που πριμοδοτούν το μερικό και το εφήμερο), θα μπορέσει ν' αναπτυχθεί ώστε ν' αποδώσει καρπούς, με όσες δυσκολίες συνεπάγεται, η συνείδηση μιας αντίστασης στον κατακερματισμό και την ήσσονα προσπάθεια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χωρίς, εννοείται, να λείπουν, όπως πάντοτε, οι θεματικές αποκλίσεις, που οφείλονται συνήθως σε συγγραφείς παλαιότερων γενεών.
2. Αναφέρομαι, φυσικά, όχι στη σύγχρονη πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης και της «μαζικής δημοκρατίας» του Π. Κονδύλη, αλλά στην πραγματικότητα την οποία απεικονίζει η σύγχρονη πεζογραφία μας.
3. Ας σημειωθεί μάλιστα, με την ευκαιρία αυτή, ότι ορισμένες στερεότυπες συμπεριφορές (το χιούμορ, η ειρωνεία, η παρωδία, ο σαρκασμός) ξεχωρίζουν με την επιμονή τους.
4. Ως περίπτωση μιας σπάνιας, όσο ξέρω, αναζήτησης που θέτει εξαρχής το ερώτημα «τι είναι το μυθιστόρημα» ή «τι είναι η λογοτεχνία», αναφέρω το βιβλίο του αξέχαστου Γιάννη Πάνου *Ιστορία των Μεταμορφώσεων* (1998). Η αμηχανία της υποδοχής του είναι χαρακτηριστική.
5. Αλέξ. Αργυρίου, *Κείμενα περί κειμένων*, Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1995, σ. 232.
6. Θα έλεγε κανείς ότι η ανδροκρατούμενη εποχή μας εξαγοράζει υποκριτικά τις ενοχές της με το αζημίωτο. Αλλού, στη Γαλλία λ.χ., το βιβλίο πρόζας διακοσμείται συχνά με τη φωτογραφία της (νέας και ωραίας πάντοτε!) συγγραφέως του. Ο νοών νοείτω.
7. Σκέφτομαι, λ.χ., την πνευματική (και όχι μόνο πνευματική) κυριαρχία των μεσοστρωμάτων και τη συνακόλουθη αναβάθμιση των best sellers, σε μια εποχή όπου η παραλογοτεχνία του λαϊκού κοινού υποκαθίσταται, σε μεγάλο βαθμό, από τα τηλεοπτικά serials.
8. Βλ. *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τομ. Α', Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1998, σ. 18-19.
9. Baudelaire, *Oeuvres complètes*, Notices et notes de Michel Jamet, Robert Laffont, Παρίσι 1980, σ. 753.
10. Η ποίηση έχει ορισμένες διαφορές. Λ.χ., εμπορευματοποιείται σε μικρότερη, αν όχι σε ελάχιστη, κλίμακα.

Μεταπτώσεις της Νεοτερικότητας

1960 - '75 - '90...

Σημειώσεις

του Δημήτρη Ραυτόπουλου

Ματιές στη νεοτερικότητα –σεβαστής ηλικίας ήδη– και στο πρόσφατο παρελθόν της θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αυτές οι πρόχειρες σημειώσεις χωρίς αξίωση πληρότητας και βάθους. Σαν να φυλλομετρώ ένα χοιρινό βιβλίο, το corpus ενός τετάρτου αιώνα της πεζογραφίας μας, σταματώ για λίγο σ' ένα σημείο, τσεκάρω μια σελίδα υπογραμμίζω ονόματα και τίτλους...

Γιατί το '75; Γενικά, έχω μια επιφύλαξη για την περιοδολόγηση της πρόσφατης ιστορίας της λογοτεχνίας και μάλιστα με εξωλογοτεχνικά κριτήρια ή γεγονότα. Με κάποιο σχετικισμό, μπορούμε ίσως να δεχτούμε το τέλος της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας ως όριο – και θα εξηγήσω παρακάτω με ποια έννοια. Αλλά μπορώ να διαπιστώσω κιόλας ότι, αν πάρουμε ως κριτήριο τη νεοτερικότητα, το '60 και η δεκαετία του ήταν η νέα κφετηρία, μετά τον υπερρεαλισμό κυρίως, τον εσωτερικό μονόλογο και τη λεγόμενη «σχολή» της Θεσσαλονίκης. Αυτό που έγινε γύρω στο '75 ήταν άλλο· και ήταν παράδοξο, βλέποντάς το από μακριά.

Τι απέγινε η ευφορία, η κοινωνικότητα, η ιστορικότητα, η κριτική διάθεση που συνόδευε την πεζογραφική έκρηξη του '60; Σημειώνω μόνο ονόματα: Τσίρκας, Χατζής, Ταχτσής, Καχτίσης, Χειμωνάς, Ν. Κάσδαγλης, Φραγκιάς, Διδώ Σωτηρίου, Μαργ. Λυμπεράκη, Πλασκοβίτης, Ιωάννου, Μπακόλας, Κουμανταρέας, Βασιλικός, Γονατάς... για να μην επεκταθώ στους παλιότερους που έγραφαν ακόμα: Ν.Γ. Πεντζίκης, Γιαν. Μπεράτης, Σκαρίμπας, Κ. Πολίτης, Αλκ. Γιαννόπουλος, Γ. Δέλιος...

Ως προς την κοινωνικότητα, την ιδεολογική ζύμωση, την ιστορικότητα –που μπορούσαν να εκφράζονται νεοτερικά ή να νεοτερίζουν–, η κάμψη του '75, παράδοξη στην πρώτη ματιά, είναι εξηγήσιμη, νομίζω. Δεν ήταν δα η πρώτη φορά που η πολιτική ομαλότητα, η πνευματική ελευθερία και η σχετική ευημερία δεν έχουν

Ανδρέας Φραγκιάς

ανάλογο, ή έχουν αντιστρόφως ανάλογο αντίκρουσμα στη λογοτεχνία. Ίσως να έχει μερίδιο σ' αυτό το φαινόμενο η έλλειψη της έλλειψης – αν δεχθούμε ότι η στέρηση του πολιτειακού αγαθού, όπως κάθε άλλη, είναι διεγερτική της δημιουργίας και της επινόησης. Από την άλλη μεριά, η αποκατάσταση της δημοκρατίας και της πολιτικής ομαλότητας περιορίστηκε στο τυπικό τους, ενώ οι προσδοκίες που αυτή η ίδια η κριτική λογοτεχνία είχε ενστερνισθεί και διευρύνει, για μια αναγέννηση της πολιτικής κοινωνίας και των ηθών της, για ανακαίνιση ριζική της Παιδείας και για πραγματική κοινωνική συνοχή γρήγορα διαλύθηκαν, αφού προηγουμένα έγιναν αντικείμενο δημαγωγίας· αυτό οριστικοποιήθηκε μετά το '81. Το κυριότερο, από τη σκοπιά που το βλέπουμε εδώ, είναι ότι ο λόγος έγινε πιο αναξιόπιστος, γενική δυσπιστία υποδέχεται τις ιδέες, η κοινωνική άποψη και η προοδευτικότητα βρίσκονται σε διαρκή σύγχυση και απορία. Ο πίνακας ολοκληρώνεται αν σ' αυτά προσθέσουμε την οικονομοκρατία, την υποτίμηση των ηθικών και πολιτιστικών αξιών και την υποकुλτούρα, που με την ηλεκτρονική υποστήριξη κυριαρχεί. Ο διάλογος των ιδεών σ' αυτή την περίοδο επικεντρώθηκε στο ψευδοδίλημμα της «ελληνικότητας», σε αντιπαράθεση προς τον ψευτο-ευρωπαϊσμό, στη

• Ο Δημήτρης Ραυτόπουλος είναι συγγραφέας, δοκιμογράφος

στιαμαχία πραγματισμού-ανεδαφικότητας. Και μόνο το λεξιλόγιο που σημαίνει αλλαγή του περιεχομένου εννοιών είναι χαρακτηριστικό: τον οικουμενισμό-διεθνισμό αντικατέστησε η παγκοσμιοποίηση, τον ρεαλισμό ο πραγματισμός και η «ρεαλπολιτική», τον ευρωπαϊκό ουμανισμό, ο ευρωπαϊσμός των λογιστών. Στη συζήτηση της λογοτεχνίας προέκταση των παραπάνω είναι η διελκυστίνδα που υφίσταται ο Παπαδιαμάντης ανάμεσα στις δύο ερμηνείες, της βυζαντινής και της δυτικής ιθαγένειας.

Αυτές περίπου ήταν, νομίζω, οι εξωτερικές συνθήκες που αποθάρρυναν τη συμπόρευση ιδεολογικής και λογοτεχνικής πρωτοπορίας. Εκεί υποχωρούν οι πρωτομάστορες, ο Τσίρκας και ο Χατζής: προκειμένου να μην εγκαταλείψουν την πρώτη, παραιτούνται από τη δεύτερη, η ένταξή τους λύνει το δίλημμα του συγγραφέα με ήττα της ίδιας της ιδιότητάς του. Όπως και να έχει το ζήτημα, η συμμετρική υποχώρηση των δύο μυθιστορημάτων τους (1976, *Η χαμένη άνοιξη - Το διπλό βιβλίο*) είναι σημαδιακή. Το λόγο έχουν πάρει η καταγγελία της ιδεολογίας όπως της λογικής και ρεαλιστικής διάστασης της *fixion* που απαιτεί. Το *Κιβώτιο* ('75) του Άρη Αλεξάνδρου είναι από την άποψη αυτή έργο οριακό, αφού αποπιστώνει με το ίδιο εγχείρημα τη στράτευση, την ιδεολογία της και το ρεαλισμό. Αντίθετη από την εξέλιξη Τσίρκα-Χατζή, στα μεταβατικά εκείνα χρόνια, ήταν η μοντερνιστική απάντηση του Α. Φραγκιά. Αλλά σ' αυτό το σημείο θα αφήσω την χρονολογική σειρά, για να παρακολουθήσω, έστω με λίγες λέξεις, σημάδια της νεοτερικότητας, αντίστροφα - από το τώρα στο τότε.

Στο εξωτερικό πλαίσιο που περιγράφω παραπάνω, φυσικά ευνοήθηκαν ο ψυχολογισμός, ο εξωτισμός, η σπασμωδική, ασύνειδη ως αυτιστική ασυνεννοησία. Ιστορία και παρελθόν αλλά και παράδοση απωθούνται σαν πράγματα ακατανόητα και εχθρικά. Το πρόσωπο, ο αφηγητής, αυτοβιογραφούμενος πριν να έχει ένα βίο, κινείται μέσα σε επινοημένη πραγματικότητα και, φυσικά, προσκρούει οδυνηρά στην αληθινή.

Αυθόρμητη ή προαποφασισμένη, ναρκισσική τάση και μιμητισμός από ξένα πρότυπα («οργισμένοι» της Αμερικής, οι Πολωνοί Β. Γκόμπροβιτς και Μπρ. Σουλτς, ο Γερμανός Χ. Ούνγκαρ κ.λπ.); Το ζήτημα δεν μπορεί να έχει μακροσκοπική εξέταση, έξω από τα συγκεκριμένα βιβλία, κάτι που δεν μπορεί να γίνει εδώ. Αν όμως είναι έτσι, πρόκειται για πολύ επιδερμική επίδραση που αφήνει ανεκμετάλλευτο ένα υπόβαθρο πνευματικό και αισθητικό εξαιρετικά πλούσιο. Εδώ, σ' εμάς, η γραφή προδίδει συχνά το αντίθετο. Η πεζογραφία αυτή πάσχει αφηγηματολογικά, όταν καταστρέφει κανόνες της αφήγησης χωρίς να δημιουργεί άλλους. Συχνά, η επαναστατημένη γραφή σε πολλούς νέους πεζογράφους συνίσταται στη μηχανική ανάμιξη διαφορετικών τρόπων, ιδιολέκτων, στην κατάργηση γλωσσικών ταμπού και, ιδίως στην εναλλαγή εξωτερικής περιπέτειας, εσωστρέφειας και φανταστικού. Ό,τι, τέλος, μπορεί να περάσει ως αμφισβήτηση της συμβατικής φύσης της

Μάριος Χάκκας, Φυλακές Αίγινας, 1956.

γλώσσας (στο λεξιλόγιο ή στο τυπικό) είναι συνήθως απλώς κακογραφή. Αυτή η «τόλμη» -γλωσσική και αφηγηματική- δεν εμποδίζει την πρόσβαση σ' ένα κοινό χωρίς λογοτεχνική παιδεία, γαλουχημένου από την ηλεκτρονική υποκουλτούρα, που βαυκαλίζεται ότι διαβάσει λογοτεχνία αιχμής.

Έτσι ανοίγονται όχι νέοι δρόμοι, νέοι τρόποι, αλλά εφήμερες μόδες μέσα σ' ένα γενικό κλίμα σχετικισμού των καλλιτεχνικών αξιών. Άγλωσσα, κακογραμμένα, ψευτοτολμηρά, ατάλαντα μυθιστορήματα και νουβέλες γίνονται εκδοτικές και τηλεοπτικές επιτυχίες, εγκαθιστώντας την παραλογοτεχνία στο λογοτεχνικό «Κανόνα».

Η πιο ακατάλληλη απάντηση στις τάσεις του απαισιόδοξου νεανικού μυθιστορηματος και της παραλογοτεχνίας -στην ουσία διεκδίκηση μεριδίου στην «επιτυχία»- είναι ο λεγόμενος «μαγικός ρεαλισμός», ένα απίθανο κράμα επινοήσεων μυθολογικών,

φτηνής θαυματοποιίας νεο-ρεαλιστικού τύπου, δαιμονισμού-αθωότητας, πεζότητας-φαντασίας και ολίγου υπερρεαλισμού ως καρυκεύματος. Ξέχασα (τι να πρωτοθυμηθεί κανείς;) μια δόση εισαγόμενου εξωτισμού-γυφτοποιημένου, μετά την απήχηση που είχαν τα *Εκατό χρόνια μοναξιάς* του Μαρκές παρ' ημίν. Δεν θα επιμείνω στο θέμα, μη έχοντας τίποτα θετικό να σημειώσω.

Αυτά δεν έχουν σχέση με το υπερβατικό στοιχείο και τη φαντασίωση, τη διεκδίκηση μιας παράλληλης, υποκειμενικής πραγματικότητας ή του αντικατοπτρισμού της, που ανοίγουν τις διαστάσεις της πεζογραφίας. Μερικά μυθιστορήματα της μεσοπεριόδου που εξετάζουμε αξιοποίησαν πειστικά και με απλότητα μερικά από τα στοιχεία αυτά. Στην *Ιστορία* ('82) του Γ. Γιατρομανωλάκη, το πραγματικό προεκτείνεται σε μια δεύτερη, φαντασιακή εκδοχή με τη μεγαλύτερη δυνατή λιτότητα εκφραστικών μέσων. Κάτι παρόμοιο γίνεται στη *Μεγάλη πομπή* ('85) του Αλ. Πανσέληνου, με λιγότερη αμεσότητα αλλά σε ευρύτερη μυθιστορηματική σύνθεση και αφηγηματικό χρόνο, ενώ ο Μήτσος Κασόλας στον *Πρίγκιπα* ('81), στο ίδιο κλίμα, έριξε το βάρος στην κοινωνική σάτιρα και στο πνευματικό επίπεδο των λαϊκών στρωμάτων.

Η Ρέα Γαλανάκη πριν από δέκα χρόνια εγκαινίασε με τον *Ισμαήλ Φερύκ Πασά* τη σειρά τριών ως τώρα μυθιστορημάτων της με ιστορικό υλικό, όπου κυριαρχεί όμως η στοχαστική διάθεση και η εσωτερική διάσταση της ανθρώπινης εμπειρίας μπροστά στην ατομική και τη γενική μοίρα, αφού προηγούμενα είχε έλθει από την ποίηση στην πεζογραφία με τα πολύ καλά *Ομόκεντρα διηγήματά* της ('85). Ο Κ. Παπαγεωργίου, από την αναπαραγωγή της λαϊκής αφήγησης και ενός ιδιολέκτου χαρακτηριστικού των προγόνων μας (*Το Γιτάπατο*, '78), φτάνει στην υποκειμενική περιπλάνηση της μνήμης και της συνείδησης (*Πήρε φως*, '98). Με τον Ευγ. Αρανίτη (*Λεπτομέρειες για το τέλος του κόσμου*, '93) το φανταστικό στοιχείο δεν εισβάλλει στο πραγματικό ως θαυμάσιο, αλλά τα δύο ζουν σε παράξενη ισοτιμία, όσο κι αν η αστική σύγχρονη πραγματικότητα φαίνεται αποκρουστική, απογοητευόντας την εσωτερικότητα και την ερωτική φαντασίωση. Με την *Αυτοβιο-*

γραφία ενός βιβλίου ('95) του Μισέλ Φάις, η εναλλαγή δεν περιορίζεται μεταξύ πραγματικού-φανταστικού, αλλά γενικεύεται στη διπολική αφήγηση ιστορικής και προσωπικής εμπειρίας, γεωγραφικού και ψυχικού χώρου, παλιάς και νέας αντίληψης της *fixion*, του χωρο-χρόνου του μυθιστορήματος, της ταυτότητας των προσώπων-αφηγητών.

Πιο ήρεμη αφηγηματικά και συνθετικά, η δυναμική γραφή του Γάκη Θεοδωρόπουλου (ιδίως *Νύχτες στην Αρκαδία*, '87 και *Το αδιανόητο τοπίο*, '91) ξαναφέρει ζωογονητικά στο μυθιστόρημα τη στοχαστικότητα, την αισθητική διάσταση, την κριτική. Με παρεμφερή προσανατολισμό, μια δοκιμή του Δ. Δημητριάδη (*Πεθαίνω σαν χώρα*, '78) έμεινε χωρίς συνέχεια. Προσθέτω εδώ τα βιβλία των παλαιότερων Ε.Χ. Γονατά *Ο Φιλόξενος Καρδινάλιος* ('86) και Καίης Τσιτσέλη *Το Χαμένο πάτωμα* ('84), της Νένης Ευθυμιάδη *Αθόρυβες μέρες* ('83) και της Ιω. Καρυστιάνη *Μικρά Αγγλία* ('97).

Από την οργισμένη, ανατρεπτική και σουρεαλίζουσα ως άκρα υπερρεαλιστική πρόζα σημειώνω ενδεικτικά μερικά ονόματα: Νάσος Θεοφίλου (*Ο Ερημόπολις*, '71, *Η Καταδυομένη Αφροδίτη*, '77), Μαρία Μήτσορα, Νατάσα Χατζηδάκη, Έρση Σωτηροπούλου, Αλ. Σταμάτης, Γ. Σκαμπαρδώνης, Μ. Συνοδινός, Μιχ. Μήτρας. Μια άλλη πλειάδα, σ' αυτή την πολυφωνία και ποικιλοτροπία των τελευταίων δυόμισυ δεκαετιών, που αναγνωρίζεται από τη μοναχική σκοπιά του αφηγητή και τη φαντασιωτική διάθλαση της πραγματικότητας αποτελούν οι Π. Τατσόπουλος, Β. Ραπτόπουλος, Γ. Γκιμοσούλης, Γ. Συμπάρδης. Ένα ενδιαφέρον δείγμα μοντερνικής αντίστιξης και πολυεπίπεδης φόρμας: φαντασίας-πεζότητας, ποίησης-στοχασμού έδωσε εσχάτως ο Άρης Μαργαγκόπουλος με το βιβλίο *Οι ωραίες ημέρες του Βενιαμίν Σανιδόπουλου* ('98).

Το παραδοσιακό ήθος και τη στερεότητα του διηγήματος, που υποτιμάται μόνιμα στο χρηματιστήριο εκδοτών-κοινού-συγγραφέων, εκτός από τη συνέχεια της δουλειάς των παλαιότερων, επαναβεβαίωσαν νέοι ταλαντούχοι πεζογράφοι με διαφορετικούς τρόπους. Ο Σωτ. Δημητρίου από το '87 και κυρίως με τη νουβέλα *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου* ('93), συνεχίζει τη μεγάλη διηγηματογραφική μας παράδοση, όπως ο Δ. Χατζής πριν από 40 χρόνια, ανανεώνοντάς την: *Η φλέβα του λαϊμού* ('98). Ο Τ. Γουδέλης, από το '90, αναδείχεται μάστορας του ψυχογραφήματος και του κλειστού χώρου της μνήμης –ιδιαίτερα με τη συλλογή *Σκιές γυναικών* ('96)– καταγράφοντας σε ποιητική ατμόσφαιρα τον πυρετικό συνειρμό. Άλλη χαρακτηριστική παρουσία στο διήγημα είναι εκείνη του Α. Μήτσου με τον ιδιότυπο νατουραλισμό και το σαρκασμό του από το '95: *Γέλια* ('98). Από την ποίηση έρχεται ο Τ. Πατρίκιος στην επιγραμματική πεζή φόρμα με λυρικό και στοχαστικό φόντο (*Συνεχές ωράριο*, '90 κ.ά.) όπως παλιότερα ο Μ. Μέσκος με τα συμβολικά ονόματα και ιστορίες *Κομμένη γλώσσα* ('79). Σημειώνω εδώ τα ονόματα του Περ. Σφυρίδη (*Τίμημα χωρίς αντίκρισμα*, '86) και του Τόλη Καζαντζή (*Η Παρέλαση*, '76...), του Μιχ. Φακίνου (*Οι Κωπηλάτες*, '83) του Δ. Πετσετίδη (*Δώδεκα στο δίφραγκο*, '86, *Επίλογος στα χιόνια*, '94).

Προχωρώντας ενάντια στο χρόνο, πάμε τώρα στην ενδιαμέση παραγωγή των πεζογράφων που είχαν εμφανισθεί στην προηγούμενη εικοσαετία (1955-1975) ή αμέσως μετά: από τη σχετική ομαλότητα του μετεμφύλιου στην υποτροπή της δικτατορίας και στη «μεταπολίτευση».

Οι δεκαετίες '70 και '80 ήταν αδύνατο ν' αποσπαστούν από το πολιτικό βίωμα του «τριακόνταετούς πολέμου» –για να δανειστώ το προσωνύμιο που του έδωσε ο Αλ. Κοτζιάς– και της ελληνικής

καθυστέρησης, εγκαταλείπουν όμως τα χαρακώματα και το μανιχαϊσμό τους, μαζί με την αξίωση της ολικής αναπαράστασης και της ιστορικότητας. Η νεοτερικότητα δεν είναι και πάλι μία, ούτε ταυτίζεται αναγκαστικά με τον συνειρμικό μονόλογο, τον αντικειμενισμό ή την αφαίρεση. Με τον Θ. Βαλτινό, λ.χ., η *fixion* παραχωρείται στην ίδια την πραγματικότητα των διαπροσωπικών, ή των κοινωνικών σχέσεων, των γεγονότων και της μνήμης, όπως αυτά αποτυπώνονται στον λόγο των πολλών και στη μέση στάθμη της γλώσσας/έκφρασης. Στα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* ('89) η μεταναστευτική έξοδος, η κοινωνικο-πολιτιστική μιζέρια της επαρχίας αλλά και η περιπέτεια της γραπτής μας γλώσσας δίνονται μέσα από την κατασκευή ή επεξεργασία δημοσιευμάτων στον Τύπο, επιστολών, αιτήσεων, ειδήσεων κ.λπ. Στην *Ορθοκωστά* ('94) η τραγωδία του εμφύλιου, και η αποχαλίνωση των ενστίκτων από τις ολοκληρωτικές ιδεολογίες αίρονται σχεδόν από την ζωντανή, προφορική γλώσσα και το ήθος της. Το ίδιο ισχύει και για το *Συναξάρι του Αντρέα Κορδοπάτη* ('72) αλλά και για τα άλλα μονολογικά έργα του ίδιου.

Ο Δημ. Νόλλας, από τη *Νεράιδα της Αθήνας* και την *Πολυξένη* του '74 ως τα τελευταία *Μικρά ταξίδια* ('98), πιστός της μικρής φόρμας ακόμα και στο μυθιστόρημα, προικισμένος αφηγητής συνδυάζει την πρωτοτυπία, το απρόοπτο, τις μεταπτώσεις ρεαλισμού-φαντασίας-αφαίρεσης· η ανανέωση εδώ είναι συνεχής και προοδευτική· αρχίζει ως θεματική, εξελίσσεται σε μορφική και συνολική: θέτει το ζήτημα της μυθοπλασίας, της γραφής, του συγγραφέα.

Ενδιαφέρουσα είναι η αφηγηματική πολυτροπία του Φ. Δρακονταειδή (*Σχόλια σχετικά με την περίπτωση*, '78, *Προς Οφρύνιο*, '80, *Στα ίχνη της παράστασης*, '82 κ.ά.), που αξιοποιεί τα επιτεύγματα του δικού μας και ιδίως του ξένου μυθιστορήματος. Η Μάρω Δούκα, από την *Πηγάδα* ('74) και ιδίως από το *Καρέ Φιξ* ('76) και την *Αρχαία σκουριά* ('79) που έμοιαζε να ξεκινάει από τη *Χαμένη άνοιξη* του Τσίρκα, βρίσκει μια νέα φλέβα στην *Πλωτή πόλη* ('84)

Σωτήρης
Δημητρίου,
Σπύρος
Πλασκοβίτης

Ελένη Μπούρα, Νίκος Μπακόλας, Στέλλα Βογιατζόγλου, Πάνος Θεοδωρίδης, Γιάννης Κοντός, Κάτια Λεμπέση, Σάκης Σέρεφας, Βασίλης Τσιαπούσης, Δημήτρης Καλοκύρης.

και στα κατοπινά. Ο Αντ. Σουρούνης (*Οι Συμπαίχτες*, '79) φέρνει από τη Γερμανία των γκασταρμπάιτερ μια ωμή φασματογραφία περιθωρίου με την πολιτισμική μετάλλαξη· φανερή στην ομιλία, στα ήθη, στο αίσθημα.

Πρέπει να προστεθούν εδώ μια πολυφωνία γυναικών πεζογράφων: Αλεξ. Δεληγιώργη (*Οι φωνές*, '75, *Ανδρόγυς*, '80), Έρση Λάγκε (*Αδελφέ μου Κάιν* '84), Κατερίνα Πλασσαρά (*Παρένθεση*, '81), Μαρία Παπαδημητρίου (*Το Μαχαίρι*, '78, *Ειρήνη* '86), Ευγενία Φακίνου (*Το έβδομο ρούχο*, '83), Άλκη Ζέη (*Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα*, '87), Μαργ. Καραπάνου (*Η Κασσάνδρα και ο λύκος*), Βερονίκη Δαλακούρα (*Το παιχνίδι του τέλους*, '88).

Από τις παλαιότερες, η Κωστούλα Μητροπούλου επέμεινε από τη δεκαετία του '50 σε μια εκδοχή «αντι-μυθιστορήματος» (*Η Εκτέλεση*, '73, *Περιθωριακή ζωή*, '80 κ.ά.) ενώ η Τατιάνα Μιλλιέξ, μετά τον προωθημένο μοντερνισμό στο *Και ιδού ίππος χλωρός* ('66) επανήλθε σε παραδοσιακή αφήγηση και χρονικό. Η Μαργαρίτα Λυμπεράκη, που είχε πρωτοεμφανισθεί εντυπωσιακά το '46 με τα *Ψάθινα καπέλα*, ανανέωσε τη γραφή της με *Το Μυστήριο* ('76), που μυθοποίησε, όπως και έργα της ίδιας δεκαετίας, τα γεγονότα του Πολυτεχνείου.

Όταν ο μοντερνισμός δεν εκβιάζεται από αλλότρια κίνητρα, συμπορεύεται με την εξέλιξη της ευαισθησίας γενικά, στην οποία συνεισφέρει· δεν είναι λοιπόν ουρανοκατέβητος ή εισαγόμενος, ούτε αποκλειστικά ελιτίστικος. Αυτό φαίνεται καθαρά από τη σκοπιά του '75. Η κρισιμότητα της δεκαετίας του '70 επηρέασε το ήθος της γραφής, με την έννοια της γλώσσας και της παιδείας, επομένως και της επαφής με τις προσδοκίες και τη δεκτικότητα του κοινού. Αλλά η έγνοια του παρόντος δεν αναστέλλει –κάθε άλλο– την ανάγκη για ανανέωση. Το ότι ο Μάριος Χάκκας, αντικρίζοντας τον θάνατο, κάνει προσιτές, μ' ετούτη τη διπλή φροντίδα, τις συγκλονιστικές συλλήψεις του, επιβεβαιώνει πειστικά τη διαπίστωση: *Ο Μπιντές και άλλες ιστορίες* ('70), *Το Κοινόβιο* ('72).

νης, Ηλίας Παπαδημητρακόπουλος, Θ. Βαλτινός, Φ. Δρακονταειδής, Αλεξ. Δεληγιώργη, Περ. Κοροβέσης, Θ. Παπαδόπουλος, Έρση Λάγκε, Μάρω Δούκα, Γ. Γιατρομανωλάκης, (*Λειμωνάριο*, '74), Μαργαρίτα Καραπάνου, Ν. Χουλιαράς, Γ. Μανιάτης.

Στο σημείο '75 συνεργάζονται τρεις τουλάχιστον «γενιές» πεζογράφων, με κέντρο τη δεκαετία του '70. Οι κλάσεις '50 και '60 δεν είχαν πει την τελευταία τους λέξη και αποδείχνονταν τώρα ικανές για ανανέωση. Οι περιπτώσεις των Α. Αλεξάνδρου, Α. Φραγκιά, Αλ. Κοτζιά είναι οι πιο χαρακτηριστικές από την άποψη αυτή.

Στα πρώτα μυθιστορήματα του Φραγκιά διαφαινόταν μια ιδέα συμβολισμού που άρχιζε από τους τίτλους (*Άνθρωποι και σπίτια* '55, *Η Καγκελόπορτα* '62) δεν περιοριζόταν σ' αυτούς, όσο κι αν οι συμβολισμοί ήταν πολύ διακριτικοί μέσα στη ρεαλιστική αφήγηση. Αντίθετα στον Λοιμό ('72), και στο δίπτυχο *Πλήθος* ('85-'86) η ρεαλιστική στόφα ντύνει το συμβολισμό. Με κάποια ελευθεριότητα, θα έλεγα ότι ο Λοιμός βρισκόταν μέσα και έξω από την Καγκελόπορτα – σύμβολο που χώριζε αναποτελεσματικά τον εξωτερικό παράλογο κόσμο από τον εσωτερικό πανικό και την απογύμνωση του ανθρώπου, ενώ το *Πλήθος* καταγόταν από τους ανθρώπους και τα σπίτια του '55. Το *Πλήθος*, από τα πιο ενδιαφέροντα και πολυσήμαντα έργα του μεταπολέμου, ολοκληρώνει το μυθιστορηματικό κύκλο του Φραγκιά, συλλαμβάνοντας σ' ένα μοντάζ μια δεύτερη πραγματικότητα, χωρίς την επίπλαστη συνοχή και λογική του φαίνεσθαι, που συγκαλύπτουν την ουσία.

Για τον Σπ. Πλασκοβίτη, αντίθετα, δεν υπήρξε ζήτημα στροφής προς το συμβολισμό της υπαρξιακής αγωνίας, που είχε προτείνει ήδη με *Το Φράγμα* ('62). Τον συμβολισμό τον εννοεί σαν απόληξη κι επισφράγιση τρόπων τινά των αδρών, ρεαλιστικών στοιχείων της αφήγησης, που σε κάποια στιγμή κάπου αισθάνεσαι πως πάνε από μόνα τους να βρουν την εκφραστική τους γενίκευση στο σύμβολο, όπως λέει ο ίδιος, παίρνοντας αποστάσεις από το συμβολισμό της πρώτης δεκαετίας του αιώνα –Κ. Χατζόπουλος κ.λπ.– (Η

Τόσο ο Χάκκας, όσο και άλλοι της προηγούμενης δεκαετίας ή νεότεροι, που συναντήθηκαν αρχικά στην *Επιθεώρηση Τέχνης* και, με τη δικτατορία, στα «18 Κείμενα», «Κείμενα» 1, 2 και «Συνέχεια» συνδυάζουν συχνά τα ρεαλιστικά στοιχεία της σάτιρας με το συμβολισμό, το όραμα, το παράδοξο ή το παράλογο, τη μεταφορά ή την παραβολή. Αυτό οφειλόταν αρχικά στην ύπαρξη λογοκρισίας, αλλά δευτερογενώς γινόταν διαρκέστερη τάση. Την ευνοούσε η κρίση των ιδεολογιών και των ρεαλισμών τους, άμεσα και τοπικά δε το τρίπλεξ απορία-απώθησι-απαισιοδοξία από τον εμφύλιό μας και την περιπέτεια της αριστεράς: Π. Αμπατζόγλου, Παντ. Καλλιότσος, Χριστόφ. Μηλιώ-

Πεζογραφία του ήθους, '86, σ. 151). Στην κατεύθυνση αυτή ακολούθησαν οι *Γονατισμένοι* ('65), *Το Συρματόπλεγμα* ('74) - διηγήματα και το μυθιστόρημα *Η Πόλη* ('79), όπου οι δύο καταβολές, του ρεαλιστικού στοιχείου και του συμβολισμού συμπράττουν, σε ανοιχτό διάλογο με τον αναγνώστη, κινητοποιώντας τις προσλαμβάνουσες και τη φαντασία του.

Ο Αρ. Νικολαΐδης, μετά τους *Συνυπάρχοντες* ('69 Μόντρεαλ - '76 Αθήνα), που εκ των υστέρων μοιάζουν με ρεαλιστικό προπομπό του *Κιβώτιου* του Αλεξάνδρου, με την *Εξαφάνιση* ('75) εντάσσεται σαφέστερα στις νεοτερικές τάσεις. Ακολουθούν άλλα πέντε μυθιστορήματα, όπου σε φόντο πολιτικό ή/και ψυχχαναλυτικό, ο συγγραφέας εισάγει στη ρεαλιστική ή υπερρεαλιστική αφήγηση δοκιμιακές σελίδες, επιστημονικές παρατηρήσεις, ποίηση: *Στην κίτρινη ώρα* ('80), *Ο ιερός μαστός* ('87), *Ο αιώνας τελείωνε στην κόψη* ('97).

Στον Β. Βασιλικό και ιδίως στον Μένη Κουμανταρέα, η εκρηκτικότητα που είχαν η τριλογία *Το φύλλο*, *Το Πηγάδι*, *Τ' Αγγέλιασμα* και *Οι φωτογραφίες* του πρώτου, *Τα Μηχανάκια* και *Η Δόξα του σκαπανέα* του δεύτερου δεν ξαναβρίσκεται βέβαια στα κατοπινά τους μυθιστορήματα, καθώς αυτά απομακρύνονται από το εφηβικό βίωμα και την εξέγερση, προς το γεγονός, το φανταστικό μύθο, την πολιτικο-κοινωνική σάτιρα ή τον ιδιωτικό μικρόκοσμο, τον αισθησιασμό και την ηθο/ψυχογραφία του. Αντίθετα, στον Γ. Ιωάννου και στον Γ. Χειμωνά - δύο φωνές ολότελα διαφορετικές μεταξύ τους και γενικά ιδιαίτερες - οι προσηλώσεις φαίνονται σταθερές: η προσωπική μνήμη/εξομολόγηση, το βλέμμα, ο εξωτερικός χώρος και η αποτύπωση της ιστορίας πάνω του, στον πρώτο, η αναμόχλευση των βαθύτερων κοιτασμάτων της γλώσσας, ως μεταλλείου του ψυχισμού και της πνευματικής μας ταυτότητας, με την «αυτόματη» γραφή της, στον δεύτερο.

Αλλά στα επισφαλή θέματα του μοντερνισμού δεν είναι δυνατό να σταματήσει μια σύντομη ανασκόπηση. Ο περιορισμένος χώρος αναγκάζει σε γενικεύσεις και συντομογραφίες, πάντα επικίνδυνες και σε παραλείψεις συχνά άδικες. Η γενιά του εμφύλιου που επιβιώνει στις αλλαγές παρατάσσει ακόμα βιβλία νέα, που πολλές φορές οι εντός των τειχών του γνωστού τετραγωνικού χιλιομέτρου δεν βρίσκουν ώρα ούτε να τα φυλλομετρήσουν, όταν μάλιστα έρχονται ή επιστρέφουν στην επαρχία, στη γλώσσα, τη ζωή και την μνήμη. Θυμίζω δειγματοληπτικά τα βιβλία της Βασιλικής Παπαγιάννη (ιδιαίτερα: *Οι Ηττημένοι*, '84, *Κυράνω*, '90, *Achtung*, '99), της Λουκρητίας Δούναβη (*Το βυσινί φουστάνι*), του Α. Νενεδάκη (*Οι Βουκέφαλοι-1922*, '91 κ.ά.), που εκτός των άλλων φέρνουν νέες ψηφίδες στο γλωσσικό μας μωσαϊκό και στην πατριδογνωσία μας.

Εντυπωσιακή ήταν, από τη γενιά αυτή, η μεταδικτατορική πο-

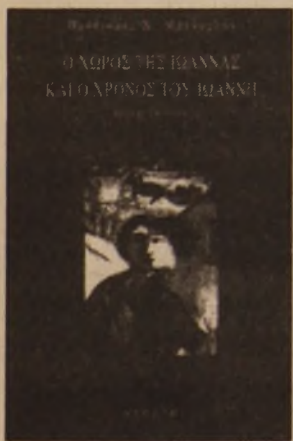

Θανάσης Βαλτινός, Κική Δημουλά σε εκδήλωση του ΕΚΕΒΙ, 10.2.98.

ρεία του Αλ. Κοτζιά, από την *Αντιποίηση αρχής* ('79) ως *Το Σοκάκι* ('92), έξι συνολικά νουβέλες και μυθιστορήματα, όπου, εκτός από το πρώτο, ξεχωρίζουν νομίζω, η *Φανταστική περιπέτεια* ('85) και *Ο Ιαγούαρος* ('87). Όπως σε πάσα καλή λογοτεχνία και καλό νεοτερισμό, πρωταγωνιστεί ο λόγος: εδώ τα ιδιόλεκτα του «τριακονταετούς πολέμου», των εμπολέμων, του περιθωρίου και των άλλων μοιραίων ή παρασίτων.

Σ' όλο αυτό το διάστημα σταθερή είναι η παρουσία και άλλων από τους καθιερωμένους του '60. Ο Ν. Κάσδαγλης, δεξιότεχνης αφηγητής και στυλίστας, εισδύει πάντα στον παραλογισμό του διχασμένου κόσμου της βίας, της ενοχής, του μοιραίου: *Η Μαρία περιηγείται τη Μητρόπολη των Νερών* ('82), *Η Νεκρή* ('85), *Οι Ελεήμονες*, διηγ. ('90) κ.ά.

Από άλλη σκοπιά, παρελθοντική και μυθική, αλλά και με εσωτερική διάσταση, αντιμετωπίζει τα ίδια θέματα ο Ν. Μπακόλας, ξεκινώντας από το δίδαγμα του Φώκνερ: *Μυθολογία* ('77), *Η μεγάλη πλατεία* ('87), *Η ατέλειωτη γραμμή του αίματος* ('96) κ.ά.

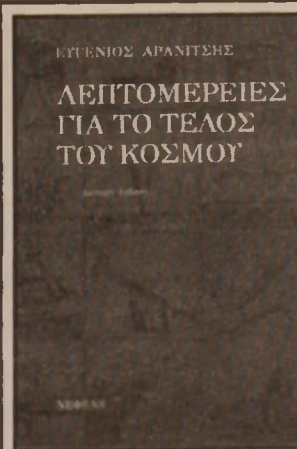

Πρόδρομος Χ. Μάρκογλου

Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΙΩΑΝΝΑΣ
ΚΑΙ Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ
(Νουβέλα)

Μόλις κυκλοφόρησε

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

Ευγένιος Αρανίτσης

ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ
ΓΙΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ
ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

Το έργο των μεταπολεμικών πεζογράφων στη μεταδικτατορική περίοδο

της Ελισάβετ Κοτζιά

Η επισκόπηση του μεταδικτατορικού έργου των πεζογράφων της Πρώτης και της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς (των δημιουργών, δηλαδή, που πρωτοεμφανίστηκαν στα γράμματα στις χρονιές 1944-1967) μας επιτρέπει να αποκτήσουμε μιαν καλήν εικόνα του ελληνικού λογοτεχνικού τοπίου στην περίοδο όπου οι αμέσως μεταγενέστεροι τους Μεταδικτατορικοί πεζογράφοι (οι συγγραφείς που πρωτοκυκλοφορούν βιβλίο τους μετά το 1974) παλεύουν να διαπλάσουν το δικό τους αφηγηματικό πρόσωπο¹. Ποια είναι η θεματολογία και οι αισθητικές γραμμές που αναπτύσσουν οι Μεταπολεμικοί μετά τη δικτατορία, μέσα σε τι κλίμα, μ' άλλα λόγια, αναζητούν την ατομική τους φωνή και ανδρώνονται λογοτεχνικά οι Μεταδικτατορικοί συγγραφείς; Θα επαναληφθεί η πλήρης απόκλιση που είχε παλαιότερα σημειωθεί ανάμεσα στους Μεσοπολεμικούς και τους Μεταπολεμικούς πεζογράφους;² Ή θα ακολουθήσουν οι νεότεροι την παράδοση που διαμόρφωσαν οι προγενέστεροί τους Μεταπολεμικοί, οι οποίοι και γνώρισαν στις δεκαετίες του '70 και του '80 περίοδο μεγάλης ακμής;

Ας πιάσουμε τα πράγματα από την αρχή. Με την πτώση της δικτατορίας η γενιά του Μεσοπολέμου, οι συγγραφείς δηλαδή που είχαν πρωτοεμφανιστεί στις δεκαετίες του '20 και του '30, όντας στη βιολογική και λογοτεχνική τους δύση, έχουν αρχίσει να απομακρύνονται από το προσκήνιο. Πριν, ωστόσο, ολοκληρώσουν την αποχώρησή τους, η οποία διαρκεί ως τα 1988³, θα φωτίσουν το λογοτεχνικό στερέωμα με δύο ισχυρότατες λάμπες, δύο σημαντικά πεζογραφικά έργα, τη νεοτερική *Κάδμω* (1972) της Μέλπως Αξιώτη και το λυρικότατο *Τέρμα* (1975) του Κοσμά Πολίτη. Πρόκειται για την ύστατη εμφάνιση δύο πεζογράφων που μαζί με τον Γιάννη Μπεράτη αποτελούν τους σημαντικότερους της γενιάς του '30.

Την ίδια περίοδο ορισμένοι από τους καθιερωμένους Μεταπολεμικούς θα δώσουν το ωριμότερο έργο τους, ενώ άλλοι, που παρέμεναν στο περιθώριο, θα κατορθώσουν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους στα γράμματα. Καθώς λοιπόν σταδιακά εμφανίζονται οι Μεταδικτατορικοί πεζογράφοι, κυκλοφορούν ορισμένα από τα βιβλία-ορόσημα των αμέσως προγενέστερών τους Μεταπολεμικών, τα οποία θα απαριθμήσω για να ορίσω καλύτερα το πεδίο στο οποίο αναφέρομαι: Είναι *Η σαρκοφάγος* (1971) του Γιώργου Ιωάννου, ο *Λοιμός* (1972) του Αντρέα Φραγκιά, *Η γέννηση του Σούπερμαν* (1972) του Πέτρου Αμπατζόγλου, το *Οδοντόκρεμα με χλωροφύλλη* (1973) του Η.Χ. Παπαδημητράκου, η *Βιοτεχνία ναλικών* (1974) του Μένι Κουμανταρέα, *Το συρματόπλεγμα* (1975) του Σπύρου Πλασκοβίτη, *Το κιβώτιο* (1975) του Άρη Αλεξάνδρου, *Το Διπλό βιβλίο* (1976) του Δημήτρη Χατζή, η

Μυθολογία (1977) του Νίκου Κάσδαγλη, η *Αντιποίησης αρχής* (1979) του Αλέξανδρου Κοτζιά, το *Καλαμάς και Αχέροντας* (1986) του Χριστόφορου Μηλιώνη, *Η μεγάλη πλατεία* (1987) του Νίκου Μπακόλα, τα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989) του Θανάση Βαλτινού, *Ο εχθρός του ποιητή* (1991) του Γιώργου Χειμωνά.

Ποια είναι η υφή της πεζογραφίας τούτης, ποιες υπήρξαν οι θεματικές και αφηγηματολογικές επιλογές των μεταπολεμικών της δημιουργών κατά την περίοδο στην οποία διαμόρφωσαν τη λογοτεχνική τους προσωπικότητα οι (όπως εντέλει σήμερα μπορούμε να τους χαρακτηρίσουμε) πολιτικοί και κοινωνικοί μεταδικτατορικοί συγγραφείς Μ. Δούκα, Δ. Νόλλας, Αλ. Πανσέληνος και Σ. Δημητρίου· οι πεζογράφοι του ιδιωτικού βιώματος Τ. Καλούτσας, Γ. Συμπάρδης, Γ. Σκαμπαρδώνης· οι αφηγηματολογικά νεοτερικές Μ. Μήτσορα και Ερ. Σωτηροπούλου· η λυρική Ρέα Γαλανάκη· οι μάλλον μυθολογικοί Γ. Γιατρομανωλάκης και Ζ. Ζατέλη· οι παρωδιακοί Β. Ραπτόπουλος και Π. Τατσόπουλος καθώς και οι εισηγητές του σύγχρονου εμπορικού μπεστ σέλερ Ευγ. Φακίνου, Γ. Ξανθούλης και Μ. Βαμβουνάκη⁴;

Με εξαίρεση το έργο του Γιώργου Χειμωνά και το έργο της περιόδου 1972-1981 του Πέτρου Αμπατζόγλου, η πεζογραφία των Μεταπολεμικών πεζογράφων, και πριν από τη δικτατορία και μετά το 1974, υπήρξε κατά βάσιν ρεαλιστική⁵, ανεξαρτήτως του αν και σε ποιο βαθμό ο κάθε συγγραφέας εμπλούτισε ή εξακολούθησε να εμπλουτίζει το έργο του με στοιχεία της αφηγηματικής νεοτερικότητας (αποσπασματική εξιστόρηση, εσωτερικός μονόλογος, ανολοκλήρωτη ιστορία κ.λπ.). Η επίδραση που άσκησε στα βιώματά τους ο Πόλεμος και η εμφυλιοπολεμική σύγκρουση σφράγισε και εξακολούθησε ακόμα να σφραγίζει τη λογοτεχνία τους – είτε ανήκουν στην πολιτικότερη Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά, που έζησε την εφηβεία και τα νεανικά της χρόνια μέσα στην Κατοχή και τον Εμφύλιο, είτε ανήκουν στην εξομολογητικότερη Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά, της οποίας οι οδυνηρές εθνικές περιπέτειες χάραξαν τα παιδικά χρόνια. Όπως συνέβη και στο παλαιότερο έργο τους, με τη μεταδικτατορική τους πεζογραφία οι Μεταπολεμικοί συνέχισαν να δίνουν προβάδισμα στην έκφραση της αγωνίας τους για την διάψευση των ηθικών οραμάτων και το πολιτικό αδιέξοδο και να επιμένουν στην απεικόνιση μιας μικροαστικής καθημερινότητας, άχρωμης, άχαρης και αποπνικτικής.

Η αμιγώς πολιτική Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά έδωσε έμφαση στο κοινωνικό στοιχείο (Δ. Χατζής, Αντρ. Φραγκιάς, Σπ. Πλασκοβίτης, Ν. Μπακόλας), στο ψυχολογικό (Αλ. Κοτζιάς, Άρ. Αλεξάνδρου), στη σύζευξη και των δύο (Στρ. Τσίρκας) καθώς και στην πραγματολογική⁶ απεικόνιση της ωμής βίας (Ν. Κάσδαγλης). Ως τη δικτατορία του 1967 οι επαφές ανάμεσα σε αριστερούς και μη πεζογράφους (η συστέγασή τους δηλαδή σε κοινά έντυπα, η αμοι-

• Η Ελισάβετ Κοτζιά είναι κριτικός λογοτεχνίας

βαία παρουσίαση έργων κ.λπ.) ήταν σχετικά περιορισμένες. Με τη σύμπτυξη του αντιδικτατορικού μετώπου, η επικοινωνία αποκαταστάθηκε και, φθάνοντας σε στενότερη συνεργασία, σηματοδότησε το καινούργιο πνευματικό κλίμα που επικράτησε στις επόμενες δύο δεκαετίες του '70 και του '80. Και στη μεταδικτατορική τους, ωστόσο, πεζογραφία, οι συγγραφείς της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς έμειναν ο καθένας προσηλωμένος στην προγενέστερη ατομική του οπτική: Με τη *Χαμένη άνοιξη* (1976) ο Στρατής Τσίρκας διερεύνει τα πολιτικά γεγονότα του '65 ιδωμένα από τη ματιά ενός πρώην πολιτικού εξόριστου της Τασκένδης και των Λαμπράκηδων· με *Το διπλό βιβλίο* ο Δημήτρης Χατζής βρέθηκε πίσω από την περσόνα του μετανάστη εργάτη που η ζωή του σφραγίστηκε από τη σκληρή μοίρα της ηττημένης αριστεράς· με *Το κιβώτιο* (1975) ο Άρης Αλεξάνδρου πραγματοποίησε την πολιτική και οντολογική ανατομία της χαμένης επανάστασης.

Παρομοίως αμετακίνητος, ο Αλέξανδρος Κοτζιάς διερεύνει μέσα από την *Αντιποίηση αρχής* (1979) και την τετραλογία *Τα παιδιά του Κρόνου* (1987-1992) τις σχέσεις της εμφυλιοπολεμικής και μετεμφυλιακής τριαντακονταετίας 1944-1974 με τον υπόκοσμο του ελληνικού παρακράτους. Μένοντας εξίσου σταθερός στην ανάπτυξη της θεματολογίας του, μετά τη *Μυθολογία* (1977) και τη *Νευρή* (1985), με τα νέα του βιβλία *Αλλάχ Ακμπάρ* (1998) και *Ακοίμητο το αίμα των νεκρών* (1999) ο Νίκος Κάσδαγλης μεταφέρθηκε από το πεδίο του ανώμαλου ελληνικού πολιτικού βίου στις σκληρές περιπέτειες του πολύπαθου Κουρδιστάν. Σταθερός στην καταγραφή του οικογενειακού και του ιστορικού δράματος, ο μεταδικτατορικός Νίκος Μπακόλας πότε ακολούθησε τον πρώτο δρόμο της εξιστόρησης μιας οικογενειακής σαγκά με τη *Μυθολογία* (1977), πότε τον δεύτερο δρόμο της απεικόνισης της ιστορικής σύγκρουσης με την *Κεφαλή* (1994) και πότε επέλεξε τη διπλοκή τους με τη *Μεγάλη Πλατεία* (1987) και την *Καταπάτηση* (1990).

Ο Αντρέας Φραγκιάς ελαφρώς μετατοπίστηκε, αφού με το *Λοιμό* (1972) και *Το πλήθος* (1985, 1986) εγκατέλειψε τη ρεαλιστική απεικόνιση της μεταπολεμικής αθηναϊκής συνοικίας για να περάσει στη λογοτεχνική αναδημιουργία μη κατανομαζόμενων απρόσωπων μηχανισμών αλλοτρίωσης και εξουδετέρωσης της ανθρωπίνης προσωπικότητας⁷. Παρομοίως και ο Σπύρος Πλασκοβίτης πέρασε από το πολιτικό και συμβολικό *Φράγμα* (1960) στη ρεαλιστική απεικόνιση της κοινωνίας και των ανθρώπων της με την *Πόλη* (1979), την *Κυρία της βιτρίνας* (1990) ή το *Πουκάμισο του καθηγητή* (1993).

Η πεζογραφία της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς –των συγγραφέων, δηλαδή, που εμφανίστηκαν στη δεκαετία του '60– εξ αρχής έδωσε έμφαση στην αναμόχλευση πιο εσωτερικών καταστάσεων καθώς και στην καλλιέργεια ενός ευρύτερου θεματολο-

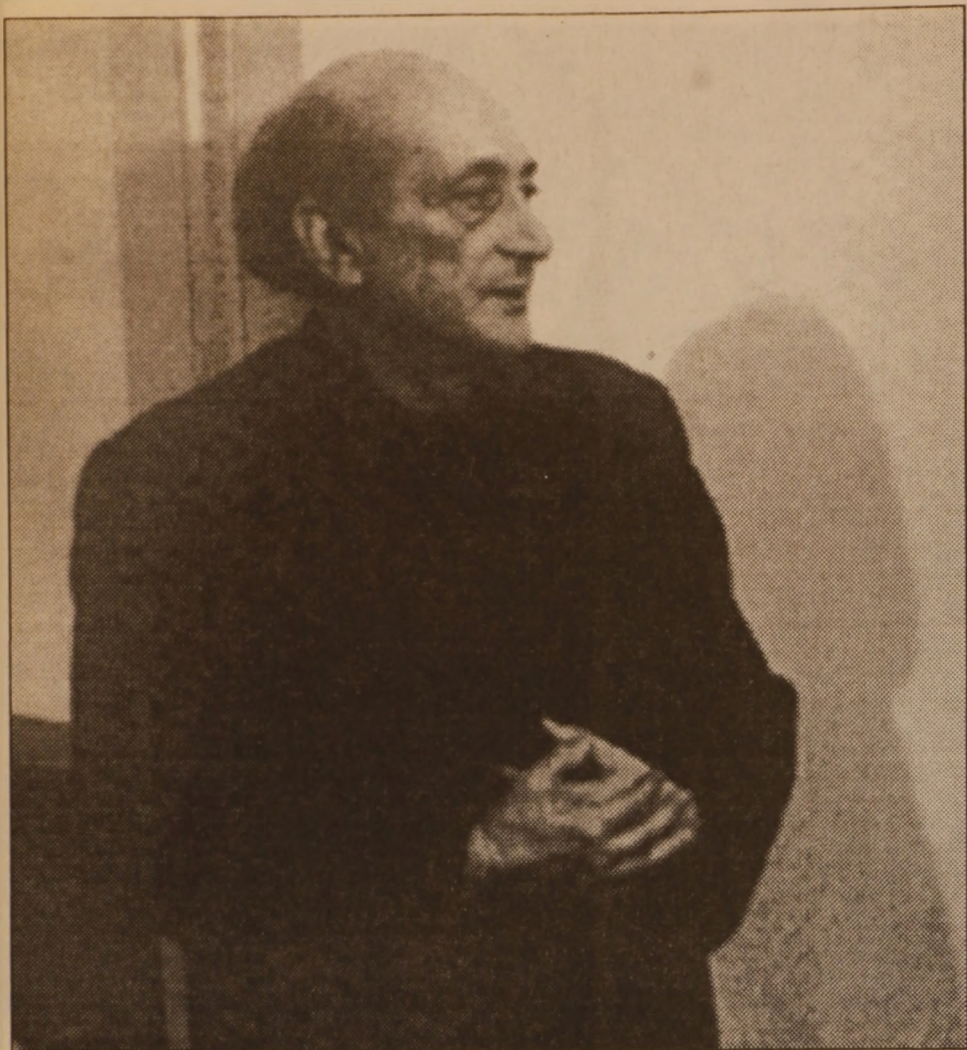
Στάθης Δρομάζος, Στρατής Τσίρκας, Μανώλης Γλέζος

γικού πεδίου. Η δεκαετία του '40 μαζί με το οδυνηρό συλλογικό τραύμα της έχει αρχίσει, όπως προκύπτει, να απομακρύνεται επιτρέποντας στους νεότερους μια μεγαλύτερη θεματική ευελιξία⁸, την οποία θα συναντήσουμε και μετά το 1974. Στη μια άκρη του φάσματος βρίσκεται ο εισηγητής του ιδιότυπου εξομολογητικού, απολύτως ρεαλιστικού ελληνικού πεζογραφήματος Γιώργος Ιωάννου με *Το δικό μας αίμα* (1978) και την *Πρωτεύουσα των προσφύγων* (1984). Και στην ίδια πλευρά ο Η.Χ. Παπαδημητράκης με τα κομψής ελλειπτικότητας διηγήματα των συλλογών *Θερμά θαλάσσια λουτρά* (1980) και *Γενικός αρχειοθέτης* (1989).

Σε αμφιταλάντευση ανάμεσα στα δύο άκρα του φάσματος, το πολιτικό πεδίο και το ιδιωτικό, ο Μένης Κουμανταρέας παρήγαγε μέσα από τη *Βιοτεχνία ναλικών* (1975) και τον *Ωραίο λοχαγό* (1982) το παραλυτικό κλίμα της προϊούσας κοινωνικής φθοράς, ενώ με την *Κυρία Κούλα* (1978), *Το κουρείο* (1979) και τη *Φανέλλα με το νούμερο Εννέα* (1986) ψυχογράφησε σύγχρονους νεοελληνικούς χαρακτήρες.

Στην πολιτική άκρη του φάσματος τοποθετήθηκαν οι συγγραφείς της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς Θανάσης Βαλτινός και Χριστόφορος Μηλιώνης. Αν εξαιρέσουμε τη γυναικεία εξομολόγηση του Μπλε βαθύ σχεδόν μαύρο (1985), με *Τα στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989) και την *Ορθοκωστά* (1994) ο Θανάσης Βαλτινός επέστρεψε στη γραμμή που είχε χαράξει δύο δεκαετίες νωρίτερα με την *Κάθοδο των εννιά* (1963). Από *Τα Ακροκεραύνια* (1976) ως τον *Χειριστή ανελκυστήρος* (1993), ο Χριστόφορος Μηλιώνης πέτυχε εξάλλου να συνδυάσει έναν εξομολογητικό τόνο αφήγησης συγγενικό προς εκείνον του Γιώργου Ιωάννου μαζί με την ανάκληση στη μνήμη των περιπετειών του ελληνικού πολιτικού βίου.

Και ο μόνος που πραγματοποίησε κυριολεκτική στροφή στην πεζογραφία του ήταν ο Πέτρος Αμπατζόγλου που, εγκαταλείποντας το νεοτερικό εξομολογητικό παραλήρημα των υπεράνθρωπων ηρώων της *Γέννησης του Σούπερμαν* (1972) και της *Προσωπικής*

Δημήτρης Χατζής

αποκάλυψης (1978) στράφηκε, με το *Τι θέλει η κυρία Φρίμαν* (1987) και το *Παύλος και Ελένη* (1989), προς τη ρεαλιστική αφήγηση ερωτικών-οικογενειακών ιστοριών.

Η ιδιαίτερη έμφαση που (σε αντίθεση προς τους προγενέστερους τους Μεσοπολεμικούς) πολλοί από τους Μεταπολεμικούς έδωσαν στις πιο σύγχρονες μορφικές-αισθητικές αναζητήσεις, συνεχίστηκε και μετά το 1974. Η προσήλωσή τους στην πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα δεν τους εμπόδισε, με άλλα λόγια, να εισαγάγουν στα κείμενά τους τεχνικές της αφηγηματικής νεοτερικότητας. Ο εσωτερικός μονόλογος που πρώτος χρησιμοποίησε στη ρεαλιστική πεζογραφία ο Στρατής Τσίρκας με τη *Λέσχη* (1960) θα γίνει σταθερό αφηγηματικό εργαλείο του Αλέξανδρου Κοτζιά στον *Γενναίο Τηλέμαχο* (1972), την *Αντιποίηση αρχής* (1979) και τον *Ιαγουάρο* (1987), ενώ οι παλαιότερες πειραματικές αναζητήσεις του Νίκου Μπακόλα στον *Κήπο των πριγκήπων* (1966) θα τον οδηγήσουν στην ώριμη εφαρμογή της *Μεγάλης πλατείας* (1987). Η άποψη ότι «ύστερα από το Κιβώτιο» ο πολυδαίδαλος λόγος του Προυστ δε μοιάζει πια αμετάφραστος⁹ υποδηλώνει τις συγγένειες γραφής του Άρη Αλεξάνδρου προς την ευρωπαϊκή νεοτερικότητα, ενώ τις δυνατότητες του κατακερματισμένου παραληρηματικού μονολόγου θα δοκιμάσει στην πεζογραφία της περιόδου 1972-1981 και ο Πέτρος Αμπατζόγλου με τη *Γέννηση του Σούπερμαν* (1972) και τα *Σημεία και τέρατα* (1981).

Ο τονισμός του στοιχείου της λογοτεχνικής σύμβασης, η μπρεχτικής εμπνεύσεως ιχνογράφηση των μυθιστορηματικών προσώπων και το ανολοκλήρωτο της ιστορίας του, τοποθετούν τον Δημήτρη Χατζή του *Διπλού βιβλίου* (1976) και των *Σπουδών* (1976) στην πλευρά των νεοτερικών αναζητήσεων¹⁰, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με τον Αντρέα Φραγκιά λόγω της οιονεί μεταμοντέρνας σύλληψης της θεματικής του *Πλήθους* του (1985, 1986). Ο Θανάσης Βαλτινός εξάλειψε, τέλος, ολοκληρωτικά τον παραδοσιακό αφηγητή, προσφεύγοντας στα απρόσωπα ντοκουμέντα της διαφήμισης και της έντυπης ει-

δησεογραφίας στα *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* (1978) και τα *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60* (1989) αλλά και αποδιαρθρώνοντας πλήρως την έλλογη εξιστόρηση στην εφιαλτική *Ορθοκωστά* (1994).

Έτσι φθάνουμε στην ακραία περίπτωση της ελληνικής μεταπολεμικής νεοτερικότητας, στον Γιώργο Χειμωνά και τη ριζική του διάσταση προς το ρεαλισμό. Με την κυριαρχία της αντιγραμματικής και ακρωτηριασμένης φράσης του, την ανατροπή της αιτιοκρατίας και την παραβίαση των εννοιών του χώρου και του χρόνου¹¹, ο οριακός τούτος πεζογράφος της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς διερεύνησε τα αλλεπάλληλα ρήγματα του εσωτερικού ανθρώπινου τοπίου προσπαθώντας ταυτόχρονα να προσεγγίσει την οντολογία της λογοτεχνικής γραφής στους *Χτίστες* (1979), *Τα ταξίδια μου* (1984) ή τον *Εχθρό του ποιητή* (1991).

Αυτό ήταν (με όλες τις παραλείψεις που μια τέτοια απόπειρα ιχνογράφησης αναγκαστικά συνεπάγεται¹²) το θεματολογικό-αφηγηματολογικό πλαίσιο το οποίο από μian άποψη όρισαν τα μεταδικτατορικά έργα-ορόσημα των Μεταπολεμικών δημιουργών. Διερευνώντας τους δρόμους που την ίδια εποχή με το έργο τους ακολούθησαν οι νεότεροί τους πεζογράφοι¹³ μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι τα χρόνια της απριλιανής δικτατορίας 1967-1974 δεν συνέστησαν μια τομή ανάμεσα στους Μεταπολεμικούς και τους Μεταδικτατορικούς τόσο σαφή όσο εκείνη που προκάλεσαν τα πολεμικά και εμφυλιοπολεμικά χρόνια 1940-49 στις σχέσεις ανάμεσα στους Μεσοπολεμικούς και τους Μεταπολεμικούς δημιουργούς¹⁴.

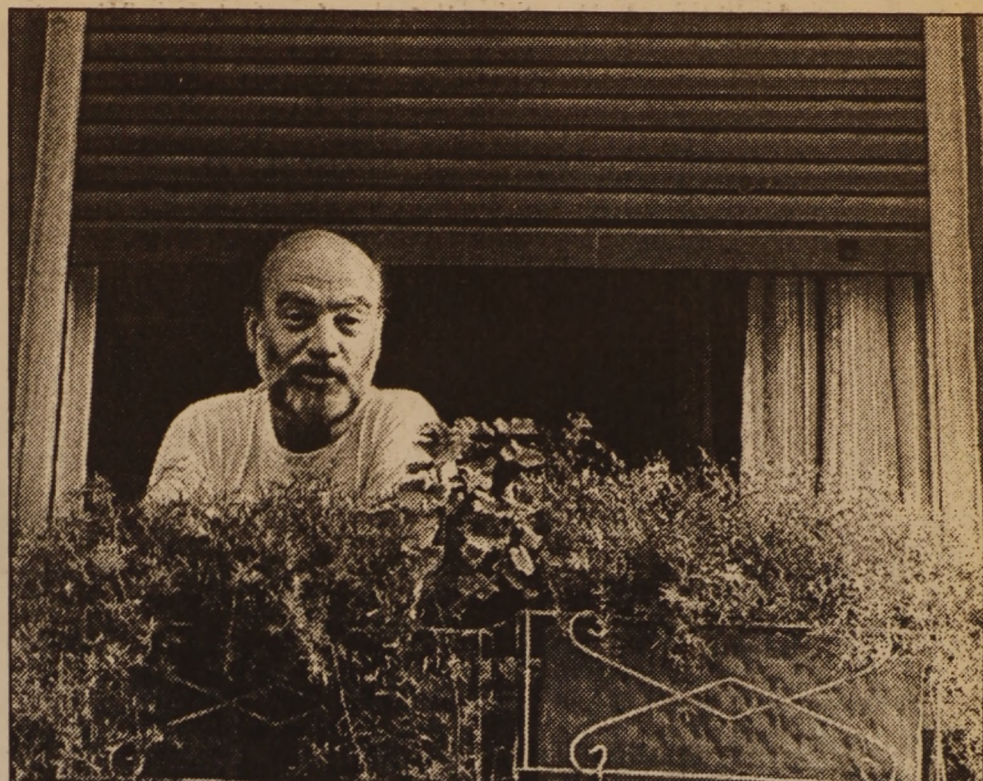
Το 1974 πρωτοεμφανίσθηκαν τρεις από τους σημαντικότερους Μεταδικτατορικούς πεζογράφους, οι Δ. Νόλλας, Γ. Γιατρομανωλάκης και Μ. Δούκα γεννημένοι όλοι τους στη δεκαετία του '40 και έχοντας περάσει τα χρόνια της νεότητάς τους στη δικτατορία. Μαζί με τον Αλέξη Πανσέληνο, που θα κυκλοφορήσει βιβλίο του το 1982, παράγουν μια πεζογραφία στην οποία το πολιτικό στοιχείο είναι αρκετά ισχυρό. Όπως όμως συνέβη και με τους προγενέστερους πεζογράφους της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς (Γ. Ιωάννου, Μ. Κουμανταρέα, Κ. Ταχτσή, Χρ. Μηλιώνη, Θ. Βαλτινό, Π. Αμπατζόγλου) όντας ανοικτοί προς πολλαπλά ρεύματα, οι συγγραφείς τούτοι υπήρξαν πρόθυμοι να μπολιάσουν το έργο τους και με στοιχεία από διαφορετικές παραδόσεις: το μελλοντολογικό όραμα του αφηγήματος επιστημονικής φαντασίας το οποίο θα βρούμε στον Αλ. Πανσέληνο, τη σύγχρονη άποψη ενός κόσμου αποσπασματικού και ασύμπτωτου προς την ανθρώπινη ύπαρξη την οποία καλλιεργεί ο Δ. Νόλλας, τις δυνατότητες μιας γυναικείας οπτικής την οποία προτείνει η Μ. Δούκα. Οι νεότεροι (γεννημένοι μέσα στη δεκαετία του '50) πεζογράφοι που θα πρωτοεμφανιστούν μετά από αυτούς (αρχίζοντας με τον Βαγγέλη Ραπτόπουλο το 1979 και τον Πέτρο Τατσόπουλο το 1980) είναι εκείνοι που θα πραγματοποιήσουν τη ριζική τομή ως προς το παρελθόν, εφόσον το απολύτως ιδιωτικό πνεύμα και οι έγνοιες της δικής τους ειρηνικής, οικονομικά ευημερούσας και μαζικά καταναλωτικής εποχής¹⁵, έχει πολύ λίγα κοινά με την πολιτική αγωνία και τα ηθικά διλήμματα που μέχρι εμμονής ταλάνισαν τους συγγραφείς της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς.

Προσπαθώντας να προσδιορίσει τις διαφορές της γενιάς του με τους προγενέστερους του Μεσοπολεμικούς συγγραφείς, ο Αλέξ. Αργυρίου αναρωτιόταν στα 1973: «Είμαστε όσοι ανήκουμε στην Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά, οι πρώτοι μιας νέας νοοτροπίας ή οι τελευταίοι μιας παλιάς;»¹⁶. Σήμερα, είκοσι πέντε χρόνια αργότερα κι αφού παρακολουθήσαμε πενήντα πέντε χρόνια λογοτεχνικής παραγωγής της γενιάς τούτης, μπορούμε να δούμε τις σχέσεις Μεταπολεμικών και Μεταδικτατορικών ως εξής: Οι συγγραφείς

της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς υπήρξαν οι πρώτοι αλλά ταυτόχρονα κι οι τελευταίοι μιας νοοτροπίας, υπήρξαν οι αμιγείς εκφραστές μιας πολιτικής και ηθικής σύλληψης του κόσμου. Μετά από αυτούς έφθασαν οι ρεαλιστές συγγραφείς της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς, οι οποίοι επέλεξαν να διασταυρώσουν το πολιτικό με το ιδιωτικό όπως το έπραξαν και οι πρώτοι Μεταδικτατορικοί για να καταλήξουμε στους μη πολιτικούς, τους αμιγώς ιδιωτικής εμπνεύσεως πεζογράφους της δεκαετίας του '80 αλλά και της σημερινής δεκαετίας του '90¹⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στους Μεταδικτατορικούς περιλαμβάνονται οι πεζογράφοι Δημήτρης Νόλλας, Αλέξης Πανσέληνος, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Μάρω Δούκα, Γιώργος Συμπάρδης, Ρέα Γαλανάκη, Αλεξάνδρα Δεληγιώργη, Αντώνης Σουρούνης, Τάσος Καλούτσας, Διονύσης Χαριτόπουλος (γεννημένοι στη δεκαετία του '40) καθώς και οι Γιώργος Σκαμπαρδώνης, Σωτήρης Δημητρίου, Έρση Σωτηροπούλου, Ζυράννα Ζατέλη, Μαρία Μήτσορα, Ευγένιος Αρανίτσης, Απόστολος Δοξιάδης, Βασίλης Τσιαμπούσης, Τάκης Θεοδωρόπουλος, Βαγγέλης Ραπτόπουλος, Πέτρος Τατσόπουλος, Μαρία Ευσταθιάδη, Θόδωρος Γρηγοριάδης, Άρης Σφακιανάκης, Φαίδων Ταμβακάκης, Δημήτρης Πετσετίδης (γεννημένοι στη δεκαετία του '50).
2. Στις δεκαετίες του '40 και του '50, την περίοδο δηλαδή όπου διαμόρφωναν τη δική τους ταυτότητα οι Μεταπολεμικοί συγγραφείς, σημειώθηκε πλήρης θεματολογική και αφηγηματολογική διάσταση ανάμεσα στο έργο τους και σε εκείνο των αμέσως προηγούμενων τους Μεσοπολεμικών δημιουργών. Βλ. Δημήτρης Ραπτόπουλος «Το νεοελληνικό μάθημα του Δημήτρη Χατζή» *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 102, Μάιος 1964, στον τόμο *Οι ιδέες και τα έργα*· Αλέξανδρος Κοτζιάς «Μεταπολεμικοί πεζογράφοι», *Γράμματα και Τέχνες*, τχ. 55, Απρίλιος-Ιούνιος 1988· τώρα στο *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία*, Σοκόλης, τόμος Η', σ.σ. 389-390· Λίζυ Τσιριμώκου *Νίκος Κάσδαγλης, Η Μεταπολεμική πεζογραφία*, Σοκόλης, Γ' τόμος, σ.σ. 307-308.
3. Το τελευταίο τους έργο δίδουν ο Παντελής Πρεβελάκης το 1970, ο Ηλίας Βενέζης το 1972, ο Γιώργος Δέλιος το 1976, η Έλλη Αλεξίου το 1977, οι Αντώνης Βουσβούνης και Πάνος Καραβίας το 1978, ο Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης το 1980, οι Μαρία Ιορδανίδου, Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος και Διονύσιος Ρώμας το 1981, Στρατής Δούκας το 1982, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης το 1983, Θράσος Καστανάκης το 1985 και, τέλος, οι Τάσος Αθανασιάδης και Νίκος Αθανασιάδης το 1988.
4. Μάρω Δούκα *Η αρχαία σκουριά* (1979), Δημήτρης Νόλλας *Το πέμπτο γένος* (1988), Αλέξης Πανσέληνος *Βραδνές Μπαλέτου* (1991), Σωτήρης Δημητρίου *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου* (1993)· Τάσος Καλούτσας *Το κελεπούρι* (1987), Γιώργος Συμπάρδης *Το μέντιουμ* (1987), Γιώργος Σκαμπαρδώνης *Μάτι φώσφορο κουμάντο γερό* (1989)· Έρση Σωτηροπούλου *Διακοπές χωρίς πτώμα* (1980), Μαρία Μήτσορα *Η περίληψη του κόσμου* (1985)· Ρέα Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά* (1989)· Γιώργης Γιατρομανωλάκης *Ιστορία* (1982), Ζυράννα Ζατέλη *Περσινή αρραβωνιαστικιά* (1984)· Π. Τατσόπουλος *Η καρδιά του κτήνους* (1987), Βαγγέλης Ραπτόπουλος *Η αυτοκρατορική μνήμη του αίματος* (1992)· Γιάννης Ξανθούλης *Ο σόουμαν δεν θα 'ρθει απόψε* (1985), Ευγενία Φακίνου *Η μεγάλη πράσινη* (1987), Μάρω Βαμβουνάκη *Η μοναξιά είναι από χώμα* (1987).
5. Βλ. Αλ. Ζήρας «Περιδιαβάζοντας στη Μεταπολεμική πεζογραφία», *Το Τέταρτο*, τχ. 30, Οκτ. 1987· Χριστόφορος Μηλιώνης «Η μεταπολεμική πεζογραφία. Πρώτη και δεύτερη μεταπολεμική γενιά» στο *Με το νήμα της Αριάδνης*, Σοκόλης, σ.σ. 31-49· Βαγγέλης Χατζηβασιλείου «Ιστορία και ρεαλισμός στους πεζογράφους της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς» στο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού, 1997.
6. Η έκπτωση του όρου «νατουραλιστικός» νομίζω ότι τον καθιστά ακατάλληλο για τον χαρακτηρισμό μιας τόσο σημαντικής

Δημήτρης Νόλλας

πεζογραφίας όπως του Νίκου Κάσδαγλη.

7. Βλ. Χρ. Μηλιώνης ό.π. σ. 42.
8. Χρ. Μηλιώνης ό.π. σ. 46· Βαγγέλης Χατζηβασιλείου «Ανάμεσα στην ιστορία και στον έρωτα», *Το Τέταρτο*, τχ. 34, Φεβρ. 1988, σ. 34.
9. Δ.Ν. Μαρωνίτης, «Κριτική για το *Κιβώτιο*», αναδημοσιεύεται στον τόμο *Η Μεταπολεμική πεζογραφία*, Σοκόλης, τόμος Β' σ. 157.
10. Τα δύο αυτά έργα μάς ωθούν να επανεξετάσουμε και το χαρακτήρα της προγενέστερης, προσγεγραμμένης στον κοινωνικό ρεαλισμό, διηγηματογραφίας του Δημήτρη Χατζή. Βλ. Δ. Ραυτόπουλος ό.π.· Σπύρος Τσακνιάς *Το Διπλό βιβλίο και οι δύο προοπτικές*, Επιστημονικό Συμπόσιο Δημήτρη Χατζή, Ιωάννινα 10-12 Απριλίου 1992.
11. Γιώργος Δ. Παγανός, *Γιώργος Χειμωνάς, Η Μεταπολεμική πεζογραφία*, Σοκόλης, τόμος Η', σ.σ. 253-55.
12. Άλλοι Μεταπολεμικοί συγγραφείς με παρουσία μεταδικτατορική είναι οι Τηλέμαχος Αλαβέρας, Ρένος Αποστολίδης, Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, Βασίλης Βασιλικός, Τόλης Καζαντζής, Παντελής Καλιότσος, Κωστούλα Μητροπούλου, Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, Αριστοτέλης Νικολαΐδης, Γαλάτεια Σαράντη.
13. Βλ. υποσημείωση 4.
14. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στα μέσα της δεκαετίας του '40, εποχή που κυκλοφόρησαν τα κείμενα *Φωτιά* και *Ματωμένα χρόνια* της πολιτικής πεζογραφίας του Δημήτρη Χατζή και του Σωτήρη Πατατζή, είδαν επίσης το φως τα χαμηλόφωνα λυρικά *Ψάθινα καπέλα* (1946) της Μαργαρίτας Λυμπεράκη, το *Κάτω από το γαλάζιο ουρανό* (1946) του Αστέρη Κοββατζή, το *Contre-temps* (1974) της Μιμίκας Κρανάκη, οι *Πρώτοι αποχωρισμοί* (1974) του Κώστα Στεργιόπουλου και τα *Κυπαρισσόμηλα* (1948) του Άλκη Αγγελογίου. Επρόκειτο, ωστόσο, για μια παροδική λυρική εκδήλωση, χωρίς συνέχεια μέσα στη δεκαετία του '50.
15. Καθώς ισχύει σε όλα τα σχήματα συνολικής ερμηνείας, εξαίρεση αποτελεί η ισχυρής προσωπικότητας πεζογραφία του Σωτήρη Δημητρίου καθώς και μεμονωμένα έργα όπως *Το αδιανόητο τοπίο* (1991) του Τάκη Θεοδωρόπουλου.
16. Συζήτηση που οργάνωσε το περιοδικό *Συνέχεια* ανάμεσα στους Αλέξανδρο Αργυρίου, Αλέξανδρο Κοτζιά, Κώστα Κουλουφάκο, Σπύρο Πλασκοβίτη και Στρατή Τσίρκα με θέμα «Η νεοελληνική πραγματικότητα και η πεζογραφία μας», τχ. 4, Ιούνιος 1973.
17. Χρήστος Χωμενίδης *Το σοφό παιδί* (1993), Μισέλ Φαίς *Η αυτοβιογραφία ενός βιβλίου* (1995), Αμάντα Μιχαλοπούλου *Γιάντες* (1996), Ιωάννα Καρυστιάνη *Μικρά Αγγλία* (1996), Ελιάνα Χουρμουζιάδου *Η ιδιαιτέρα* (1998).

Η ελληνική λογοτεχνία μετά το '74

Συγκλίσεις και αποκλίσεις

του Βαγγέλη Χατζηβασιλείου

Η ισχυρή μεταβολή που σήμανε για την ελληνική κοινωνία η πτώση της δικτατορίας το 1974 είχε ένα σημαντικό αποτέλεσμα και σ' έναν τομέα, ο οποίος κατά τα φαινόμενα συνδέεται μόνον εμμέσως με τα πολιτικά δρώμενα: μιλώ για τη νεοελληνική λογοτεχνία, που άλλαξε, όπως και ολόκληρος ο συλλογικός περίγυρος, τα μάλα μετά τη μεταπολίτευση. Και το περίεργο είναι ότι ενώ η λογοτεχνική αυτή αλλαγή συνέβη με κατ' εξοχήν πολιτικούς όρους, η οδός την οποία άνοιξε κατά την εκδίπλωση της δυναμικής της οδήγησε στο ακριβώς αντίθετο σημείο: σ' ένα σημείο όχι μόνον εκτός πολιτικής αλλά και εκτός Ιστορίας. Δεν παραδοξολογώ – και θα εξηγήσω αμέσως τι εννοώ. Οι συγγραφείς (ποιητές και πεζογράφοι) που εμφανίζονται στα γράμματα στις δεκαετίες του '50 και του '60 νιώθουν ότι συνδέονται οργανικά με το ταραγμένο πολιτικό και ιστορικό γίγνεσθαι της εποχής τους – ένα γίγνεσθαι στο οποίο θεσμοί, Σύνταγμα και δημοκρατία κινούνται αδιάκοπα επί ξυρού ακμής. Όσοι, αντιστρόφως, βγαίνουν στο προσκήνιο μετά το '74 (κι όσοι σπεύδουν να τους ακολουθήσουν λίγο αργότερα) τείνουν ευθύς εξ αρχής να πάρουν κάποια απόσταση από το πολιτικό και το ιστορικό στοιχείο, για να εξακολουθήσουν, όσο προχωρεί ο καιρός, να απομακρύνονται σταθερά από αυτό, μέχρι να κόψουν σε δεδομένη στιγμή –όταν επικρατεί καθ' ολοκληρίαν η Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία– οριστικά τους δεσμούς μαζί του.

Το ανάστροφο αυτό σχήμα δεν θα πρέπει, νομίζω, να μας εκπλήξει: όσο ο δημόσιος χώρος δεν εκλογικεύεται, η λογοτεχνία παραμένει εξωστρεφής και έτοιμη να αναλάβει πρωτοβουλίες όταν, εξ αντιθέτου εκλείπει η πολιτική ανομία και θεσμοθετούνται οι δημοκρατικές λειτουργίες, η λογοτεχνία στρέφεται προς τα ένδον, όπου «χτυπάει» εντελώς διαφορετικά κοιτάσματα –ανασύροντας στην επιφάνεια την περιοχή του ατομικού ή του ιδιωτικού, ποικίλλοντας πολυειδώς τις τεχνικές της, παίζοντας περίπλοκα γλωσσικά παιχνίδια ή κοιτάζοντας απλώς τον εαυτό της (ναρκισσιστικά ή όχι αδιάφορο) στον καθρέφτη. Φυσικά, οι μεταβολές σ' ένα τέτοιο τοπίο δεν γίνονται ούτε διαμιάς ούτε διά μαγείας: προκύπτουν «ανεπαισθήτως» αρχικά, για να δυναμώσουν κάπως στη συνέχεια και να βρουν σιγά-σιγά τους δρόμους (τα ενδιαμέσα, μικρά περάσματα ή τις κεντρικές, μεγάλες αρτηρίες) που οδηγούν

Μάρω Δούκα

στη ριζική μεταστροφή ή και στην πλήρη μεταμόρφωση του πεδίου.

Α. Η πρώτη γενιά της μεταπολίτευσης κάνει τα δοκιμαστικά της βήματα στην πεζογραφία, μιλώντας ακόμη πολύ για την πολιτική, όχι, όμως, το ίδιο και για την Ιστορία. Εκεί όπου οι προδικτατορικοί συγγραφείς έχουν την αίσθηση ότι στο περιβάλλον τους γεννιούνται κάθε τόσο γεγονότα τα οποία είτε αλλάζουν άρδην τις καθιερωμένες συντεταγμένες είτε ανταποκρίνονται σ' ένα ενιαίο λίγο-πολύ σύστημα αξιών (ακόμη κι αν πρόκειται για την κοινή καθημερινότητα), οι νεότεροι ανακαλύπτουν στον δικό τους κόσμο μάλλον μια περιστολή του ρόλου και του νοήματος της Ιστορίας: ο Γιώργης Γιατρομανωλάκης, η Μάρω Δούκα και ο Δημήτρης Νόλλας πρώτα ή η Ρέα Γαλανάκη, ο Τάκης Θεοδωρόπουλος και ο Αλέξης Πανσέληνος κατόπιν (αναφέρομαι στο φάσμα μιας δεκαπενταετίας) αντιλαμβάνονται την πολιτική όχι στη διαχρο-

νία της (στην ιστορική της προβολή και κίνηση), αλλά στην αυστηρή συγχρονία της ή, το πολύ, στη συμβολική μεταγραφή της: η πολιτική μπορεί έτσι να ανάγεται εδώ σε ένα είδος αρχετυπικής συνείδησης (Γιατρομανωλάκης), να μετατρέπεται σε διεκδικητικό και του κοινωνικού (Δούκα), να αυτογελοιοποιείται ανελέητα και χωρίς αιδώς (Νόλλας), να συνορεύει με μακρινές ιστορικές ή μυθικές μορφές (Γαλανάκη), να συντρίβει ένα υψηλό καλλιτεχνικό αίτημα (Θεοδωρόπουλος) ή να ταξιδεύει στο μέλλον για να αποκαλύψει κρυφές πτυχές του παρόντος (Πανσέληνος).

Και αυτή η ήδη αρκετά διαμεσολαβημένη αναπαράσταση της πολιτικής είναι φυσικό να πυροδοτήσει γρήγορα τις διαδικασίες που θα σημάνουν της τελειωτικής της άρση και την αντικατάστασή της από το κοινώς τρέχον και την άνευ πλέον σταθερών κοινωνικών ερισμάτων καθημερινότητα: καθημερινότητα η οποία εκδηλώνεται παντοειδώς και παντοιοτρόπως: ως καθημερινότητα των νεαρών που, καθώς ενηλικιώνονται λίγο μετά τη μεταπολίτευση, γυρίζουν την πλάτη στη δημόσια σκηνή, για να μιλήσουν τη δική τους, εντελώς ιδιαίτερη γλώσσα (Βαγγέλης Ραπτόπουλος, Πέτρος Τατσόπουλος) ως πνιγνήρη ερωτική καθημερινότητα (Βασίλης Μπούτος, Αγγέλα Καστρινάκη, Γιώργος Συμπάρδης, Θανάσης Χειμωνάς) ως καθημερινότητα της βιοτικής μέριμνας (Δημήτρης Πετσετίδης, Χρήστος Χαρμοματσίδης και, υπό μία έννοια, Σώτη Τριανταφύλλου) και ως ασφυκτική οικογενειακή καθημερινότητα (Νίκη Αναστασέα, Τάσος Καλούτσας, Ιωάννα Καρυστιάνη).

• Ο Βαγγέλης Χατζηβασιλείου είναι κριτικός λογοτεχνίας

Ανδρέας Μήτσου, Βασίλης Τσιαμπούσης, Ελιάννα Χουρμουζιάδου) κι ακόμη, ως παιγνιώδης καθημερινότητα, «κεντημένη» με ψήγματα τοπικών θρύλων και παραμυθιών ή ντοπιολαλιών (Γιώργος Σκαμπαρδώνης, Νίκους Χουλιαράς), και ως κωμική καθημερινότητα – στη φαρσική (Νίκος Βασιλειάδης), την αυτοσαρκαστική (Δημήτρης Γκιώνης), τη σατιρική (Γεράσιμος Δενδρινός, Νίκος Παναγιωτόπουλος), την παρωδιακή (Χρήστος Βακαλόπουλος, Αντώνης Σουρούνης, Άρης Σφακιανάκης, Χρήστος Χωμενίδης) ή την παρανοειδή (Μιχάλης Φακίνος) εκδοχή της.

Και δίπλα στην καθημερινότητα αναδεικνύονται σύντομα κι άλλες τάσεις, που όλο και πυκνώνουν καθώς περνούν τα χρόνια: τάσεις που «ανοίγουν» το ζήτημα των μορφολογικών και των ειδολογικών αναζητήσεων, τοποθετώντας το σ' ένα πολύ ευρύ και πολλαπλά «σημασμένο» τόξο. Στο επίπεδο των μορφολογικών αναζητήσεων, η Μαρία Μήτσορα κινείται ασταμάτητα μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας, σε μια διαρκώς παραισθητική ατμόσφαιρα, ο Γιάννης Πατσώνης οργανώνει με άκρως ελλειπτικό και αποσπασματικό τρόπο την αφήγησή του και η Έρση Σωτηροπούλου βασίζεται πρωτίστως στο ονειρικό στοιχείο: από την πλευρά τους, ο Σωτήρης Δημητρίου και η Κλαίρη Μιτσοτάκη δίνουν φωνή στον μύθο και την πλοκή τους στηριγμένοι στην προφορική δύναμη της δημοτικής παράδοσης, ενώ ο Απόστολος Δοξιάδης αντλεί το υλικό του από τον γραπτό λαϊκό λόγο ή από τον κόσμο του νουάρ. Στο επίπεδο των ειδολογικών αναζητήσεων, ο Ευγένιος Αρανίτσης ανασκευάζει ειρωνικά ένα πλήθος συμβάσεων του αστικού ρεαλισμού, ο Τάσος Γουδέλης και ο Αχιλλέας Κυριακίδης δοκιμάζουν τις δυνατότητες της αφηγηματικής μινιατούρας, ο Δημήτρης Δημητριάδης επιδίδεται στην ονοματολογία και στη σύνταξη καταλόγων, η Αλεξάνδρα Δεληγιώργη και ο Γιάννης Πάνου συμπλέκουν δοκίμιο και λογοτεχνία, ο Γιώργος Μπρουνιάς και η Μαρία Ευσταθιάδη επαναφέρουν (ο πρώτος με μιαν έντονα εικαστική χροιά) τον εσωτερικό μονόλογο, ο Πάνος Θεοδωρίδης ασκείται στο ψευδοϊστορικό μυθιστόρημα, ο Τάσος Ρούσσος κατατάσσεται με το φανταστικό, ο Θωμάς Σκάσης παίζει με τον μύθο και το παραμύθι, ενώ ο Μισέλ Φάις υπονομεύει διαμέσου ενός αδιότροπου αφηγηματικού ψηφιδωτού τη λογοτεχνία των ντοκουμέντων: όσοι, τέλος, θητεύουν στον μαγικό ρεαλισμό απλώνουν τα δακτυλόκρια τους από τις νεράιδες και τα εξωτικά με τα οποία έρχονται σε επαφή οι ήρωές τους στη σύγχρονη Θράκη (Θεόδωρος Γρηγοριάδης) ως τη μαγεμένη φύση της εμφυλιακής Θεσπρωτίας (Βασίλης Γκουρογιάννης), τους λύκους κάτω από το φως του φεγγαριού στη Μακεδονία του 19ου αιώνα (Ζυράννα Ζατέλη) και τη δράση φαγητών και μπαχαρικών σε μιαν αθηναϊκή κουζίνα της δεκαετίας του '90 (Αμάντα Μιχαλοπούλου).

Παράλληλα με αυτά τα δεδομένα, κυκλοφορεί κι ένα άλλο είδος λογοτεχνίας, που απευθύνεται ab initio στο μεγάλο κοινό και σημειώνει σπουδαίες εκδοτικές επιτυχίες (Μάρω Βαμβουνάκη, Νένη Ευθυμιάδη, Μαργαρίτα Καραπάνου, Παύλος Μάτεσις, Χρόνης Μίσσιος, Κώστας Μουρσελάς, Γιάννης Ξανθούλης, Ευγενία Φακίνου, Διονύσης Χαριτόπουλος). Εκείνο το οποίο επιζητείται εδώ δεν είναι η ανασύσταση της πραγματικότητας υπό ορισμένη οντολογία, η επεξεργασία της μορφής κατά ορισμένη μέθοδο ή η δημιουργία ενός καινούργιου ρεύματος κατά ορισμένο τρόπο, αλλά, απλώς και μόνο, το πλάσιμο μιας ιστορίας που να μπορεί να λειτουργήσει ως γοητευτική παραμυθία (με τα δυνατά συναισθήματα, την αποκαλυπτική εξομολόγηση, τα έξαλλα πρόσωπα ή τις παλαιασμένες σχέσεις της), σαγηνεύοντας και κρατώντας γερά δεμένους ως το τέλος μαζί της τους αποδέκτες της. Θέλω να τονίσω ότι δεν πρόκειται για τον παλαιό, προδικτατορικό τύπο λαϊκής λογο-

Γιώργης Γιατρομανωλάκης

τεχνίας, αλλά για ένα πολύ σύγχρονο και ζωντανό ιδίωμα γραφής, που μολονότι δεν αλλάζει κανένα λογοτεχνικό δεδομένο και δεν προσανατολίζεται προς καμία συγκεκριμένη λογοτεχνική κατεύθυνση, δεν είναι εντέλει άμοιρο λογοτεχνικά και συχνά κερδίζει δικαιολογημένα (ξέροντας καλά πώς να στήσει τους όρους της αγοράς) το κοινό του.

Β. Κι αν κάπως έτσι συμβαίνουν τα πράγματα στην πεζογραφία της μεταπολίτευσης, δεν θα βρούμε πολύ διαφορετικό καθεστώς στην ποίηση της ίδιας περιόδου. Η ποιητική γενιά του '70 στέκει από το ντεμπούτο της κιόλας μακριά από την πολιτική, φλερτάροντας μ' ένα μάλλον αρκετά φιλτραρισμένο πνεύμα του Μάη του '68 και περιορίζοντας την αμφισβήτησή της σ' έναν μετριοπαθή χλευασμό των κοινών (κυρίως ηθικών και ιδεολογικών) αξιών. Κι αυτή, όμως, η στάση υποχωρεί γρήγορα και εντέλει εξαφανίζεται, για να δώσει τη θέση της στις παραστάσεις – τα δαιμόνια και τα φαντάσματα – του εσωτερικού κόσμου. Πιο πολιτικοί και κοινωνικοί από τη γενιά του '70 (αν και σε ευθεία αναφορά με την ατομική εμπειρία και το άγχος της ύπαρξης) παραμένουν μέχρι και σήμερα ο Γιάννης Κοντός με τα άγρια και αεικίνητα προσώπια του, ο Γιώργος Μαρκόπουλος με τη διάχυτη μελαγχολία του, ο Γιάννης Πατίλης με την κοφτερή του γλώσσα, ο Λευτέρης Πούλιος με την επίμονη αντιπαράταξή του σε κάθε έννοια τάξης και ο Γιώργος Χρονάς με τις αμείωτες αναφορές του στα κράσπεδα των κοινωνικά ή ερωτικά αποβλήτων.

Από αυτό το σημείο και πέρα, οι ροπές πολλαπλασιάζονται και οι φωνές πληθαίνουν. Συστηματοποιώ, όσο μπορώ, και όσο γίνεται, τους κλάδους της γενιάς, χωρίς αξιολογική σειρά: το διακειμενικό εργαστήριο – με τις πολυδιάστατες μεταμορφώσεις του Νάσου Βαγενά, το ευφρόσυνο, αποδομητικό παιχνίδι του Δημήτρη Καλοκύρη, την αναστροφή της ρυθμικής παράδοσης του Διονύση Καψάλη και τον έμμεσο πλην σαφή διάλογο με το λογοτεχνικό παρελθόν του Χριστόφορου Λιοντάκη: η μυθοποιημένη (σε συνδυασμό με

μνημονικά σπαράγματα του Εμφυλίου) ύπαιθρος του Μιχάλη Γκανά, του Χρήστου Μπράβου και του Πάνου Κυπαρίσση· το κενό της απουσίας του Αναστάση Βιστωνίτη, η ισορροπία εν κενώ του Αλέξανδρου Ίσαρη, το κενό της σιωπής του Στέφανου Μπεκατώρου και το κενό των πάντων του Αλέξη Τραϊανού· ο λυρικός ερωτισμός του Γιώργου Καραβασίλη και τα χαμηλόφωνα ερωτικά του Θανάση Νιάρχου· το γυναικείο παιχνίδι με τον μύθο της Τζένης Μαστοράκη και της Άντειας Φραντζή· το γυναικείο αρχέτυπο της Αθηνάς Παπαδάκη και το αρχέτυπο της φύσης της Δήμητρας Χριστοδούλου· η πάλη με το άδηλο της γλώσσας της Βερονίκης Δαλακούρα, της Μαρίας Κυρτζάκη, της Παυλίνας Παμπρούδη και της Νατάσσας Χατζηδάκη· το μικρό ατομικό δράμα και η αφή των πραγμάτων της Μαρίας Λαϊνά· η αισθητοποιημένη

σύλληψη της παρακμής και του θανάτου του Γιάννη Βαρβέρη και ο αποσταγμένος αισθητισμός του Κώστα Μαυρουδή· τα φιλοσοφικά ιζήματα της ενατενιστικής ποίησης του Μανώλη Πρατικάκη, του Αντώνη Φωστιέρη και του Γιάννη Υφαντή· ο εφιαλτικός ανθρωπομορφισμός των κοινόχρηστων αντικειμένων ή των σωματικών μελών και οργάνων του Κώστα Γ. Παπαγεωργίου· και, τέλος, το παιχνίδι με τις ελάχιστες σημασίες της γλώσσας του Μιχάλη Μήτρα και του Βασίλη Στεριάδη.

Είναι φανερό, νομίζω, πως μιλάμε για πανσπερμία· πανσπερμία που θα προσδιορίσει στο σύνολό τους όσους έπονται και παρουσιάζονται στην ποίηση περί τις αρχές της δεκαετίας του '80. Και εν προκειμένω δεν υπάρχει καν κοινό εφιαλτήριο ή, έστω, μια στοιχειώδης πρώτη συγκατοίκηση. Κι αν στη γενιά του '70 είναι ακόμη εφικτές κάποιες συνομαδώσεις (με όλο το ρίσκο της σχηματοποίησης ενός εξαιρετικά ετερογενούς υλικού), σ' εκείνους που την ακολουθούν μπορούμε να προσδιορίσουμε μόνο ατομικές ταυτότητες, που ακόμη κι αν κάποτε διασταυρώνονται, σύντομα αποκλίνουν, για να επιστρέψουν δρομαίες στη μοναχική τροχιά τους. Κάτι απειροελάχιστο από το συλλογικό δεν έχει πάψει τελείως να κινείται, παρ' όλα αυτά, και εδώ, φέρνοντας κοντά τους μετρημένους στα δάκτυλα ποιητές της γενιάς που μπορούν να παραλληλιστούν: τον Τάσο Καπερνάρο, που γράφει στις παρυφές του κοινωνικού, με επιγραμματικό λόγο και αιχμές βιβλικών συμβόλων, τον Βαγγέλη Κάσσο, που στοιχειώνει τον ανοιχτό, αναπεπταμένο χώρο με ένα φάσμα παραμερισμένων της μοίρας, και τον Παντελή Μπουκάλα, που αποτυπώνει θραυσματικά στη γλώσσα του όψεις του δημοσίου. Οι παραλληλισμοί, ωστόσο, εξαντλούνται πάραυτα, αφού δούμε μιαν ακόμη ομάδα ποιητών, τον Βασίλη Κ. Καλαμαρά, τον Γιώργο Κοζία, τον Γιάννη Τζανετάκη και τον Θάνο Σταθόπουλο, που όντας στους αντίποδες των προηγούμενων, καταφεύγουν είτε στην ποιητική μινιατούρα, για να υπογραμμίσουν τον εκ πεποιθήσεως μινιμαλιστικό τους κόσμο (Κοζίας, Σταθόπουλος) είτε σ' ένα είδος επιζωγραφισμένης (από σκοπού υπερτονισμένης ή υπερχρωματισμένης) έκφρασης, για να υποδείξουν την πεποιημένη (και εν κατακλείδι μη μεταδόσιμη) υφή του υπο-

Ευγένιος Αρανίτης

κειμενικού ή του αντικειμενικού τους περιβάλλοντος (Καλαμαράς, Τζανετάκης).

Κατά τα άλλα, κυριαρχεί η πλήρης εξατομίκευση: ο Χάρης Βλαβιανός εντάσσει τον ποιητικό στοχασμό αλλά και την ιστορία της ποίησης σε μια σκηνικού σχεδιασμού εξομολόγηση, με τη συμμετοχή διαδοχικά εναλλασσόμενων προσώπων που συχνά διασώζουν την αυτοβιογραφική καταγωγή τους, ο Σπύρος Βρεττός και ο Παναγιώτης Κερασίδης δίνουν εικόνες κατάτμησης ή διαμελισμού της συνείδησης· ο Κωστής Γκιμοσούλης επιμένει στις ερμητικές μεταφορές του σώματος, ο Νίκος Γ. Δαββέτας επανέρχεται κάθε τόσο στον στενό χώρο της ύπαρξης και στην αγωνία του θανάτου· ο Γιώργος Κακουλίδης συνάγει το αισθητικό από το αισθησιακό και τανάπαλιν· ο Γιώργος Κοροπούλης ανασκαλεύει τις φόρμες της παράδοσης, για να τις οδηγήσει

ως τα όρια της μεταγωγής τους, και να παίξει με συνθέσεις που στεγάζουν το προμοντερνιστικό και το μοντερνιστικό σε μια νέα, δραματικά αυτοϋπονομευμένη τάξη· ο Ηλίας Λάγιος εξαρθρώνει τα γλωσσικά στερεότυπα του λογοτεχνικού κανόνα, ο Γιώργος Μιχάκης συνταιριάζει τον ήπιο λυρισμό του με μια διακριτικά αναρχίζουσα θεολογία, ο Γιώργος Μπλάνας απεικονίζει την ορμή των αισθημάτων ενόσω εισβάλλουν στο πεδίο του Cogito· ο Στρατής Πασχάλης επιφυλάσσει στην ποίηση ένα σύμπαν υψηλού οραματισμού, όπου δεσπάζουν οι καθαρές αφαιρέσεις, οι οποίες προσδίδουν σε κάθε μορφή του ιερού χαρακτήρα· ο Σάκης Σερέφας απανθρωποποιεί τις ποιητικές του εικόνες, για να υποδείξει το αποκρουστικό πρόσωπο της πραγματικότητας που αναπαριστά· ο Σωτήρης Τριβυζάς παραμένει σε κάποιες sotto voce ρομαντικές νότες· ο Θανάσης Χατζόπουλος μεταγράφει το υπαρξιακό κενό του σ' έναν κρυπτικό, με πολλά στοιχεία από τη δημοτική παράδοση κώδικα· ο Γιώργος Χέλης οχυρώνεται πίσω από μιαν αρχεϊκή, βυζαντινής αναγωγής γλώσσα, επιδιώκοντας τη συγκίνηση με μιαν ηθελημένη ψυχρότητα· και ο Δημήτρης Χουλιαράκης αφήνεται στη φθορά και στο μάταιο, με μια ποιητική προσέγγιση που αγγίζει τη σιωπή.

Δεν θα επαναλάβω όσα σημείωσα προεισαγωγικά· ο κύκλος που διαγράψαμε δείχνει, νομίζω, με σαφήνεια τη διαδρομή που ακολουθεί η ελληνική λογοτεχνία μετά το 1974: με τη σταδιακή αποδέσμευση από την πολιτική και την Ιστορία, πλησιάζει όλο και περισσότερο τον κόσμο της ύπαρξης, της ατομικής εμπειρίας και της τέχνης, για να του αφοσιωθεί κάποια στιγμή ολοκληρωτικά. Και από αυτή τη θέση κοιτάζει τον επόμενο αιώνα, καθώς ετοιμάζεται, οσονούπω, να διαβεί το κατώφλι του.

Σημ. Συντ.

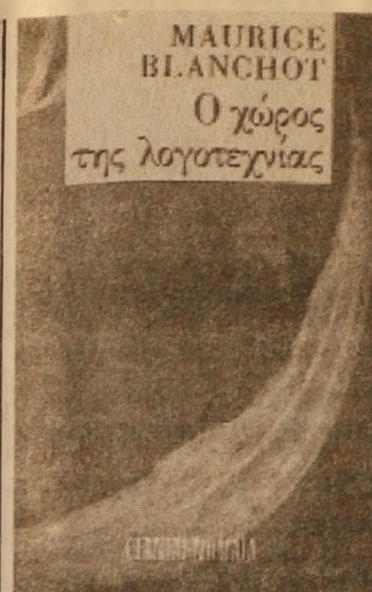
Το τμήμα Β' του κειμένου του Βαγγέλη Χατζηβασιλείου, αν και εκ πρώτης όψεως μοιάζει να εκφεύγει του γενικού θέματος του αφιερώματος «Η νεότερη και η σύγχρονη πεζογραφία μας», καθώς αναφέρεται στην ποιητική παραγωγή της περιόδου, εν τούτοις συνιστά συνέχεια και ολοκληρώνει συνεκτικά την όλη συζήτηση.

Μια σειρά που φιλοδοξεί να εκθέσει και να ξεδιαλύνει τα νήματα της ανθρώπινης σκέψης. Φιλοσοφικά και λογοτεχνικά δοκίμια, πραγματείες, έργα κοινωνικού προβληματισμού, γραμμένα από εξέχοντες διανοητές του παρόντος αλλά και περασμένων εποχών.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΖΙΡΑΡ ΡΕΝΕ Σαίξπηρ: Οι φλόγες της ζηλοτυπίας
ΚΟΤ ΓΙΑΝ Θεοφαγία
ΝΙΤΣΕ ΦΡΙΝΤΡΙΧ Φιλοσοφικά αποσπάσματα
ΜΠΛΑΝΣΟ ΜΟΡΙΣ Ο χώρος της λογοτεχνίας
ΣΙΟΡΑΝ Ε.Μ. Ο κακός Δημιουργός
ΦΕΡΝΑΝΤΕΖ ΝΤΟΜΙΝΙΚ . Η αρπαγή του Γαννυμήδη
ΜΠΟΝΤΡΙΓΙΑΡ ΖΑΝ Η διαφάνεια του κακού
ΠΑΖ ΟΚΤΑΒΙΟ Η διπλή φλόγα
ΑΞΕΛΟΣ ΚΩΣΤΑΣ Γράμματα σ' ένα νεό στοχαστή
ΜΠΕΡΓΚΣΟΝ ΑΝΡΙ Το γέλιο
ΠΑΖ ΟΚΤΑΒΙΟ Οδοιπορικό

Το “επισκεπτήριο” της ιστορίας

του Δημήτρη Κ. Μποσνάκη

Στη Μεταπολεμική Σκηνή, στο σκηνικό, στους πρωταγωνιστές, αλλά και στους κομπάρσους της, αναφέρεται τόσο ο Αντρέας Φραγκιάς με την *Καγκελόπορτα* (1962), όπου περιγράφεται η μοίρα της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, στο βαθμό που προσπαθεί να διατηρήσει τα οράματά της ανάμεσα στους μηχανισμούς ελέγχου της συνείδησης, στις διώξεις, αλλά και στις ευκαιρίες για να πιάσει την «καλή», όσο και ο Μένης Κουμιανταρέας με την *Βιοτεχνία Υαλικών* (1974), μια εικοσαετία αργότερα, όταν οι πρωταγωνιστές αποσύρονται από τα φώτα της ράμπας, μεταφέροντας την αναμέτρησή τους στο παρα-σκήνιο, και στη σκηνή κυριαρχούν οι «μαριονέτες», που «αδύναμες να σηκώσουν το βάρος της ενοχής, μιμούνται τις πράξεις των ανθρώπων, μιλούν στα πεταχτά, αγγίζουν την πραγματικότητα χωρίς να πιστεύουν πως θα την κατακτήσουν, σταματούν στις βιτρίνες, επαναλαμβάνουν τις ίδιες κινήσεις, ακούνε τις ειδήσεις και κουρδίζουν ανελλιπώς τα ξυπνητήρια τους».

Άγγελος Βλάχος, Καίη Τσιτσέλη, Παύλος Ζάννας, Γιώργος Ιωάννου, Δημήτρης Χατζής, Αντρέας Φραγκιάς, Αλέξανδρος Κοτζιάς, στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 22.8.1976.

Φωτογραφία από την *Μεταπολεμική Πεζογραφία* (Εκδ. Σοκόλη) τ. Η', σ. 196.

Είναι μια εποχή στην οποία η παλιά «Βιοτεχνία Υαλικών» παραχωρεί τη θέση της στη φίρμα της «Μεγάλης Εμπορίας Υαλίνων Ειδών», και όπου τα παλιά οράματα γίνονται συναλλαγματικές για το στήσιμο Βιομηχανιών, οικονομικών κυκλωμάτων και καταστάσεων, και όπου πάντα κάποιοι τολμηροί νέοι ανεμοπλόοι περιμένουν τον πυροβολισμό του αφέτη για να πετάξουν ελεύθεροι από το βάρος του παρελθόντος και της ιστορίας τους.

Αντρέας Φραγκιάς

Η Καγκελόπορτα

Εάν στην υπαρξιακή λογοτεχνία η λύτρωση των ανθρώπων από την αγωνία και τον πανικό μπροστά στα ανομολόγητα πάθη και τις ακαταμάχητες αδυναμίες τους ήταν η πτώση ή ο θάνατος, παρόλο που η αναφορά στο θάνατο συχνά αφήνει μια υποθήκη ότι εκεί έξω «κάτι υπάρχει» που διασώζει το ακριβό τίμημα της πίστης και επαγγέλλεται την ελπίδα στον νεότερο κόσμο, στην *Καγκελόπορτα* του

Αντρέα Φραγκιά ανακαλύπτουμε μια άλλη «πόλη», της επόμενης γενιάς, που αναδύεται από την πτώση, που γνωρίζει την παθολογία της ήττας, και αναδεικνύει αυτό το «κάτι υπάρχει» σε εργαλείο μονταρίσματος του οράματος σε ένα μηχανοποιημένο κόσμο.

Η *Καγκελόπορτα* (1962) είναι το δεύτερο μυθιστόρημα του Αντρέα Φραγκιά στο οποίο ανατέμνεται το συναίσθημα του φόβου, όχι του φόβου απέναντι στο εκεί και στο άγνωστο της αυστηρά χωρομετρημένης *Πόλης* του Πλασκοβίτη, της δεκαετίας του '30, που συνθλίβει το άτομο με τα ασφυκτικά όρια της διαθεσιμότητάς της, αλλά απέναντι στο εδώ, απέναντι στην ενσυνείδητη συστηματοποίηση της υποψίας, της ανασφάλειας και του πανικού, στην μετέωρη εποχή ανάμεσα στη μετεμφυλιακή περίοδο και στην επτάχρονη δικτατορία που την επισφράγισε.

Οι «πέτρινες πύλες» που οριοθετούσαν την παλιά «Πόλη» έχουν ήδη προ πολλού γκρεμισθεί και έχουν αντικατασταθεί από την «καγκελόπορτα» της λαϊκής αθηναϊκής γειτονιάς της δεκαετίας

του '50, που όπως γυρίζει βαριά πάνω στους ρεζέδες της, δεν γνωρίζεις αν κλείνει πίσω της τα οράματα μιας γενιάς ή αν ανοίγει σε έναν κόσμο με καινούργιες ευκαιρίες για όνειρα. Το ίδιο διχασμένοι δείχνουν και οι ένοικοι της λαϊκής αυλής: ο οραματιστής πολιτικός μηχανικός Άγγελος, χαμένος μεταξύ του εδώ και του εκεί, πρόσωπο καφκικό, ζει δυο χρόνια κρυμμένος, με το φόβο μιας καταδίκης, που ποτέ δεν εκτελέστηκε, για κάτι που δεν έκανε· στο ίδιο κλίμα αβεβαιότητας παγιδεύεται και η οικογένειά του, καθώς και η αρραβωνιαστικιά του Ισμήνη, σύμβολο εγκαρτέρησης ενός κόσμου που φαίνεται να χάθηκε για πάντα. Ο εργατικός «μικρομεσαίος» Ευτύχης κινείται στο περιθώριο της νέας οικονομίας, θέλοντας να στήσει μια επιχείρηση με μικροαπάτες, μεταφέροντας το στοιχείο της μαχητικότητάς του από την Αντίσταση στο καινούργιο πεδίο του εμπορίου. Οραματίζεται την οικονομική επιτυχία (η μάνα του πιστεύει πως τρελάθηκε, οι γείτονες τον χαρακτηρίζουν αλήτη, η μοίρα κάθε οραματιστή), οργανώνει τη δουλειά του, υποστηρίζει τη δίκαιη

αμοιβή των συνεργατών του και μάλιστα των γυναικών, τιμά τους συντρόφους του στην Αντίσταση, ελέγχει τη ζωή του· ο Αντώνης, ο οικονομολόγος, που πιστεύει στον καπιταλισμό με τίμια μέσα, ζει πάντα με το άγχος του «χαμένου χρόνου» (έχει ξεχάσει πια το στρατόπεδο του Χαϊδαρίου και την Κατοχή) και αναλώνεται στο άπιαστο όνειρο της «μεγάλης δουλειάς», ζώντας διαρκώς με πίστωση του μικρομεσαίου Ευτύχη («το μυστικό σήμερα είναι να οργανώσεις και να διευθύνεις δουλειές με ξένα λεφτά»)· ο Θόδωρος, ο δοσίλογος, δεν ξεχνάει τις παλιές καλές μεθόδους του λαθρεμπορίου και πάντα κάπου είναι χρήσιμος.

Οι χαρακτήρες των γυναικών εμφανίζονται ελλειπτικά, μόνο σε σχέση με τους άντρες· γίνεται φανερό η απόσταση που χωρίζει τη γυναίκα της δεκαετίας του '50 από την κοινωνική και οικονομική ζωή. Κινούνται στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού, όπως οι γυναίκες του μεσοπολέμου στην *Πόλη* του Πλασκοβίτη, αλλά έχοντας ζήσει τις ολέθριες συνέπειες της κατοχής και του εμφύλιου, παρακολουθούν καρτερικά, αλλά ανήμπορες να αντιδράσουν, το ψυχολογικό, κοινωνικό και οικονομικό δράμα των οικογενειών τους.

• Ο Δημήτρης Κ. Μποσνάκης είναι φιλόλογος

Το φόντο του μυθιστορήματος είναι η μεταπολεμική Αθήνα, της αναδιοργάνωσης, όλοι θέλουν να μεγαλώσουν τις δουλειές τους, να αξιοποιήσουν το δυναμισμό που έχουν σωρεύσει, να κερδίσουν τα «χαμένα χρόνια» της αναμέτρησης με τον εχθρό των οραμάτων τους. Τώρα ο «εχθρός» δεν είναι ορατός: «το κεφάλαιο είναι αθέμιτο, εκφράζεται μέσα από τεχνολόγους διευθυντές, εμπειρογνώμονες και οικονομικούς συμβούλους. Πάντα υπάρχουν τρόποι να εκμεταλλευτείς τις αντιθέσεις που προσφέρει το ίδιο το σύστημα».

Η *Καγκελόπορτα* του Φραγκιά ανοίγει σε μια απέραντη σκηνή θεάτρου: «Οι δρόμοι γέμισαν πολυκατοικίες, ηλεκτρικά ψυγεία, όμορφες γυναίκες και βιαστικούς ανθρώπους. Στον καπιταλισμό ο καθένας σπάει το κεφάλι του για να βρει με ποιο τρόπο βγάζει λεφτά ο άλλος. Όποιος δεν πληρώνει τα χρέη του, πάει φυλακή. "Να δεις που, αν πάω φυλακή για χρέη, θ' αρχίσουν όλοι να με υπολήπτονται", σκέφτηκε και γέλασε».

Εχθρός του ανθρώπου της εποχής εκείνης είναι οι Σειρήνες των πολυποίκιλων μηχανισμών που σπρώχνουν τους πρωταγωνιστές να αναθεωρήσουν την ιδεολογική τους στάση απέναντι στην πραγματικότητα, είτε με τη διατήρηση των διωκτικών μηχανισμών, είτε με θανατικές καταδίκες, είτε με την υπόσχεση να πιάσουν την «καλή», αρπαγμένοι απ' τα γρανάζια της νέας οικονομίας.

Ήδη ο Φραγκιάς ανοίγει την πόρτα ενός καινούργιου τεμαχισμένου κόσμου, όπου ο καθένας ζει το δικό του πρόβλημα και αγωνίζεται για την προσωπική του νίκη, για να κρατήσει το όραμά του αβύθιστο και να διαπραγματευτεί την παράδοσή του με ευγενείς όρους.

Μένη Κουμανταρέα:

Βιοτεχνία Υαλικών

Ο Κουμανταρέας είναι συγγραφέας της επόμενης γενιάς, δεν παύει όμως να υφίσταται τις συνέπειες ενός μεταπολεμικού και μεταμφυλιακού κόσμου που αναλώνεται μέσα από την προσπάθεια των κοινών ανθρώπων να προσδιορίσουν ή να αναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους σε μια κοινωνία με «σήμα υποχρεωτικής πορείας», προς την οικογένεια, το μικρομάγαζο, τα δάνεια, τις ευκαιρίες.

Αν η *Καγκελόπορτα* του Α. Φραγκιά μας έδωσε την τοιχογραφία μιας ολόκληρης γενιάς σε έναν περιορισμένο χώρο, της μικρής λαϊκής γειτονιάς, η *Βιοτεχνία Υαλικών* του Κουμανταρέα, γραμμένη στην περίοδο 1971-74, παρακολουθεί την εσωτερική περιπέτεια δύο νέων ανθρώπων, του Βλάση και της Μπέμπας Ταντή, που στήριξαν τη συζυγική τους σχέση στον έρωτα, στην ιδεολογική θέρμη των φοιτητικών χρόνων και στην ορθολογιστική επιστημονική τους γνώση, μέσα από το ευρύ φάσμα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της νέας εποχής, και τον άγνωστο λαβύρινθο των πενδυτικών ευκαιριών και του πιστωτικού ρίσκου, να εκτίθενται ανυπεράσπιστοι στα χτυπήματα και στις προκλήσεις ενός ανταγωνιστικού περιγύρου, με τελική κατάληξη την αμφιθυμική διάθεση, τα ιδεολογικά αδιέξοδα, την παρακμή και την κατάρρευση.

Η αφήγηση μετακινείται σε όλες τις γνωστές γειτονιές της Αθήνας του '60, Ομόνοια, Γκάζι, Ρουφ, τα μοτέλ της νέας τότε εθνικής οδού, αλλά και επιπλέον στην ενδοχώρα, Λάρισα, Θεσσαλονίκη, Ξέρρες. Όμως ο εξωτερικός χώρος και η κοινωνικοπολιτική επιαιρότητα ελάχιστα μπορούν να επηρεάσουν την πορεία των ανθρώπων που είχαν το δικό τους όραμα. Αντίθετα, επηρεάζει την τύχη εκείνων που δεν είχαν όραμα, τους δύο υπαλλήλους-μαριονέτες, τον Σπύρο και τον Βάσο, που μπαίνουν ασυλλόγιστα στο σύστημα για τη «μεγάλη ευκαιρία» και, φυσικά, συνθλίβονται, αλλά και τον αεριτζή επιχειρηματία Πουλόπουλο, που ξέρει να ξενάει και να θυμάται στην κατάλληλη στιγμή, και φυσικά συντονίζεται με τα γρανάζια της οικονομίας.

Το πρόκριμα της επιτυχίας είναι η τύχη μιας μικρής και παλιάς «Βιοτεχνίας Υαλικών» κάπου στο Γκάζι, που κληρονομεί η Μπέμπα Ταντή από τον πατέρα της. Μαζί με τον Βλάση, τον άντρα της, με τον οποίο γνωρίστηκαν στο Πανεπιστήμιο, μέσα από κοινά οράματα, καταγίνονται στη συντήρηση και στον ορθοποδισμό της ξεπερασμένης ήδη βιοτεχνίας.

Γύρω τους διαμορφώνεται ένας κόσμος μετέωρος ανάμεσα στην παραγωγική διαδικασία και στην περιθωριοποίηση· φτάνει μια οικονομική κρίση, μια στένωση χρήματος στην αγορά, μια πίεση των πιστωτών και μια ακόμη αναβολή των χρεωστών, και το μικροαστικό σκηνικό καταρρέει μαζί με τις αξίες και τα όνειρα που το έστησαν, μαζί με τα στηρίγματα του ταξικού προσδιορισμού, της αλληλεγγύης του συναφιού, του στέρεου εδάφους.

Τους Ταντήδες παιδεύει πλέον η αϋπνία, «έμεναν με τα μάτια ανοιχτά στο σκοτάδι», βλέποντας το όραμα της πολιτικής και κοινωνικής ανανέωσης να διαψεύδεται, το νόημα της ζωής να μοιάζει χαμένη υπόθεση, και τη φθορά του χρόνου να βυθίζει τον καθένα στους «χάρτες» του δικού του μυαλού, στα «ταξίδια» που δεν έκανε, στις χαμένες ευκαιρίες, στις μνήμες της παιδικής ζωής εκεί απέναντι στο Γκάζι, με τις απάνθρωπες ρυπαρές καμινάδες, τους γερμανούς φρουρούς και τις ξεδιάντροπες σαντέζες.

Η πτώση έρχεται γρήγορα. Ο Βλάσης τριγυρίζει άγλωσσος σε έναν πύργο της Βαβέλ, στις καφετερίες της πλατείας Βικτωρίας με τους φιλόδοξους σαραντάρηδες που ζουν, σαν τον Αντώνη της *Καγκελόπορτας*, το όνειρο της επιτυχίας, στα καφενεία των εργατών στην Αιόλου και στην Αθηνάς, όπου καταριούνται την ακρίβεια και την εκμετάλλευση, στους χασομέρηδες της πρέφας, του ιππόδρομου και των χειρότερων, παντού αφύλαχτος. Η ίδια ατμόσφαιρα στο σπίτι, με την αναζήτηση της ανανέωσης, το αργό γκρέμισμα του σπιτικού με το ξέφτισμα του ονείρου.

Αλλά και στα μάτια της Μπέμπας παρελαύνουν τα είδωλα των προσώπων του περιβάλλοντός της παραμορφωμένα, αναζητεί έναν άλλο ορίζοντα, χωρίς τις πνιγηρές αναθυμιάσεις του Γκαζιού. Ο Κουμανταρέας όμως αντιμετωπίζει το θέμα της φυγής με ρεαλιστικό ανθρωπισμό, σκύβει και βρίσκει τις αόρατες κλωστές που ενώνουν τις ψυχές των ανθρώπων, υποστηρίζοντας τη δύναμη και την προτεραιότητα του εσωτερικού μύθου των ηρώων του. Όσο όμως ο μύθος ξεμακραίνει και ξεθωριάζει, τόσο βυθίζονται οι πρωταγωνιστές και ανεβαίνουν στη σκηνή οι καρικατούρες. Το νέο στοιχείο του μυθιστορήματος είναι ο πρωταγωνιστικός ρόλος της γυναίκας. Η Μπέμπα διευθύνει την επιχείρηση, είναι αυτοδύναμη, έχει δικές της καταθέσεις, είναι ανταγωνιστική, έχει πολιτικό όραμα, δεν παραδίδεται στη φιλαρέσκεια της γυναικείας φύσης, όσο κι αν υφίσταται διαρκώς την πολιορκία της.

Σε όλο το έργο μια διάχυτη ειρωνεία καιροφυλακτεί πίσω από όλες τις κινήσεις, όλες τις σχέσεις αδιακρίτως, αποδεικνύοντας την εγγύτητα του σοβαρού με το επιπόλαιο, του αληθινού με το ψεύτικο, αφού όλα είναι ενέργεια και όλα γίνονται για να δικαιολογούμε απλώς την ύπαρξή μας. Ο ίδιος ο άνθρωπος είναι ο «Δικαστής-κατάδικος», σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Αλμπέρ Καμύ. Η αυστηρότητα της ποινής, που θα επιβάλλει στον εαυτό του, καθορίζει και τη σχέση του με τους άλλους, αλλά και το περιβάλλον μέσα στο οποίο θα εκτίσει την ποινή του.

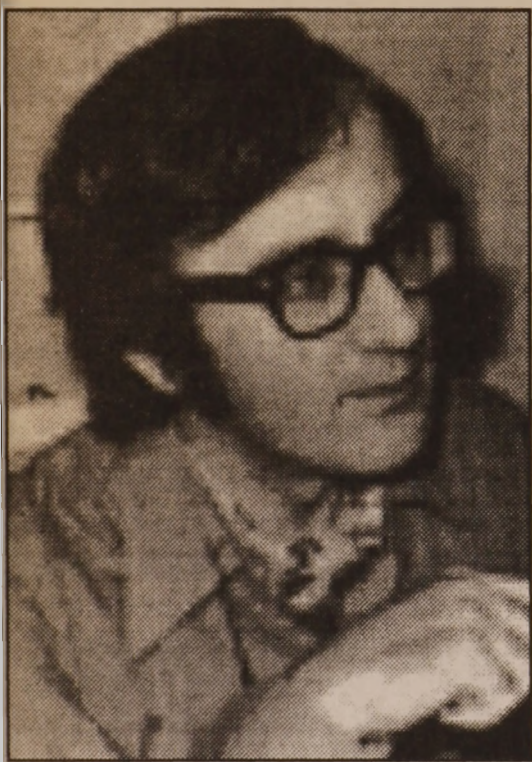
Μένης Κουμανταρέας

Μυθοποίηση και πολυμυθία στην σύγχρονη νεοελληνική πεζογραφία

της Αλεξάνδρας Ρασιδάκη

Κοινό χαρακτηριστικό των μυθιστορημάτων του Φακίνου και της Γαλανάκη είναι η ιστορική θεματική τους. Στο μυθιστόρημα του Φακίνου *Τα παιδιά του Οδυσσέα* ανασκευάζεται η νεότερη ιστορία, από την κατοχή ως την δικτατορία, ενώ τα μυθιστορήματα της Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά* και *Θα υπογράψω Λουί* μπορούν να διαβαστούν ως λογοτεχνικά «πορτραίτα» δύο ιστορικών προσώπων του 19ου αιώνα.

Οι στόχοι της ενασχόλησης με την ιστορία στα μυθιστορήματα αυτά είναι, όπως θα φανεί, εκ διαμέτρου αντίθετοι, όπως άλλωστε διαφέρουν και οι κειμενικές στρατηγικές: Στο μεν μυθιστόρημα του Φακίνου η αναδρομή στην ιστορία συντελεί στον καθορισμό και την ενίσχυση του λόγου περί εθνικής ταυτότητας. Στα

Άρης Φακίνος

έργα της Γαλανάκη, αντίθετως, χρησιμοποιείται το ιστορικό υλικό για να θεματοποιηθεί η διάσταση της κατασκευής στον λόγο περί ταυτότητας. Καθοριστικός αποδεικνύεται ο ρόλος του μύθου στην λογοτεχνική αυτή ενασχόληση με την ιστορία: στόχος της ακόλουθης ανάλυσης είναι να αναδείξει τα διαφορετικά επίπεδα, στα οποία γίνεται χρήση του μύθου, καθώς και την εκάστοτε λειτουργία του στην κειμενική στρατηγική. Η πολυσημία του όρου Μύθος επιβάλλει μια προκαταρκτική διευκρίνιση σχετικά με την χρήση του εδώ: η λειτουργία του μύθου στην λογοτεχνία μπορεί να καθοριστεί ως αναφορά στην μυθολογία ενός λαού, αλλά και ως αναφορά στις δομές της μυθικής λογικής¹. Σε αυτούς τους δύο τύπους μπορεί να προστεθεί ο μηχανισμός της μυθοποίησης, δηλαδή της απόκρυψης της καταγωγής μιας δήλωσης και την παρουσίασή της ως δεδομένης². Η τεχνική της πολυμυθίας, τέλος, βασίζεται αφενός στην προφορικότητα του μύθου, δηλαδή στην διάστασή του ως μιας ανοιχτής αφηγηματικής διαδικασίας και αφετέρου στην δυνατότητά του να καταργήσει την δυϊστική λογική και να αποδεχτεί την συνύπαρξη αντιθέτων.

ΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ [1989]

I.

Το «εξαιρετικά πρωτότυπο κι εντυπωσιακό αφηγηματικό εύρημα» που εξαγγέλλουν οι εκδόσεις Καστανιώτη στο οπισθόφυλλο του μυθιστορήματος του Άρη Φακίνου *Τα παιδιά του Οδυσσέα* συνίσταται στον παραλληλισμό της ζωής του αφηγητή με την μοίρα του Οδυσσέα, που διατρέχει όλο το κείμενο και καθορίζει σε αρκετά σημεία την εξέλιξη της πλοκής. Το μυθολόγημα του Οδυσσέα παρέχει με τον τρόπο αυτόν το βασικό μοτίβο στην ανιστόρηση της ελληνικής ιστορίας των νεότερων χρόνων. Η αναφορά και η ταύτιση με τον ομηρικό ήρωα δίνει την δυνατότητα να εκφραστεί έμμεσα η συναισθηματική φόρτιση και καθορίζει τις συνεταγμένες για την αξιολόγηση κάθε περίπτωσης.

Η αναλογία ανάμεσα στον αρχαίο κόσμο –στον οποίο παραπέμπει το μυθολόγημα του Οδυσσέα– και στην νεότερη ελληνική ιστορία βασίζεται σε μία μάλλον ελεύθερη χρήση τόσο του μυθολογικού όσο και του ιστορικού υλικού. Στόχος είναι η ανάδειξη της συνέχειας του Ελληνισμού και η αντιπαραβολή των διαχρονικών χαρακτηριστικών της «ελληνικότητας» προς τα βάρβαρα ήθη της σημερινής εποχής.

Για τον σκοπό αυτό σχεδιάζεται μια εξιδανικευμένη εικόνα της αρχαιότητας, η οποία προβάλλεται στην συνέχεια στους σύγχρονους Έλληνες, μια παραλληλία η οποία, ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες της ιστορικής περιόδου που περιγράφεται, επεκτείνεται στον ελληνικό λαό στο σύνολό του ή, αργότερα, περιορίζεται στους Αριστερούς. Ανδρεία, σθένος, εξυπνάδα και γενναιότητα χαρακτηρίζουν τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του και αυτόματως και τους μακρινούς του απογόνους. Στον ένδοξο αυτό λαό αντιπαραβάλλονται οι εκάστοτε «βάρβαροι», με την ανήθικη και απάνθρωπη συμπεριφορά τους: Στα δικά μας χρόνια, οι Πέρσες είχαν αντικατασταθεί από τους Εγγλέζους (98) Υπό την κυριαρχία τους απειλούνται οι παλιές αξίες, σβήνουν οι παλιοί κόσμοι «σαν όνειρα» και μαζί τους η ανεξαρτησία των Ελλήνων:

Οι βάρβαροι που μας είχαν κατακτήσει αυτή τη φορά, επέβαλλαν με τη βία νέες θεότητες που θα κυβερνούσαν και θα ρύθμιζαν από δω κι εμπρός τη ζωή μας. (39)

Οι σύγχρονοι Έλληνες φαντάζουν στην νέα αυτή τάξη πραγμάτων σαν «εκείνα τα προϊστορικά ζώα [...] υπολείμματα άλλων αιώνων και πολιτισμών» (179) διατρέχοντας τον κίνδυνο να αφομοιωθούν και να χάσουν την ταυτότητά τους:

Ο πατέρας μου προέβλεπε ότι θα 'ρχόταν ώρα και στιγμή που εμείς οι Έλληνες δε θα αναγνωρίζαμε τον εαυτό μας, θα ξεχνούσαμε την Ιστορία και τη γλώσσα μας, θα καταντούσαμε να νιώθουμε σαν ξένοι πάνω στην ίδια τη γη μας. (178)

Η ελληνική ιστορία, (η οποία στο μυθιστόρημα του Φακίνου γράφεται πάντοτε με κεφαλαίο I), και στην οποία συγκαταλέγο-

• Η Αλεξάνδρα Ρασιδάκη είναι διδάκτωρ φιλολογίας

νται φυσικά και οι μύθοι και οι παραδόσεις, παρουσιάζεται κατ' αυτόν τον τρόπο ως αποδεικτικό στοιχείο της συνέχειας του ελληνισμού και ταυτόχρονα εγγύηση για το μέλλον³. Γιατί μόνο η συνειδητοποίηση της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού –αυτή είναι η επιχειρηματολογία του κειμένου– παρέχει στους Έλληνες την απαιτούμενη δύναμη ν' αντισταθούν στους καινούργιους πειρασμούς και στη φθορά του χρόνου (39), ώστε να διασφαλίσουν την εθνική τους ταυτότητα.

Εδώ έγκειται και η σπουδαιότητα της καταγραφής της ιστορίας. Ο αφηγητής παραλληλίζεται με τον Όμηρο, ο οποίος, αν και αμφισβητεί την αποστολή του ως ποιητή των μαχών, συμβάλλει με το έργο του στην διαίωνιση της εθνικής ταυτότητας. Η ποίησή του όπως και ο ίδιος μετατρέπονται στην ακόλουθη σκηνή στο κατεξοχήν εθνικό σύμβολο, σε σημαία:

Με τη λύρα χωμένη στο βάθος του ταγαριού του, ψηλαφίζοντας τη γη με το τυφλοράβδι του, ο γερο Όμηρος είχε φύγει κι αυτός, τα τραγούδια του είχαν σωθεί, δε θα ξαναακουγόταν ο ήχος της φωνής του. Όμως στα αυτιά του Οδυσσέα και των συντρόφων του θ' αχολογούσαν για που καιρό ακόμα οι ύστεροι στίχοι από τ' όμορφο ποίημά του, θα 'μενε για πάντα χαραγμένη στη μνήμη τους η σεβάσμια μορφή του. Μέχρι το τέλος της ζωής τους θα θυμούνταν το κάτασπρο κεφάλι του ραψωδού [...] δε θα ξεχνούσαν πόσο γλυκά ο άνεμος έπαιζε με τη μακρυνά του γενιάδα, πως πτύχυνε ανάλαφρα, σαν σημαία, το χιτώνα του. (164)

Η κατασκευή του λόγου περί εθνικής ταυτότητας συντελείται λοιπόν στο μυθιστόρημα του Φακίνου με δύο παράλληλους τρόπους: Αφενός τονίζεται η συνέχεια του ελληνισμού, η οποία εξασφαλίζει στους σύγχρονους Έλληνες μια θέση στο ευρύτερο πλαίσιο της μακροχρόνιας ελληνικής παράδοσης και καθορίζει τον εθνικό της χαρακτήρα, ορίζει με άλλα λόγια την «ελληνικότητα». Αφετέρου χτίζεται προοδευτικά η αντίθεση Ελλήνων και Βαρβάρων: Τρώες, Πέρσες, φασίστες και ναζί ομογενοποιούνται στον ρόλο τους των βαρβάρων, έτσι ώστε η αίγλη των αρχαίων ηρώων να επεκτείνεται στους Έλληνες κάθε εποχής.

Ο καθορισμός μιας αρνητικής εικόνας «των άλλων» επιτρέπει με τον τρόπο αυτό την έμμεση θέσπιση του «εμείς» το οποίο μπορεί, καθώς δεν ορίζεται παρά μονάχα *ex negativo*, να είναι εξιδανικευμένο και υπερβολικό⁴.

II.

Η κατά τόπους βεβιασμένη αναλογία μεταξύ του νεαρού αφηγητή και του Οδυσσέα, μεταξύ αρχαίας και σύγχρονης Ελλάδας, η οποία επιτρέπει την ανάπτυξη του λόγου περί εθνικής ταυτότητας, υποστηρίζεται, όπως μένει να δείξουμε, από την ενεργοποίηση των δομών της μυθικής λογικής.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της μυθικής λογικής είναι η στενή σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, μια σχέση ουσίας, η οποία μπορεί να αναχθεί στην ολιστική κοσμοθεώρηση του μύθου⁵. Στον Φακίνο παρατηρούμε την περιγραφή της φύσης ως «(συμ)πάσχοντος οργανισμού». Αρχικά διαβάζονται οι σκηνές αυτές σαν ποιητικές μεταφορές:

Άλλωστε, αν χρειαζόταν, οι ελιές και τα πλατάνια θα μας πρόσφεραν πρόθυμα προστασία [...] τα πεύκα θα μας έδιναν άφθονα πούσια [...] οι λεύκες θα 'πιαναν με το θρόισμά τους μαζί μας κουβέντα και θα μας κρατούσαν συντροφιά, θα ξεχνούσαμε τους φόβους μας. (13)

Η εικονικότητα στην περιγραφή της φύσης κλιμακώνεται ωστόσο σταδιακά. Η εικόνα του κήπου είναι χαρακτηριστική του τρόπου πρόσληψης της φύσης του αφηγητή:

Έσκυβαν στα χείλια του πηγαδόστομου και κοιτούσαν περίεργοι τα έγκατα της γης οι δούσμοι, οι αντράκλες ζήλευαν την τύχη τους και πολεμούσαν κι αυτές να σκαρφαλώσουν, μα τις εμπόδιζαν οι αρμπαρόριζες που καρδοκούσαν λίγο πιο μακριά, τους έκλειναν το πέρασμα φτιάχνοντας τείχος με τα χνουδάτα κι αρωματικά φύλλα τους. (121).

Όσο προχωρά η αφήγηση γίνεται σαφές ότι οι ανθρωπομορφικές αυτές περιγραφές, πέρα από την ρητορική τους διάσταση, παραπέμπουν σε μία άλλη πρόσληψη της πραγματικότητας, όπου ο άνθρωπος καλείται να αναλάβει τις ευθύνες των πράξεών του απέναντι στο περιβάλλον:

Μας βλαστημούσαν, σίγουρα, δισεκατομμύρια ζωντανά, μας καταριούνταν κι εύχονταν τον χαμό μας δάση, βουνά, ποτάμια, θάλασσες. Όταν κάποτε με το καλό, η γη θα κατάφερνε να γλυτώσει από τη βρωμερή κι άχρηστη παρουσία μας, δε θα βρισκόταν ούτε ξερό φυλλαράκι για να μας λυπηθεί, μήτε κόκκος άμμου για να μας κλάψει. (87)

Η συστηματική παρουσίαση μιας έμψυχης φύσης εντείνει την υποβλητικότητα των σκηνών, ώσπου, με την περιγραφή της έκρηξης της ατομικής βόμβας στην Χιροσίμα, να φτάσει η δραματουργία αυτή το αποκορύφωμά της:

Πάνω στη γιαπωνέζικη πολιτεία είχε ξαφνικά χυθεί μια λάμψη πιο δυνατή κι από του ήλιου, η γη είχε πληγωθεί, ούρλιαζε, πονούσε. Μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα το κορμί της βρέθηκε τυλιγμένο στις φλόγες, τα βουνά της πήραν να λιώνουν σαν να 'ταν κέρινα, τα ποτάμια της στέρευαν, οι κοίτες τους άχνιζαν. [...] Μα δεν υπήρχε πια ψυχή σ' όλα τα γύρω μέρη για να το δει και να τρομάξει, η γη είχε απομείνει μοναχή της και σπάραξε σαν να 'χε καταπιεί φαρμάκι, βογκούσε, αλλά κανείς δεν την άκουγε. (92)

Μυθική είναι και η πρόσληψη του χρόνου στο μυθιστόρημα, όπου η περιοδικότητα της ιστορίας εντάσσεται σε μια γενικότερη κυκλική χρονικότητα ως την κατάλυση της ροής του χρόνου σε στιγμές ταυτοχρονίας. Δημιουργούνται έτσι «νησίδες» που αναιρούν την ροή του καθημερινού χρόνου, πραγματώσεις (Manifestationen) του ιερού χρόνου, στην ορολογία του Eliade⁶. Σε μία τέτοια «νησίδα» περικυκλώνουν οι γερμανοί κατακτητές τον Δούρειο Ίππο, απειλώντας τους Αχαιούς με τα πολυβόλα τους (56), περιδιαβαίνει ο Όμηρος στην Ελλάδα της κατοχής (91) και στέκονται ο Πλάτωνας και του Διογένης έκπληκτοι μπροστά στην φωτογραφία του Μπούχενβαλντ. (90)

Έκφραση της μυθικής σύλληψης του χρόνου είναι άλλωστε και η υπογράμμιση της κυκλικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, όπου ζωή και θάνατος είναι αναπόσπαστα συνεδεμένοι μεταξύ τους συναρτώντας τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: Ο θάνατος δεν νοείται ως το τέλος μιας πορείας, αλλά αποτελεί πάντοτε προϋπόθεση και εξαγγελία ζωής. Η ιδιαίτερη αυτή σχέση αλληλοεξάρτησης είναι εμφανής στα *Παιδιά του Οδυσσέα* στην σκηνή του νεκροταφείου, όπου στο θέμα του θανάτου παρεμβάλλεται ολοένα και πιο επιτακτικά το παράδειγμα της ζωής, δύο λόγοι που ωστόσο προσλαμβάνονται από τον αφηγητή όχι αντιθετικά, αλλά παραπληρωματικά:

Καθώς ζυγώναμε στη βουβή πολιτεία των πεθαμένων, ανακαλύπταμε πως ολάκερη η πλάση γύρω μας ανασταίνονταν, ξυπνούσε, τα κυπαρίσσια ήταν καλοπλυμένα από τις τελευταίες βροχές, οι κορφές τους σείονταν λυγρές, καταπράσινες. Λίγο πιο μακριά, εκεί που άρχιζε η πλαγιά του βουνού, οι νεογέννητες φούντες των πεύκων πρωτόπαιζαν με τον άνεμο, τον προκαλούσαν, του 'καναν

τσαλιμάκια, οι τρυφερές τους βελονίτσες γνάλιζαν. (83)

Στο τελευταίο μέρος του μυθιστορήματος παρουσιάζεται η μοίρα των αρχαίων ηρώων εξαρτημένη από την επιτυχία της διαφυγής του αφηγητή στο εξωτερικό, ανατρέποντας έτσι την λογική ακολουθία αιτίας και αιτιατού:

Ο παραλληλισμός του αφηγητή με τον Οδυσσέα, η αναλογία των περιπετειών τους ισχυροποιημένη ως την αλληλοεξάρτηση προσδίδει στην τελική σκηνή τη βαρύτητα της προφητείας: η μορφή του Οδυσσέα και ο γυρισμός του στην Ιθάκη μετατρέπεται εδώ από απλό πρότυπο σε εγγύηση της επιστροφής του αφηγητή στην πατρίδα του. Η αναλογία μεταξύ νέας και αρχαίας Ελλάδας, που είχε ξεκινήσει σαν απλό παιχνίδι με το μυθολογικό υλικό παρουσιάζεται εδώ σαν δεδομένο, μυθοποιείται δηλαδή, σύμφωνα με τον όρο του Barthes. Ο αφηγητής είναι ο Οδυσσέας και έτσι φαίνεται φυσικό και βέβαιο πως, όπως εκείνος, θα επιστρέψει στην Ιθάκη του. Το μοτίβο του Οδυσσέα, αυτή τη φορά ως διαχρονική έκφραση του νόστου, καθορίζει έτσι την πορεία του αφηγητή και των συντρόφων του:

Ποιος να 'ξερε, ποιος να μάντευε πόσα και πόσα χρόνια θα περνούσαμε μακριά απ' αυτά τα πολυαγαπημένα χώματα, πόσο κουράγιο και πόσες θυσίες θα απαιτούσαν από μας οι πανάρχαιες θεότητες αυτού του τόπου πριν μας αξιώσουν να τον ξαναδούμε...

[...] Για την ώρα, έπρεπε να επιζήσουμε, ν' αντέξουμε, να 'χουμε τον νου μας, ώστε να μην χάσουμε την ρότα μας, τον προσανατολισμό μας.

Κάποτε θα ξαναγυρνούσαμε στην πατρίδα.

Δε μας ένοιαζε που μέχρι τότε θα συναντούσαμε αμέτρητες Σκύλλες και Χάρυβδες, που μας караδοκούσαν Πολύφημοι, Κίρκες, Σειρήνες. (237)

III.

Η ανάλυση έδειξε πώς κατασκευάζεται στο μυθιστόρημα του Φακίνου ο λόγος περί Ελληνικότητας, βασισμένος αφενός στην διχοτομία Ελλήνων/Βαρβάρων και αφετέρου στην ανάδειξη της συνέχειας του Ελληνισμού. Ενδιαφέρουσα αποδεικνύεται η συμβολή του μύθου στον λόγο αυτό: Η μυθολογία λειτουργεί ως αναφορά στην πολιτιστική κληρονομιά, βασικού στοιχείου στην προσπάθεια ορισμού της εθνικής ταυτότητας. Η ενεργοποίηση των δομών της μυθικής λογικής εισάγει μια άλλη σχέση με το Θάνατο και τη φύση, και ιδίως μια άλλη χρονικότητα, η οποία ενισχύει την αναλογία μεταξύ αρχαίας και σύγχρονης Ελλάδας, «αποδεικνύοντας» έτσι τον λόγο περί συνέχειας του Ελληνισμού.

Τέλος, με το μηχανισμό της μυθοποίησης, παρουσιάζονται οι ισχυρισμοί αυτοί όχι ως κατασκευές, αλλά ως αναμφισβήτητα δεδομένα.

II. ΠΟΛΥΜΥΘΙΑ

Η ανάμνηση και η καταγραφή της, ο καθορισμός της σχέσης με το παρελθόν και η ανάπτυξή του ή μάλλον η κατασκευή του μέσω της γραφής αποτελούν τους βασικούς θεματικούς άξονες των δύο ιστορικών⁷ μυθιστορημάτων της Γαλανάκη *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά* [1989] και *Θα υπογράψω Λουί* [1993]. Όπως και στο προηγούμενο έργο της συγγραφέως συναντάμε κι εδώ την απόρριψη της αφελούς υιοθέτησης στερεοτύπων: έννοιες όπως «εθνική ταυτότητα», «τιμή», «δόξα» επανεξετάζονται κριτικά όπως άλλωστε αποδομείται και κάθε απόλυτος βασισμένος σε διχοτομίες λόγος⁸.

Η ενασχόληση με την διαδικασία της ενθύμησης παρέχει στα μυθιστορήματα της Γαλανάκη την πολυπρισματικότητα, την πολυ-

φωνία που, όπως η γυναικεία οπτική και φαντασία στα ποιήματά της, αποδυναμώνει και σχετικοποιεί τον εκάστοτε κυρίαρχο λόγο, παρουσιάζοντάς τον ως έναν μεταξύ πολλών. Η ανάδειξη των «αόρατων πίσω από τα ορατά» μέσω της διαδικασίας της ανάμνησης και της καταγραφής της, όπως θεματοποιείται ήδη νωρίτερα στα διηγήματά⁹, συνδυάζεται εδώ, λόγω της επιλογής του υλικού, με την προβληματική της ιστοριογραφίας.

Η κίνηση που διαγράφεται και στα δύο μυθιστορήματα είναι, όπως θα δούμε, η μετάβαση από την ιστορία στον μύθο, ή μάλλον, από την εξιστόρηση της ιστορίας, των ιστορικών δεδομένων, στην αφήγηση των μύθων, στην πολυμυθία. Αφενός η προφορικότητα, αφετέρου η δυνατότητα συνύπαρξης αντιθέτων, η κατάλυση δηλαδή μιας δυϊστικής λογικής είναι τα χαρακτηριστικά του μύθου που ενδιαφέρουν εδώ. Η μετάβαση από την μια επίσημη ιστορία στις πολλές εκδοχές, στις πολλές ιστορίες, αναδεικνύει την διάσταση της ιστορίας ως κατασκευής, ως αποτελέσματος της διαδικασίας της απόκλισης των παραλλαγών και της επιβολής μίας εκδοχής. Πίσω από την επίσημη ιστορική αλήθεια διαφαίνονται οι πολλές αλληλοσυγκρουόμενες και παραπληρωματικές εκδοχές, η εκ των υστέρων συλλογή και καταγραφή των οποίων συντελούν στον εμπλουτισμό της πραγματικότητας¹⁰. Αμφισβητώντας την αλήθεια της μίας ιστορίας, αμφισβητούνται και οι κατηγοριοποιήσεις που βασίζονται στην μία ιστορία, στον ένα λόγο: η ανάδειξη της ετερογένειας πίσω από την ομοιογένεια θέτει υπό αμφισβήτηση τις θεωρίες εθνικής καθαρότητας και τις κατασκευές της ταυτότητας, σε προσωπικό αλλά και εθνικό επίπεδο.

I. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΣΜΑΗΛ ΦΕΡΙΚ ΠΑΣΑ [1989]

Κεντρικό θέμα του μυθιστορήματος μπορεί να θεωρηθεί ο νόστος, γιατί καθορίζει την δυναμική της πλοκής και γίνεται αφορμή να παρουσιαστούν μία μετά την άλλη οι πτυχές της προσωπικότητας του Ισμαήλ, οι πινελιές στο πορτραίτο του. Ο νόστος εξετάζεται στο πραγματικό αλλά και στο φαντασιακό επίπεδο, όταν περιγράφεται πριν από την ίδια την επιστροφή η νοσταλγία –το άλγος του νόστου– ως κίνητρο σκέψεων και πράξεων του πρωταγωνιστή. *Γιατί είχε αποκάμει, έγραφε, από τις ίδιες εικόνες στο μυαλό του τόσα χρόνια. Από την έγνοια να κουρντίζει το ρολόι του σταματημένου τους χρόνου για να μην τις διαλύσει η ακινησία. Να ανανεώνει τα σημάδια τους, ξέροντας πως έτσι στήνει μια παγίδα στον εαυτό του. Να τις αισθάνεται ότι αρπάζουν την αιγυπτιακή ζωή του στα ελληνικά τους νύχια και την κατασπαράζουν. (71)*

Ο νόστος στο φαντασιακό επίπεδο αποκλείεται τελικά, παρά την πραγματική –σωματική– επιστροφή του Ισμαήλ στην πατρίδα του: η στερνή του γνώση είναι ότι δεν υπάρχει η επιστροφή στον χαμένο παράδεισο, επειδή δεν υπάρχει παράδεισος: *Το μυαλό του έλαμψε ξαφνικά και κατανόησε ότι δεν υπάρχει, ούτε καν υπήρξε, κάτι τόσο αθώο ώστε να χαθεί. Άρα, πως δεν υπάρχει, ούτε και ποτέ υπήρξε επιστροφή. (197)* Στο τέλος της αναζήτησης βρίσκεται η απογοήτευση, η απομυθοποίηση του παρελθόντος και έτσι και της επιστροφής σε αυτό.

Στην μονοσήμαντη, «απλή» ευχή του αφηγητή στον Φακίνο να επιστρέψει ως άλλος Οδυσσέας στην πατρίδα του, η μορφή του Ισμαήλ αντιτείνει την αμφισημία του νόστου. Για τον εξισλαμισμένο Κρητικό η επιστροφή αποτελεί την υπογράμμιση της πολλαπλότητας του καταγωγής θέτοντας κατηγορηματικά το ζήτημα της ταυτότητας. Μπροστά στην ετερογένεια της βιογραφίας του Ισμαήλ καταλύονται οι εύκολες κατηγοριοποιήσεις: η πραγματικότητά του δεν μπορεί να αποδοθεί με μονοσήμαντες αντιδιαστολές.

Αν και η πορεία της αφήγησης χαρακτηρίζεται ως μετάβαση από τον μύθο στην ιστορία ουσιαστικά συντελείται το αντίθετο: η δηλωμένη στις επικεφαλίδες των κεφαλαίων εξέλιξη μπορεί να θεωρηθεί παιχνίδι με τον αναγνώστη, όπου το κείμενο δεν ανταποκρίνεται, αλλά αντιθέτως απαρνείται την προσδοκία του για ιστορικά δεδομένα, για ιστορική «αλήθεια». Η χρονολογικά οργανωμένη αφήγηση του πρώτου μέρους, με την φαινομενική εγγύηση της αυθεντικότητας χάρη στην παρουσία του τριτοπρόσωπου αφηγητή, αντικαθίσταται στο δεύτερο μέρος από μια πρωτοπρόσωπη αφήγηση, στην οποία παρεμβάλλονται ολόένα και περισσότερα μη ρεαλιστικά συμβάντα, υπονομεύοντας έτσι κάθε

Ρέα Γαλανάκη

αληθοφάνεια και εγκαθιδρύοντας απροκάλυπτα, την υποκειμενική οπτική. Η επιστροφή του Ισμαήλ στην Κρήτη, η οποία βιώνεται αρχικά σαν επανάληψη του χωρισμού, της απώλειας της οικογένειας και πατρίδας μετατρέπεται τελικά σε επιστροφή στην παιδική ηλικία εισάγοντας έτσι έναν κυκλικό χρόνο:

Ο αποχαιρετισμός και η επιστροφή συγχέονταν στο μυαλό μου, επηρεάζοντας το ένα το άλλο. Ήθελα να τα διαχωρίσω και να τα συγκρίνω. Κατάλαβα αμέσως πως, αφού έκανα το λάθος να τα συνδυάσω, δεν θα μπορούσαν πια να χωριστούν. (156)

Μου ήταν αδύνατο να αποσυνδέσω τη μία στιγμή από την άλλη. Το σχεδόν παθητικό αίσθημα ενός παιδιού, που συμβαίνει να βρίσκεται σε πόλεμο, ισορροπούσε με την ενεργητικότητα του άντρα, που τελειώνει την καριέρα του με μίαν επιτυχημένη, έστω και ανώφελη, πολεμική επιχείρηση. (134)

Το τελετουργικό της νέκυας ακυρώνει οριστικά τον καθημερινό χρόνο και μαζί με αυτόν τα όρια μεταξύ ζωής και θανάτου, ζωντανών και νεκρών, παρέχοντας έτσι την δυνατότητα συνεύρεσης των αντιθέτων¹¹.

Η γραμμική εξέλιξη σε χώρο και χρόνο, η μετάβαση από την Κρήτη στην Αίγυπτο και από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση αντικαθίσταται, κατά τον τρόπο αυτό, από την ταυτόχρονη εμπειρία διαφορετικών χρονικών στρωμάτων που με την σειρά τους επιτρέπουν την κατάλυση των ορίων του «πραγματικού». Όπως ο αφηγητής στον Φακίνο είναι ο Οδυσσέας, έτσι και ο υπουργός Πολέμου της Αιγύπτου είναι το αγόρι του οροπεδίου:

Τυφλός άρχισα να βυζαίνω τον ίδιο αέρα. Πέρασε αρκετή ώρα ώσπου ν' ανοίξω πάλι τα μάτια και να πω ότι είχα χορτάσει το γάλα. Διαπίστωσα πως η πόρτα, που πάνω της στηρίζομαι, είχε ψηλώσει, ενώ εγώ είχα μικρύνει σε παιδί. Μ' ένα δεξί χεράκι σκούπισα τα χείλια. (171)

Με την μόνη διαφορά, ότι στην δεύτερη περίπτωση η σχέση των δύο προσώπων είναι εκ διαμέτρου αντίθετη, αν όχι εχθρική. Και το κείμενο αναδεικνύει ακριβώς αυτή την αντιπαλότητα, καθιστώντας την επιστροφή στο παρελθόν, την διαδικασία της μνήμης, επισφαλές – θανάσιμο το χαρακτηρίζει ο Ισμαήλ – εγχείρημα:

Από χθες τίποτα δεν μπορούσε να αγγίξει το μυαλό του απλά, όπως άγγιζε το μαχαίρι τη ζώνη του. Ο ανύπαρκτος κόσμος είχε αρχίσει να επεμβαίνει στον υπαρκτό, φουσκώνοντας ένα μάτι στο κλαδί, εκεί που πριν δεν υπήρχε τίποτε. Αν συνεχιζόταν η ωρίμανση, τότε ο θάνατός του είχε αρχίσει να κυφορείται. (62)

Και εδώ παρατηρούμε επομένως την χρήση της μυθικής λογικής. Σε αντίθεση με την λειτουργία του κυκλικού χρόνου στο μυθιστόρημα του Φακίνου, όπου επιστρατεύεται η κυκλικότητα για να αποδείξει την διαχρονικότητα και συνέχεια της παράδοσης, στο έργο της Γαλανάκη χρησιμοποιείται η ταυτόχρονη για να τονιστούν η ετερογένεια και οι ρωγμές στην διαχρονική εξέλιξη του χαρακτήρα.

Η συγχρονία διαφόρων χρονικών στιγμών, η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών στρωμάτων, όπως παραδειγματικά φαίνονται στην βιογραφία του πρωταγωνιστή, δεν περιορίζεται στα πρόσωπα του μυθιστορηματος, αλλά χαρακτηρίζει και τους τό-

πους. Η Αίγυπτος παρουσιάζεται ως τόπος συνάντησης δυτικών φαντασιών περί ανατολής, ναπολεόντειας επιστημονικότητας και αραβικού πολιτισμού, ενώ το λιμάνι του Ηρακλείου φαντάζει ένα παλίμψηστο βυζαντινών, ενετικών και τούρκικων στρωμάτων. Προγραμματικός είναι, όπως έχει άλλωστε συχνά τονιστεί¹², και ο τίτλος του έργου, στον οποίο η λέξη «βίος», που παραπέμπει στην χριστιανική παράδοση των βίων των αγίων, συνυπάρχει με το αραβικό στοιχείο, όπως εκπροσωπείται από το όνομα και τον τίτλο «Ισμαήλ Φερίκ Πασάς». Προστίθεται δε σε αυτό και ο υπότιτλος «spina nel cuore», παράθεμα από ένα ιταλικό χειρόγραφο του 13ου αιώνα, που πέραν του ότι εισάγει το λατινικό αλφάβητο στο εξώφυλλο του βιβλίου, παραπέμπει στην πολυκύμαντη, «πολυεθνική» ιστορία του νησιού. Η απόφαση της ανάμνησης και αποδοχής των παρελθόντων στρωμάτων σημαίνει ταυτόχρονα και την αποδοχή της ετερογένειας και την απόρριψη του λόγου περί εθνικής ομοιογένειας, συνέχειας και καθαρότητας¹³.

Το τελευταίο μέρος, το επιμύθιο, ανήκει πλέον οριστικά στο χώρο της μυθοπλασίας, καθώς αναπαράγει τις διάφορες εκδοχές του θανάτου του Ισμαήλ. Η ιστορική προσωπικότητα μετατράπηκε κατά τη διάρκεια του μυθιστορηματος σε μυθική μορφή, ώστε στο τέλος να μην της αναλογούν ένας τάφος και ένας θάνατος, αλλά πολλοί. Στην επίσημη, κατάλληλη για τον αντιβασιλέα, εκδοχή του θανάτου του Ισμαήλ, αντιτίθεται η πληθώρα των αλληλοσυγκρουόμενων διαδόσεων και τελικά η φανταστική μαρτυρία του Ιμπραήμ και η διήγηση της ψυχής του Ισμαήλ: Ο ένας λόγος της ιστορίας αντικαθίσταται δηλαδή από την πολυφωνία του μύθου, ο πεπερασμένος γραπτός λόγος από την ανοιχτή διαδικασία του προφορικού¹⁴.

Η μετάβαση αυτή από την ιστορική αλήθεια στην πολυμυθία έχει σχολιαστεί ήδη νωρίτερα στο έργο, με αφορμή τις φήμες για τον θάνατο των χωριανών του Ισμαήλ. Η πολλαπλότητα παρουσιάζεται ως εμπλουτισμός:

Και κανείς δεν ενδιαφερόταν να εξακριβώσει την αλήθεια, αφού τα γεγονότα σκόρπιζαν και πολλαπλασιάζονταν σε διηγήσεις, ώστε λίγο αργότερα να μένει μόνο μια ισχυρή εικασία. Οι απόντες άγγιζαν πάντα με την άκρη του δαχτύλου τους ζωντανούς, χωρίς να εξαρτώνται πια από τους κανόνες ζωής και θανάτου. Πληθαίνουν, τελειώσει ο Ιωάννης, μπαίνοντας ο καθένας σε πολλές ιστορίες, κι ίσως αυτό είναι πιο δίκαιο από τον ένα θάνατο. (60)

II. ΘΑ ΥΠΟΓΡΑΦΩ ΛΟΥΙ [1993]

Η θεματική της ανάμνησης και της καταγραφής της καθορίζει και το δεύτερο μυθιστόρημα της Γαλανάκη, *Θα υπογράψω Λουί*, κεντρική μορφή του οποίου είναι η μορφή του πολιτικού και στοχαστή Ανδρέα Ριγόπουλου.

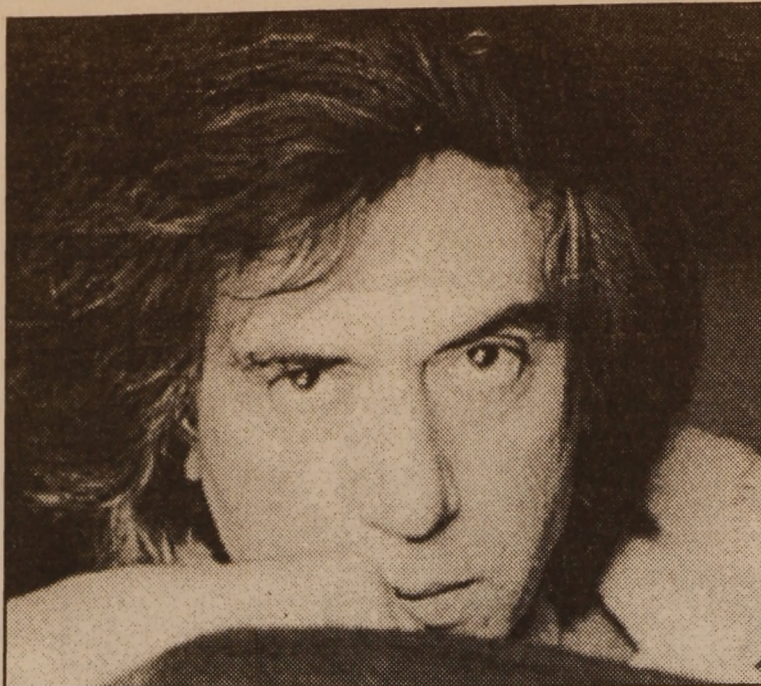
Τα δύο μυθιστορήματα μπορούν να διαβαστούν παραπληρωματικά, όπως είναι άλλωστε και η ρητή προτροπή της συγγραφέως, όχι μόνο επειδή διαδραματίζονται στον δέκατο ένατο αιώνα και σε κρίσιμες για την Ελλάδα ιστορικές περιόδους, αλλά επειδή οι πρωταγωνιστές τους είναι άτομα που κρατούν ένα τμήμα του εαυτού τους

πάντοτε κρυμμένο, έτσι ώστε να μετατρέπεται η εξιστόρηση της ζωής τους στο χρονικό μιας αποκάλυψης, της παρουσίας αυτής της διττής τους φύσης. Η ελληνική καταγωγή είναι το κρυφό κομμάτι του Ισμαήλ, ο ιδιωτικός, ο συναισθηματικός κόσμος το απαρνημένο τμήμα του Λουί, που του επιβάλλεται ολοένα και περισσότερο στην γραπτή του προσπάθεια να δικαιολογήσει και να απολογηθεί για τις επιλογές του. Κατά συνέπεια μπορούν και τα δύο μυθιστορήματα να διαβαστούν σαν χρονικά της προσπάθειας επαναπροσδιορισμού της σχέσης με το παρελθόν, μιας διαδικασίας που συντελείται στον *Βίο του Ισμαήλ Φερικ Πασά* σαν πραγματικό ταξίδι επιστροφής, ενώ στο *Θα υπογράψω Λουί* παίρνει την μορφή μιας εκ των υστέρων καταγραφής των γεγονότων, μιας ανάμνησης, η οποία πραγματώνεται μέσω της καταγραφής της.

Ο διττός χαρακτήρας του Λουί εκφράζεται και στο γλωσσικό επίπεδο: στις δύο πλευρές της προσωπικότητας του αυτοβιογραφούμενου αντιστοιχούν δύο λόγοι και δύο ονομασίες. Η συγγραφή της αυτοβιογραφίας του αποτελεί μια προσπάθεια να γεφυρώσει το χάσμα, να συμπληρώσει την επίσημη εικόνα του εαυτού του με το κρυφό κομμάτι του, με τον συναισθηματικό του κόσμο και να δημιουργήσει έτσι μια ολότητα. Η αντιπαλότητα των δύο λόγων ωστόσο προσδίδει ένταση στο κείμενο: Ο Λουί ενσωματώνει στην απεικόνισή του της ιδιωτικής του ζωής το δημόσιο εγώ του, υπό την μορφή αποσπασμάτων των λόγων του. Ταυτόχρονα, δεν μπορεί να αποφύγει την εκδήλωση των συναισθημάτων που διαφαίνονται πίσω από τον επίσημο λόγο του, έως ότου να μετατραπεί σταδιακά το κείμενο αυτό, που είχε σχεδιαστεί ως η καταγραφή των *δικών του ελληνικών οραμάτων* (114), στην παραδοχή του έρωτά του. Το πάθος του, διαψεύδοντας κάθε προσδοκία, επέζησε τις «αθάνατες» ιδέες του, για τις οποίες το είχε θυσιάσει, βασανίζοντάς τον:

Λουίζα, ενώ λιγοστεύει ο χρόνος, ένας κακός αγέρας με σπρώχνει σταθερά στον απολογισμό των αισθημάτων, επιμένοντας ότι αυτά είναι το πιο σημαντικό, που έχει κανείς να εκθέσει ή τουλάχιστον εγώ. Και ότι όλα τα άλλα ήσαντε χάρτινες αρματωσιές μπροστά στην έφοδο ακόμη και της πιο μικρής συγκίνησης. Θέλω να αμυνθώ. Δεν ξέρω, αν θα αποφύγω ως το τέλος τον αφοπλισμό μου. (175)

Οι κατά λέξη προσθήκες σε καθαρεύουσα, τα αποσπάσματα των λόγων και των άρθρων, που κατά παράδοση λειτουργούν ως εγγυητές της αυθεντικότητας, αρθρώνουν στην περίπτωση αυτή

Γιώργος Χειμωνάς

έναν παράλληλο λόγο που συγκρούεται και γλωσσικά με την δημοτική των επιστολών, παραπέμποντας έτσι στην αντιπαλότητα των δύο ταυτοτήτων, του ιδιωτικού και του δημόσιου εγώ. Η προσπάθεια του αυτοβιογραφούμενου να συνθέσει ένα ολοκληρωμένο πορτραίτο καταλύεται από την ετερογένεια του υλικού, η οποία γίνεται ολοένα και πιο εμφανής καθώς εξελίσσεται η γραφή. Ο συγγραφέας μετατρέπεται σε «συρ-ραφέα», *komparator*, τονίζοντας έτσι την διάσταση της κατασκευής της αφήγησης και ειδικότερα του αυτοβιογραφικού λόγου¹⁵.

Αν ορίσουμε ως στόχο της αυτοβιογραφίας την νομιμοποίηση του βίου και κατά συνέπεια του καθορισμού της ταυτότητας μέσω της γραφής, έχουμε με το *Θα υπογράψω*

Λουί την διάψευση αυτού του ιδανικού: στο τέλος της διαδικασίας της καταγραφής της ανάμνησης, ως αποτέλεσμα της ανάπλασης του παρελθόντος, μένει ένα διχασμένο άτομο που αμφισβητεί την «αλήθεια» ή μάλλον την έκφρασή της: *Λουίζα, τι είναι αλήθεια στη ρητορική μιας επιστολής; Θέλω να πω, τι είναι αλήθεια στη ρητορική ενός ονείρου;* (237). Η απομυθοποίηση του νόστου, ως ανάκτησης του χαμένου παραδείσου στο τέλος της πορείας του Ισμαήλ αντιστοιχεί με την αδυναμία του Λουί να κατασκευάσει, μέσω της καταγραφής της μνήμης, ένα αρμονικό πορτραίτο της ζωής του. Σχολιάζει ο Λουί το μάταιο της προσπάθειάς του να αυτοβιογραφηθεί: *Κλείνοντας μια ζωή πρέπει να μένει – πώς να το πω; Πάντοτε ραγισμένη σαν τοπίο. (69)*

Τα γράμματα του Λουί, εκφράζοντας όλα όσα επί χρόνια αποσιωπούσε, θεματοποιούν τον μηχανισμό της αποσιώπησης και της απώθησης καθεαυτών. Χαρακτηριστική είναι έτσι ιδωμένη η χρήση ψευδωνύμων, σημείων ταυτόχρονης αποκάλυψης και απόκρυψης. Στον επίλογο, ουσιαστικά έναν ακόμη μονόλογο που αντιπαραβάλλεται στον λόγο του Λουί¹⁶, η Λουίζα πιστοποιεί την οριστική ανωνυμία του θανάτου του εραστή της και κατ' αυτόν τον τρόπο καθιστά τον αγαπημένο αντικείμενο της προσωπικής της μνήμης, προσθέτοντας μία ακόμη εκδοχή, ένα ακόμη πορτραίτο στα υπάρχοντα.

Όπως και στον Φερικ έτσι κι εδώ θεματοποιείται ρητά η προβληματική της ιστοριογραφίας, όταν για παράδειγμα σχολιάζεται η αδυναμία να προσδιοριστούν τα ιστορικά συμβάντα αυτά καθεαυτά, να διαχωριστεί με άλλα λόγια το γεγονός από την καταγραφή του. (37). Η αφήγηση του παρελθόντος γίνεται κατ' αυτό τον τρόπο ολοένα περισσότερο αποστολή του παραμυθά, του μυθοπλάστη, και λιγότερο του ιστορικού: *Κάθομαι απόψε και σου γράφω για προγόνους. Ξέρω πώς όσο πιο πολύ σωμαίνονται αυτοί οι νεκροί, τόσο περισσότερο παίρνει κανείς το μονοπάτι του παραμυθιού για να τους βρει. (21)*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στην επίκληση της ελληνικής ιστορίας και τον προσδιορισμό της –διαχρονικής– «ελληνικότητας» στα *Παιδιά του Οδυσσέα* μπορούμε να αντιπαραβάλλουμε την διχασμένη μεταξύ Κρήτης και Αιγύπτου ύπαρξη του Ισμαήλ, το ιστορικό παλίμψηστο της Κρήτης ή τις αμφιβολίες του Λουί, για το αν υπάρχει συνέχεια ακόμη και από γενιά σε γενιά:

Κλείνω και τούτη την παράγραφο, Λουίζα, καταθέτοντας την

αμφιβολία μου αν θα μπορούσαν ο παππούς ή ο πατέρας μου να θεωρήσουν τη δική μου δράση ως συνέχεια της δικής τους. Μα δεν ρωτώ τι ακριβώς σημαίνει για τον καθένα μας η λέξη συνέχεια. (31)

Σε αντίθεση με την βέβαιη και ακλόνητη θέση του αφηγητή στον Φακίνο, που, σαν άλλος Οδυσσέας, γνωρίζει τον σωστό δρόμο και ωρίζει τον κόσμο σε φίλους και εχθρούς, στην Γαλανάκη συνατάμε την διαρκή αμφισβήτηση των εύκολων διχοτομιών, την προπάθεια παρακολούθησης και ανάλυσης της διαδικασίας της ενύμησης και της καταγραφής της. Στόχος της γραφής είναι να αναδείξει τις ρωγμές μέσα στην ίδια την προσωπικότητα, την ίδια την μνήμη, να φανερώσει τα κομμάτια της ύπαρξης που ανθίσταται στην ομογενοποίηση, που δεν χωράνε σε μία επίσημη εκδοχή. Στην προσπάθεια κατασκευής της ιστορικής συνέχειας και ομοιογένειας του Φακίνου αντιτίθεται η ανοιχτή γραφή της Γαλανάκη που, έχοντας επίσης θέμα της την διαδικασία της μνήμης, συνίζει την ασυνέχεια και τις ρωγμές, απορρίπτει την ευκολία του ενός δρόμου (95) χάριν της πολυφωνίας, αναδεικνύει την ετερογένεια και αποκαλύπτει με τον τρόπο αυτό την διάσταση της κατασκευής κάθε απόλυτου λόγου.

Η γνώση και αποδοχή του παρελθόντος και η συναρτημένη με αυτή διαδικασία της μνήμης παρουσιάζεται εδώ ως προϋπόθεση για την αναζήτηση της ταυτότητας των πρωταγωνιστών. Τα κείμενα της Γαλανάκη υιοθετούν, σκηνοθετούν αυτή τη λογική, και ταυτόχρονα φανερώνουν τους κινδύνους που εμπεριέχει ένα τέτοιο γχείρημα.

Οι τεχνικές της μυθοποίησης και της πολυμυθίας στα κείμενα του Φακίνου και της Γαλανάκη αναδεικνύουν δύο εκ διαμέτρου αντίθετους τρόπους χειρισμού της διαδικασίας της μνήμης. Το μυθιστόρημα του Φακίνου παρουσιάζει μέσω του μηχανισμού της μυθοποίησης την λειτουργία της μνήμης ως μια εκλεκτική, αφαιρετική διαδικασία, η οποία επιτρέπει την θέσπιση ενός ισχυρού λόγου, τον καθορισμό της εθνικής ταυτότητας. Η ανοιχτή, πολυφωνική και μη δογματική διαδικασία της μνήμης, όπως την παρουσιάζει η Γαλανάκη με την τεχνική της πολυμυθίας, λειτουργεί αντιθέτως αποσταθεροποιητικά, ανοίγοντας ένα πεδίο συμπλοκής πολλών αλληλοαναιρούμενων λόγων.

ΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Καθοριστική στην ανάδειξη της λογικής συγκρότησης της μυθικής σκέψης υπήρξε η συμβολή του Cassirer, ο οποίος ανακήρυξε τον μύθο έναν ανεξάρτητο μεν από την ορθολογική λογική εξίσου όμως επαρκή τρόπο πρόσληψης και περιγραφής της πραγματικότητας. Ernst Cassirer: *Philosophie der symbolischen Formen*, Bd. II, "Das mythische Denken". Darmstadt 1969 (1955). Τις δομές της μυθικής λογικής πίσω από τις πολύμορφες μυθολογικές/λατρευτικές εκφάνσεις τους αναζητεί και ο Mircea Eliade στις συγκριτολογικές του μελέτες. Π.χ. Mircea Eliade: *Mythes, rêves et mystères*. Paris 1972; Mircea Eliade: *La nostalgie des origines. Methodologie et histoire des religions*. Paris 1971. Κατατοπιστική η εισαγωγή του Christoph Jamme: *Einführung in die Philosophie des Mythos*. Bd. II Darmstadt 1991.

2. Ο Roland Barthes περιγράφει τον μηχανισμό μυθοποίησης, σύμφωνα με τον οποίο κάποια μηνύματα απομονώνονται από το πλαίσιο τους και παρουσιάζονται ως δεδομένα σε ένα δευτερεύον σημειολογικό σύστημα. Με αυτόν τον τρόπο αποσιωπάται η καταγωγή, η «ιστορία» τους και τα μηνύματα αυτά μετατρέπονται σε δεδομένα, αναντίρητη «φύση». Roland Barthes: *Mythologies*. Paris. 1957.

3. Ενδεικτικό της στρατηγικής του κειμένου είναι το γεγονός ότι αναφέρονται σχεδόν αποκλειστικά τόποι που έχουν διατηρήσει τις αρχαίες ονομασίες τους, έτσι ώστε να επικυρώνεται η συνέχεια και γεωγραφικά.

4. Ο Marquard εφιστά την προσοχή στον κίνδυνο που εμπεριέχει ένας τέ-

τοιος καθορισμός του εγώ μέσω του άλλου, καθώς συνεπάγεται την απόλυτη ανάγκη κατασκευής και θέσπισης εχθρών. Odo Marquard: "Identität: Schwundtelos und Mini-Essenz - Bemerkungen zur Genealogie einer aktuellen Diskussion" στο: Odo Marquard, Karlheinz Stierle (Hrsg.): *Identität*. München 1979. σ. 347-369. Τι σημαίνει στην περίπτωση αυτή η απώλεια των εχθρών μάς θυμίζει άλλωστε και ο Καβάφης, στο *Περιμένοντας τους Βαρβάρους*.

5. «Νόμο της Ταύτισης» ("Gesetz der Konkreszenz") χαρακτηρίζει ο Cassirer τον ενεργειακό, ουσιαστικό χαρακτήρα των σχέσεων των ζώντων αλλά και των αντικειμένων στην μυθική συνείδηση. Η ιδιότυπη αυτή συνάρτηση βασίζεται στην ιδέα της κοινής αρχής των πάντων, μιας κοινής ουσίας που ορίζει κάθε σχέση μεταξύ κόσμου και γλώσσας, τμήματος και όλου, χρόνων και τόπων. Cassirer ό. π. σ. 66, 86.

6. Για τον Eliade αποτελεί ο μύθος μια «ιερή ιστορία» καθότι αντικείμενό του είναι οι ιεροφανείες, δηλ. η φανέρωση του ιερού στο καθημερινό. Το φαινόμενο αυτό περιγράφεται με όρους χρονικότητας, ως εισβολή του ιερού χρόνου στην ροή του καθημερινού, που έχει ως αποτέλεσμα την κατάλυση της γραμμικής εξέλιξης και την εγκαθίδρυση της ταυτοχρονίας όλων των εποχών. Eliade, *Mythos...*, ό.π., σ. 26, 28.

7. Ο όρος «Ιστορικά» δηλώνει εδώ απλώς την ιστορική υπόσταση των πρωταγωνιστών τους – δεν αποτελεί ειδολογικό χαρακτηρισμό. Σχετικά με την ένταξή του *Ο Βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά* στην παράδοση του ελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος βλέπε το ομώνυμο άρθρο του Δ. Μαρωνίτη. Ανατύπωση: Δ. Μαρωνίτη: *Διαλέξεις*. Αθήνα 1992, σ. 225-236.

8. Σημαντική η συμβολή του Γιώργου Θαλάσση, που εντάσσει την αποδομιστική διαδικασία των στερεοτύπων όπως συντελείται στον *Βίο του Ισμαήλ Φερίκ Πασά* στο παράδειγμα της μεταμοντερνικότητας. Βλέπε Γιώργος Θαλάσσης: «Η μεταμοντέρνα παράσταση της ευθείας και του κύκλου». *Σπείρα* 2: 1991, σ. 99-110.

9. Η Άντεια Φραντζή περιγράφει σε σχέση με τα *Ομόκεντρα Διηγήματα* την διπλή αυτή λειτουργία της γραφής στην Γαλανάκη ως διαδικασίας καταγραφής των ορατών και συμπλήρωσής της με τα αόρατα. Βλ. Άντεια Φραντζή: «Ρέα Γαλανάκη: Από τις φωτογραφίες του ιστορικού στην "ποιητική" της ιστορίας». *Σημείο*, 2: 1993/4, σ. 262.

10. Η Γαλανάκη ορίζει την λογοτεχνία σαν μια «κίνηση εκκρεμούς» μεταξύ της αρχικής ιστορίας, του αρχικού γεγονότος, και των πολλών εκδοχών του, τον «ιδιότυπο ενικό και τον ιδιότυπο πληθυντικό» και προσφέρει έτσι μία ακριβή εικόνα της ποιητικής της της πολυμυθίας. Βλ. Ρέα Γαλανάκη: «Λογοτεχνία και Ιστορία» [1993] ανατύπωση στο: *Βασιλεύς ή στρατιώτης. Σημειώσεις, σκέψεις, σχόλια για τη λογοτεχνία*. Αθήνα 1997, σ. 68.

11. Για μία ακόμη φορά μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει την ορολογία του Eliade και να περιγράψει την σκηνή ως την εισβολή του ιερού στο καθημερινό.

12. Γιώργος Θαλάσσης, ό.π. σ. 100, Βαγγέλης Καλότυχος: "Thorns in the Side of Venice? Galanaki's Pasha and Pamuk's White Castle in the global market", στο Dimitris Tzionas (Ed): *Greek Modernism and Beyond*, Maryland 1997.

13. Η σημασία του μυθιστορήματος της Γαλανάκη ως αποδοχής και της οθωμανικής περιόδου της ελληνικής ιστορίας πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα. Συμμερίζονται ωστόσο τους ενδοιασμούς του Καλότυχου σχετικά με την προσέγγιση του έργου της Γαλανάκη από την οπτική του Postcolonialism. Βλέπε Καλότυχος ό.π.

14. Που προ(σ)καλεί, όπως μας θυμίζει ο Γιώργος Θαλάσσης, τον αναγνώστη να την συνεχίσει. Βλ. Θαλάσσης, ό.π.

15. Η Prinziger εντάσσει την τεχνική της Γαλανάκη στην παράδοση του Pastiche, αναδεικνύοντας έτσι τον διαβλητικό (subversive) της χαρακτήρα. Βλέπε Michaela Prinzinger: *Mythen, Metaphern und Metamorphosen. Weibliche Parodie in der zeitgenössischen griechischen Literatur*. Stuttgart und Weimar 1997. Ιδίως Κεφ. 3.

16. Η Prinziger μιλά για την σκηνοθεσία μιας γραπτής συνάντησης του ανδρικού και του γυναικείου κόσμου, αν και πρέπει να τονιστεί ότι η συνάντηση αυτή συντελείται στην διαδικασία της ανάγνωσης. Ενδοκειμενικά πρόκειται περί μιας ανεπιτυχούς επικοινωνίας, περί δύο ανεξάρτητων μονολόγων.

Ο λόγος της μνήμης

Ερμηνευτικές προσεγγίσεις σε κείμενα πεζογράφων από τον βορειοελλαδικό χώρο

της Μαίρης Μικέ

Ό,τι συρράπτει το σώμα των κειμένων που εξετάζονται παρακάτω είναι ο πρωταγωνιστικός και δραστικός ρόλος της μνήμης στη συναίρεση του υποκειμενικού με το αντικειμενικό και μάλιστα με έναν τρόπο νεότερο. Εννοώ κυρίως τις τυχαίες και αυθόρμητες συνειρμικές συμπαραθέσεις των αναμνηστικών εικόνων τόσο του συγγραφέα όσο και του αναγνώστη. Είναι περιττό ίσως να τονίσω ότι τα παρακάτω εξεταζόμενα κείμενα δεν είναι τα μόνα, στα οποία συναιρούνται και διαπλέκονται ατομικά βιώματα και απόηχοι, αντιδράσεις και συνέπειες ιστορικών γεγονότων. Αποτελούν απλώς ενδεικτικές περιπτώσεις στο περιορισμένο πλαίσιο μιας δοκιμής. Ο τοπικός προσδιορισμός του τίτλου σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει και διαφοροποιητικές λειτουργίες της μνήμης στα κείμενα. Δεν εξυπνοείται, με άλλα λόγια, η λανθάνουσα έστω παρουσία διακριτικών υφολογικών ή/και θεματικών γνωρισμάτων μιας σχολής Θεσσαλονίκης, σχολής Καβάλας κ.ο.κ. Παρόμοια ζητήματα, παλαιόθεν ή προσφάτως ανακινούμενα θεωρούνται ότι έχουν βρει τις δέουσες απαντήσεις. Στα χρονικά όρια για τα οποία συζητούμε –για μεταπολιτευτική πεζογραφία ο λόγος, ας μην το ξεχνούμε– τα όποια θεωρητικά και γραμματολογικά ζητούμενα δεν μπορεί παρά να επιλύονται στο πλαίσιο μιας ενοποιημένης –εδώ και δεκαετίες άλλωστε– λογοτεχνικής παράδοσης.¹ Συνεπώς, ό,τι μπορεί να σημαίνει ο τοπικός προσδιορισμός του τίτλου δεν είναι παρά ο τρόπος με τον οποίο κάθε πόλη χωριστά αναλαμβάνει μέσα στη λογοτεχνική αφήγηση τους ιδιαίτερους ρόλους της, πρωταγωνιστικούς ή μη. Αυτή ακριβώς η ιδιαιτερότητα των ρόλων εξαρτάται (που σημαίνει ότι καθορίζει και καθορίζεται) από την ιδιαίτερη μυθοποιητική παράδοση της κάθε πόλης.² Σ' αυτό το μνημονικό πλαίσιο, η πόλη μπορεί άλλοτε να αποτελεί τον χώρο δράσης των προσώπων και άλλοτε, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, να διαμορφώνει συμπεριφορές, να αλλοιώνει χαρακτήρες και γενικά να αποτελεί κινητήριο μο-

χλό της αφήγησης. Σε δύο περιπτώσεις (κείμενα του Χατζητάση και του Μπακόλα) ο κυρίαρχος χώρος είναι η Θεσσαλονίκη, ενώ στις άλλες δύο (κείμενα του Μάρκογλου και του Λαχά) οι μνημονικές καταθυθίσεις εξαπλώνονται στην ευρύτερη περιφέρεια του βορειοελλαδικού χώρου (πόλεις της Καβάλας και του Κιλκίς αντιστοίχως).

Ωστόσο, ο κύριος άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφονται τα εξεταζόμενα κείμενα δεν είναι τόσο η λειτουργία της πόλης ως αναπόσπαστου και οργανικού συστατικού της αφήγησης όσο, καθώς ήδη τονίσαμε, τρόποι λειτουργίας της μνήμης και μάλιστα στο πλαίσιο μιας νεότερης αισθητικής. Κι αυτό γιατί στα χαρακτηριστικά αυτής της αισθητικής συγκαταλέγονται η απώλεια της ενότητας και της ολότητας, η έλλειψη της χρονικής-ιστορικής ακολουθίας, η αδιαφορία για την αλληλουχία και την συνοχή, η μορφική αποσπασματικότητα και η ανομοιογένεια, η αφηγηματική αταξία και η τυχαία συρραφή του αναμνηστικού υλικού, συχνά μέσα σε μια ευρύτερη περιφέρεια ενός αχρονολογικού αφηγηματικού μοντάζ. Οι συγγραφείς ενσωματώνουν στα κείμενά τους μνημονικές αναπλάσεις της δικής τους ατομικής ιστορίας με τη μορφή άμεσου ή έμμεσου αυτοβιογραφ-

φικού υλικού, αλλά συγχωνεύουν και αναπαραστάσεις της συλλογικής μνήμης. Τις περισσότερες φορές μείζονα ιστορικά γεγονότα, όπως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και κυρίως η Κατοχή και ο Εμφύλιος στα κείμενα που μας ενδιαφέρουν αποτελούν απλώς την αφορμή για την εξιστόρηση προσωπικών εμπειριών και την αξιοποίηση αναμνήσεων με έντονα αυτοβιογραφικό χαρακτήρα. Και επιπλέον, καλό είναι να μην ξεχνούμε πάντα ότι σε όλη αυτή την διαδικασία ανακατασκευής της πραγματικότητας έρχεται ως πολύτιμος αρωγός η φαντασία για να καλύψει με την συνδρομή της τα κενά και τα ρήγματα της μνήμης.

Τα χειμαρρώδη κείμενα του Κ. Λαχά, λιγότερο το *Πεδίον οσφρήσεως* (1964) και περισσότερο τα *Μετείκασμα Μεταίσθημα* (1986) και *Ασκήσεις επί αιμοδόχου* (1994), ακριβώς όπως και οι πλότες, δεν γνωρίζουν τέλος και, πολύ περισσότερο, αρχή και μέ-

Καθαρή Δευτέρα 1990, Ωραιόκαστρο.
Πρόδρομος Μάρκογλου, Ανέστης Ευαγγέλου, Τόλης Καζαντζής.

• Η Μαίρη Μικέ είναι επίκουρος καθηγήτρια της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας στο Α.Π.Θ.

σταδιακές επιστρώσεις αφηγημα-
τών πυρήνων και κορυφώσεις επει-
δίων.³ Λόγος κατάστικτος από μνή-
ς, διηθήσεις μνήμης και μνήμες μνη-
ών, απότομες και απροειδοποίητες
λαγές οπτικών γωνιών, εσκεμμένες
σκοτίσεις της προέλευσης των φω-
ών, συγκρούσεις γεγονότων, συγκα-
ικήσεις προσώπων χρονικά και χω-
κά απομακρυσμένων, ενσφηνώσεις
λων λόγων (περισσότερο προφορι-
ών και λιγότερο γραπτών), αρδεύσεις
υ υπεδάφους αυτού και μαθητεία
ε όση κριτική εγρήγορση και ανε-
ρησία μπορεί να σημαίνει ο όρος
τός) δίπλα σε συγγραφείς όπως ο
Γ.Πεντζίκης, ο Γ. Σκαρίμπας, ο Γ.
Χειμωνάς και, θα πρόσθετα, ο Κ.Γ.
Αρυνωτάκης. Παρόντες με τον τρόπο
ους, είτε με εμβολιασμούς φράσεων
αυτούσιων ή παραφθαρμένων) είτε με
πλές αναφορές ονομάτων, ο Θουκυ-
δης (άμα δε τω ήρι αρχομένω), ο Σο-
κράτης, ο Σικελιανός, ο Μάρκος Μέ-
λος, ο Α. Εμπειρίκος, ο Ν. Καχίτισης, ο Ν. Εγγονόπουλος, ο Αλ.
Ραϊανός. Οι οφειλόμενες τιμές αποδίδονται στη Νόρα και τον
ανόλη Αναγνωστάκη.

Ηδη όμως, χρησιμοποιώντας υγρές μεταφορές του νερού, για
να χαρακτηρίσω τον λόγο του Λαχά, θαρρώ ότι προσεγγίζουμε
από τις βασικές σταθερές της ποιητικής του. Δεν πρόκειται
μόνο για τη ρέουσα γραφή, εννοώ τη σχέση του με το χώμα, το μα-
δονικό τοπίο και κυρίως αυτό που περιβάλλεται και αρδεύεται
από το νερό του Γαλλικού, του Αξιού και δίπλα του Λουδία: «Μέ-
τα σε γύφτικα πανέρια ανατρέφομαι κι όπως ο Μωυσής με ταξι-
ύουνε ποτάμια: Λήλας, Εχέδωρος, Λουδίας, Αξιός και Ενι-
ύς». (Ασκήσεις επί αμμοδόχου, 201)⁴

Το νερό λοιπόν αυτών των μυθοποιημένων πλέον ποταμών, κατά
τον ίδιο τρόπο που αρδεύει τα σώματα της ζωγραφικής του Λαχά,
σι υγραίνει και γονιμοποιεί και τα σώματα των κειμένων του.
Ατί κι εδώ το Κιλ-κίς (λογοπαίγνιο με ισχυρές σκαρίμπειες κα-
βολές), χώρος θανάτου (kill) και έρωτα (kiss) συγχρόνως λει-
ουργεί ως πηγή που τροφοδοτεί συνεχώς τον λόγο. Η μήτρα της
γλώσσας, η μήτρα των νερών γίνεται μήτρα μνήμης. Μέσα από αυτή την
ποιητική λοιπόν και με την προϋπόθεση ότι μπορεί να αποδειχθεί η
ενή συνάφεια ανάμεσα στα λεκτικά και τα εικαστικά σημασιο-
πνητικά συστήματα –ερώτημα που μένει ανοιχτό ως παρακαταθή-
κη για το μέλλον– το ρητά διατυπωμένο σχήμα: χώμα - χρώμα -
σώμα μπορεί, θα έλεγα, να διευρυνθεί ως προς το μεσαίο σκέλος
του και να υποστηριχθεί με αμοιβαία και αλληλοτροφοδοτούμενη
σχέση ως εξής: χώμα - χρώμα-λόγος - σώμα. Τούτο λοιπόν το σω-
ματικό τοπίο αποζητά τη δική του μνημειακή τιμή.⁵ Όλα αυτά τα
αυτοσφύρα κοιτάσματα της μνήμης αναζητούν τον ραβδοσκόπο
τους «χτυπώ ο ραβδοσκόπος και δεν ανοίγουν τα ποιήματα.»

Συγκεκριμένα, μια μνήμη που δρα ανεξέλεγκτα και αυθαίρετα,
αποτινάσσεται απότομα και απροειδοποίητα, ποιος ξέρει ποιους
τόγχειους δρόμους διαβαίνοντας και ποια μυστικά αόρατα νήμα-
τα κραδαίνοντας, ακολουθεί τεθλασμένες πορείες, πισωγυρίσμα-
τα, βραδείες πορείες ή ιλιγγιώδεις ρυθμούς «γυρίζω γυρίζω την
αυτοβιογραφική σαν τους δεξιότεχνες μοτοσικλετιστές στην Έκθεση»

19.1.96. Βιβλιοπωλείο Παναγιώτη Ραγιά. Κατά την παρουσίαση του βιβλίου του πεζογράφου Τάσου Καλούτσα Το καινούργιο αμάξι. Από αριστερά: Τάσος Καλούτσας, Ντίνος Χριστιανόπουλος, Γιώργος Κάτος, Κάρολος Τσίζεξ, Πρόδρομος Μάρκογλου, Σπ. Λαζαρίδης, Περικλής Σφυρίδης.

(Μετείκασμα Μεταίσθημα, 142). Η μνήμη δεν παραλείπει ακόμη
να δηλώνει την αυτογνωσία και την επίγνωσή της για τις σφήνες
που επιχειρεί, για τα άλματα που πραγματοποιεί σε χώρο και χρό-
νο «κι ο νους μου αυτόματα επήγε παρευθύς, διανύοντας αστρα-
πιαία υπερπόντιες αποστάσεις, ως ένα είδος λείξερ της μνήμης
δηλαδή» (Ασκήσεις επί αμμοδόχου, 32-33) ή «και παρεμβάλλεται
σα σφήνα μνήμης ο Καραμανώλης, χωρίς και να ταυτίζεται με το
συγκεκριμένο γεγονός» (Μετείκασμα Μεταίσθημα, 134). Ανασύ-
ρει από τις κοίτες των ποταμών ασφυκτικούς χώρους της παιδικής
ηλικίας, φωτογραφίες που εξετάζονται λεπτομερειακά, με εμβρί-
θεια, με δηκτικό και λεπτό χιούμορ. Και κοντά σ' αυτές, σ' έναν
συμφυρμό αξεδιάλυτο, μνήμες συλλογικές. Γιατί νομίζω ότι ένα
από τα βασικά χαρακτηριστικά του έργου του Λαχά είναι ακρι-
βώς η διαπλοκή του ατομικού με το συλλογικό και το αντίστροφο.
Και για να παραφράσω τον ίδιο, συμφυρμός ανάμεσα σε ό,τι ορί-
ζεται από την σωματική αύρα και από την άλω που περιβάλλει το
σώμα αυτό, ό,τι ο Γ. Χειμωνάς αποκαλεί Σχήμα του κόσμου.⁶ Πώς
αλλιώς, άλλωστε, γίνεται κανείς ο εαυτός του παρά μόνον όταν
τον ανακαλύπτει διαμέσου ενός άλλου, για έναν άλλο και με τη
βοήθεια ενός άλλου;

Ο ίδιος φρόντισε να μας ειδοποιήσει έγκαιρα:

«Η βιογραφία, έστω, κάποιου που ζωγραφίζει και προσπαθεί ν'
ανακαλύψει τη γεωγραφία του κοιτάζοντας λοξά την ιστορία αυ-
τού του τόπου, ψάχνοντας για τα χνάρια της – αυτά που ξέρουμε
όλοι, γιατί είναι κοντινά, και για τα άλλα που χάθηκαν και μόνο
μέσα στο όνειρό μας μπορούμε να το φανταστούμε – εντέλει απο-
καλύπτει το είδωλό του.»⁷

Διαταγές και απειλές στρατοκρατών στα κρατητήρια (παρούσα
η Ελλάδα του Εμφυλίου, της μετεμφυλιακής εποχής και της δικτα-
τορίας), φυλακές, στρατόπεδα, κρανία, ενσφηνώσεις ονομάτων
πολλαπλώς σημασιοδοτημένων που γέρνουν από το βάρος της
ιστορικής μνήμης (Ανάφη, Μακρόνησος, Αη-Στράτης), μακρινοί
απόηχοι από τον πόλεμο της Κορέας, μαζί με τις προσχώσεις πο-
ταμών, ρημαγμένα γενέθλια, την άλωση της παιδικότητας, της
αθωότητας και της εφηβείας, εικόνες ανυποψίαστων νοχελικών

κοριτσιών, οξυγονοκολλήσεις ονείρων:

«έρχεσαι νύχτα,
σαν οξυγονοκολλητής ονείρων, ποιητή, και με
θαμπώνεις»

(Ασκήσεις επί αμμοδόχου, 44)

Όταν όμως η ατομική μοίρα διαπλέκεται τόσο στέρα με την συλλογική ιστορία, αυτομάτως προβάλλει μια σχέση όχι μόνο με την ιστορία, με το παρελθόν γενικότερα. Γιατί, όπως σημειώνεται και στην απόφαση της κριτικής επιτροπής για την απονομή κρατικού λογοτεχνικού βραβείου διηγήματος για το 1994: «[...] ο Λαχάς δεν καταφεύγει στα ενδότερα μιας υποκειμενικής πραγματικότητας, δεν καταγράφει αισθαντικές συνειδητοποιήσεις, δεν αποκλείει τις εμπειρίες εκείνες που συνοδεύουν τις βουλευτικές και ηθικές προβολές μας στον κόσμο και δεν αποπειράται την έξοδο από την ανθρώπινη συλλογική Ιστορία.»

Ό,τι λοιπόν προκύπτει από την μελέτη των κειμένων είναι ότι το παρελθόν δεν συντηρείται ως νεκρό και αποστεωμένο απομεινάρι –πολύ περισσότερο ειδυλλιακό και γραφικό– αλλά αποτελεί, όπως εύστοχα επισημαίνεται με άλλη αφορμή αλλού, «μια πυρίκαυστη συνείδηση», «έναν πυροδοτικό μηχανισμό».⁸ Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια θυελλώδη και ορμητική εισβολή σε ό,τι αποκαλούμε παρόν και μέλλον, μια αενάως αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση, η οποία από τη μια αλλάζει συνεχώς τις γραφές για το παρελθοντικό βίωμα, όπως αυτό επανερμηνεύεται συνεχώς μέσα από ένα ανανεούμενο βλέμμα και, από την άλλη, προσφέρει τα εχέγγυα για συνεχείς επανεκτιμήσεις του παρόντος.

Η σχέση αυτή αποκαλύπτεται με ενάργεια στον λόγο. Πιο συγκεκριμένα,

κριμένα, στα κείμενα του Λαχά συγκατοικούν λόγοι που ειπώθηκαν σε παρελθούσες εποχές από ανθρώπους με διαφορετικά ιδιόλεκτα. Και φυσικά όλες αυτές οι γλωσσο-εικόνες περιβάλλονται από μια αφηγηματική φωνή, η οποία άλλοτε διατηρεί τις αποστάσεις της και άλλοτε χρωματίζεται από τα εκφερόμενα. Πρόκειται για απόμακρους λόγους δασκάλων, όπως είχαν καταχωρισθεί στη συνείδηση του μικρού παιδιού, λόγους επισήμων σε εθνικές γιορτές και σε στιγμές εθνικής υπερθερμίας, οι οποίοι πια σε σχέση με τα περικείμενα κρατούν ειρωνικές αποστάσεις και οδηγούν κάποτε σε υπόκωφες κραυγές απόγνωσης «δόλια πατρίδα σε ακατάληπτες διαλέκτους ακούω τη φωνή σου» (Μετείκασμα Μεταίσθημα, 148). Ακόμη, αναγγελίες από ραδιόφωνα, λόγοι φυλλαδίων σε μια τυποποιημένη καθαρεύουσα, θρησκευτικοί λόγοι, ποικίλα κοινωνιόλεκτα έχουν τη θέση τους εδώ.

Αλλά οι λέξεις και οι φράσεις με τις οποίες συναντιέται το εν μνημονική και ονειρική εγρηγόρσει υποκείμενο, άλλοτε με χαρά και άλλοτε με δυσφορία, έχουν την δική τους ιστορία και έχουν διανύσει την δική τους διαδρομή μέσα στον χρόνο, έχουν υποστεί αλλαγές σημασιών, νοημάτων κ.λπ. «γιατί η ζωή της λέξης περιέχεται στη μεταφορά της, στη διαδρομή της από το ένα στόμα στο άλλο, από τη μια γενιά στην άλλη.»⁹ Συνεπώς δεν μπορεί να γίνει λόγος για συναντήσεις με λέξεις αθώες, ουδέτερες και ακατοίκητες από τις φωνές και τις προθέσεις των άλλων.

Εδώ, ωστόσο, επιχειρείται η συνένωση, η συνύπαρξη ή/και η σύγκρουση των λέξεων και των φράσεων από διαφορετικά λογοτεχνικά συμφραζόμενα και το εξαγόμενο είναι ένας νέος λόγος. Αναπαριστάται, καθώς με σαφήνεια περιγράφει ο Bakhtin, «[...]

9.10.96: Βιβλιοπωλείο ΙΑΝΟΣ, παρουσίαση του βιβλίου του Νίκου Μπακόλα Η ατέλειωτη γραφή του αίματος.
Από αριστερά: Γιώργος Κορδομενίδης, Κάτια Λεμπέση, Πρόδρομος Μάρκογλου, Νίκος Μπακόλας, Ελένη Μπούρα, Στέλλα Βογιατζόγλου, Νίκος Καρατζάς, Απόστολος Λυκεσάς, Γιώργος Κάτος.

η συνύπαρξη κοινωνικο-ιδεολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, ανάμεσα σε διάφορες (και διαφορετικές) εποχές του παρελθόντος, ανάμεσα σε τάσεις, κύκλους σχολών κ.ο.κ., όλα προσδίδουν μια σωματική μορφή.»¹⁰

Λέξεις τηλαυγείς χαρακτηρίζονται, αλλού λέξεις-φρυκτωρία. Δηλώνεται ρητά η απώλεια της παρθενίας και της αθωότητάς τους και η περιφορά τους σαν μεταχειρισμένα κουρελιασμένα αποφόρια: «έτσι οι λέξεις έρχονται αρρωστημένες σε φορείο, κατάκοιτες από αφθώδη πυρετό τις φέρουν και σαν αιμορραγίες έρχονται από κρυφούς πολύποδες, καμήλες μηρυκαστικές που σέρνουν γύφτοι νυσταγμένες».

(Μετείκασμα Μεταίσθημα, 166)

Δεν ξεχνούν, ωστόσο, από τη στιγμή που έρχονται στο Πεδίον οσφρήσεως του Λαχά και προστίθενται στη δική του λεκτική, αυτή τη φορά, παλέτα να συνυπάρχουν ρυθμικά και να συντελούν αρκετές φορές στον μουσικό σχεδιασμό της φράσης.

Η γραφή λοιπόν, αυτή που ακουμπά με ασφάλεια στις περιδινησεις των νερών της μακεδονικής ενδοχώρας αποζητά τον απόπλου προς τη μνήμη και το όνειρο –ας μην ξεχνάμε την έκθεση ζωγραφικής του Κ.Λαχά, με τίτλο «Πλους ονείρου»–, δεν παραλείπει με ρωγμές αλλού ευδιάκριτες και αλλού λανθάνουσες να δηλώνει τις αγωνίες για την εκφορά της αλλά και για τη μοίρα αυτού του τόπου.

Όταν το 1990, *Λογοτεχνικά πρόσωπα της Καβάλας*, αναζητούσα το καλειδοσκόπιο της πόλης, μέσα από λογοτεχνικές εκφάνσεις, σημειώνω για τα πεζογραφικά κείμενα του **Πρόδρομου Μάρκογλου** που μέχρι τότε είχαν εκδοθεί:

Μια άλλη [σε σχέση με το *Φλος Ρουαγιάλ* του Γιάννη Γαϊτάνου] διάσταση των καπναποθηκών δίνεται από τα κείμενα του Μάρκογλου *Επεισόδιο, Τα γεγονότα ήταν προκατασκευασμένα* αλλά και από το *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη* (1980, 1985, 1998), το οποίο, μάλιστα, περιέχει πολλές και ενδιαφέρουσες λογοτεχνικές διαδρομές. Εδώ, τα συγκεκριμένα κτίσματα δεν διαμορφώνουν ούτε προκαθορίζουν τη μελλοντική εξέλιξη των ηρώων, αλλά γίνονται μάρτυρες πολιτικών δολοφονιών και άγριου κυνηγητού στα χρόνια της ψυχροπολεμικής δεκαετίας του '50 και κατά τη διάρκεια της Χούντας. Οι χίτες, οι διαδηλώσεις για το Κυπριακό, η παράνομη δράση, η φυλακή, η απομόνωση και η εξορία, τα Τμήματα Μεταγωγών, το Σανατόριο ως σύμβολο της πόλης, ως τόπος καταφυγής των συνταξιούχων καπνεργατών –φυματικών, όμως, πλέον–, είναι οι κεντρικοί θεματικοί θύλακες.

Η αναγραφή Καβάλα 1968-1970, στο τέλος του αφηγήματος *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη*, εκτός του ότι σηματοδοτεί το χρονοτοπικό σύστημα έχει σε συνδυασμό βέβαια και με τις υπόλοιπες αναφορές του κειμένου στην πόλη, μιαν επιπρόσθετη σημαντική λειτουργία.

Ας παρακολουθήσουμε τα πράγματα με τη σειρά. Οι σημάνσεις σε τοποθεσίες μιας ανώνυμης, στην αρχή της αφήγησης, πολιτείας διευρύνουν τον κλειστό χώρο, όπου συντελείται η ερωτική περίπτυξη, και το ερωτικό σώμα μεταλάσσεται, μεταμορφώνεται άλλοτε σε απόκρημνο βράχο, άλλοτε σε αμμουδερή πολιτεία και άλλοτε σε λεωφόρο φωτός. Αυτή η προσπάθεια να συντεθεί ένα

18.11.96,
Βιβλιοπωλείο
«ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ»
Θεσσαλονίκη. Βρα-
διά στη μνήμη του
ποιητή Ανέστη
Ευαγγέλου. Από
αριστερά: Κώστας
Λαχάς, Πρόδρομος
Μάρκογλου.

ερωτικό τοπίο και να παραλληλιστεί με κάποιο αντίστοιχο, εξωτερικό, εξελίσσεται, στη συνέχεια, και οδηγούμαστε στην εξίσωση ότι ο ανοιχτός χώρος ισοδυναμεί με τον έρωτα και την αλήθεια, και το αντίστροφο. Ο ανοιχτός αυτός χώρος δομείται με γνώμονα τη μνήμη. Η μνήμη, με την παρεκβατική της λειτουργία, συνωθεί και συνδέει γεγονότα ανεξάρτητα από την χρονική ακολουθία αλλά συγγενικά μεταξύ τους, ακριβώς επειδή συνέβησαν στον ίδιο χώρο. Στο τελευταίο πλέον κεφάλαιο, οι διαδρομές μέσα στην πόλη αναλαμβάνουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο και γίνονται πεδία συνδηλώσεων. Επιχειρείται μια συνεχής αντίστιξη ανάμεσα στο τώρα και το άλλοτε, που προβάλλεται στον άξονα του χώρου:

«Αυτές οι πέτρες απαγορεύουν την κάθοδο των αυτοκινήτων. Οδός Χαριλάου Τρικούπη. Αυτό το παλιό κτίριο με τον τρούλο στην κορυφή είναι ο παλιός Ραδιοφωνικός Σταθμός, το είχε κτίσει παλιά ένας καπνέμπορος, τώρα στεγάζεται η ΚΥΠ. Οδός Ηρακλείου. Όπως βλέπεις, σου περιγράφω όλη τη διαδρομή για να τη θυμάσαι. Τα αντικείμενα βαστάνε τη μνήμη μας. Εσύ τι βλέπεις;

–Δε θυμάμαι παρά ελάχιστα πράγματα [...]

–Από δω βγαίνουμε στην οδό VII Μεραρχίας. Δίπλα τώρα είναι η Μασωνική Στοά [...] Εδώ είναι η στάση των λεωφορείων για τη Δεξαμενή. Αυτές οι σκάλες που τώρα κατεβαίνουμε, δίπλα από τη σχολή Πυθαγόρας, θα μας βγάλουν στις Μπανιέρες [...]. Εδώ μ' έφερνε η μητέρα μου για κολύμπι, είχε ξύλινα παραπήγματα όπου γδύνονταν χωριστά οι γυναίκες απ' τους άντρες, και στην αμμουδιά υπήρχε ένα διαχωριστικό σύρμα όπου ένας ναύτης περιπολούσε (1985, 78-79)».

Οι διαδρομές όχι μόνο πρωταγωνιστούν, αλλά όταν δεν σημαίνουν και για τα δύο πρόσωπα της αφήγησης (η Ιωάννα, καθώς είδαμε και από το παραπάνω απόσπασμα, απαντά *Δε θυμάμαι*, ή αλλού *Δε βλέπω τίποτε*) γίνονται η απόδειξη για την έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσά τους. Μ' αυτόν τον τρόπο, η πολιτεία διεκδικεί ένα μεσολαβητικό ρόλο στη σχέση των δύο ηρώων και αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα που δοκιμάζει (αποδυναμώνει ή ενισχύει) τον έρωτα ανάμεσα στην Ιωάννα και τον Ιωάννη. Στην περίπτωση που ο έρωτας δυναμώνει, όπως άλλωστε συμβαίνει στο τέλος, τότε η λογοτεχνική Καβάλα μπορεί να προσφέρει αυτό που λείπει στο καθένα από τα δύο πρόσωπα. Αν, δηλαδή,

Ο Πρόδρομος
Μάρκογλου,
στη Μονή
Λαζαριστών,
Σταυρούπολη,
Θεσσαλονίκη
στις 8.5.92.

προεκτείνουμε τον τίτλο του κειμένου, ακολουθώντας τη λογική που προτείνεται, και αποδώσουμε τον *ά-χρονο χώρο* στην Ιωάννα και τον *ά-χωρο χρόνο* στον Ιωάννη, τότε η πόλη μπορεί να προσφέρει και τον χρόνο στην Ιωάννα και τον χώρο στον Ιωάννη.¹¹

Οι μονόλογοι του κειμένου, πλούσιοι σε ερωτισμό, δεν εγκαταλείπουν, ωστόσο, εύκολα, τη συλλογική μνήμη, τις αναφορές (θολές ίσως) σε ταραγμένες πολιτικές περιόδους, τα συνθήματα και τους αφορισμούς. Στο σημείο αυτό, η πλαγιογράμμη γραφή, ακριβώς για να διαχωρίσει τις φωνές, αναλαμβάνει τον ρόλο της και έντεχνα διαπλέκεται με την ορθογράμμη φωνή του αφηγητή. Οι κομματικές εντολές και οι ιδιωτικές αποκλίνουσες πραγματικότητες. Ασθμαίνουσα γραφή, χειμαρρώδης λόγος, μνήμες που πιεστικά συνωθούνται, αγωνίζονται να βγούν στην επιφάνεια και να συνθέσουν ένα τοπίο από ατομικές και συλλογικές μνήμες. Η κατάργηση της γραμμικής και χρονικής ακολουθίας, η μετωνυμία της μνήμης, το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον κατά το δίδαγμα του Ηράκλειτου, «οδός άνω κάτω μία και ωυτή», και του Έλιοτ «Time present and time past are both perhaps present in time future»: Η μνημονική εικόνα, ο συμφυρμός του ειδυλλιακού με το αιμάτινο, η μεταφορική χρήση της γλώσσας:

«η πεταλούδα το χελιδόνι η μαργαρίτα, ποιος θα έρθει, στα μπαλκόνια οι σημαίες κόκκινες πλατάγισαν, η μέρα πήδηξε πάνω στα βράχια, τα μάτια του τα φάγανε τα ψάρια, τους διαλύσανε και συνέλαβαν πολλούς, πολύ πιο πριν είχε τα μάτια του οραματιστή, τη φώναζαν, αγαπούσε τη θάλασσα, τα καλοκαιρινά βράδια, τη θάλασσα και τις πολύχρωμες βάρκες που ξάπλωναν στην αμμουδιά. Ο θάνατος τη φόβιζε, τα πεσμένα φύλλα τριζάνε μ' έναν κρότο σπαρακτικό, ο ήλιος έσταζε σαν αίμα από τα χέρια της στο πάτωμα, βύθισε τα χέρια στη θάλασσα, ίσως αν κρατούσε το παιδί να είχε κάποια χαρά. Έφυγε με το λεωφορείο.» (1958, 58-59)

Το παιδί χάνεται για πάντα και το λεωφορείο αναχωρεί. Δεν υπάρχει, θαρρώ, αμφιβολία ότι έχει αρχίσει ήδη να οριοθετείται με ευκρίνεια και σαφήνεια ο κόσμος της *Σταθερής απώλειας*. Μιλώ, βέβαια, για το επόμενο βιβλίο του Μάρκογλου, την συλλογή διηγημάτων *Σταθερή απώλεια* (1992), η οποία περιέχει διηγήματα δημοσιευμένα από το 1978 έως το 1990 στα περιοδικά *Αντί*, *Σκαπτή Ύλη*, *Παραφύδα* και *Παρατηρητής*. Πρόσωπα σκαμμένα

όπως και τα καλντερίμια της πόλης, που τους στεγάζει και τους διαμορφώνει, καταφέρνουν, παρά τον άνισο αγώνα για την επιβίωσή τους, να φανερώσουν, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν, τη μεγαθυμία και την γενναιοδωρία τους στον πάσχοντα συνάνθρωπο. Αργότερα, στο τελευταίο βιβλίο του Μάρκογλου, τα *Σπαράγματα* (1997), όταν ο Αμερικανός Κιμ Φλάερτν κρατά κάποιες σημειώσεις εργασίας και μιλά σε πρώτο πρόσωπο προσλαμβάνει τους ντόπιους με τον ακόλουθο τρόπο: «Καθώς περνάει ο καιρός γνωρίζω καλύτερα τον τόπο και τους ανθρώπους. Οι περισσότεροι είναι φτωχοί, πολύ φτωχοί, αλλά όχι εξαθλιωμένοι.

Εξακολουθούν να είναι ενεργά μέλη της κοινωνίας. Αγωνίζονται, με ελάχιστα επιβιώνουν, χωρίς να χάνουν την επαφή με την πραγματικότητα.

Ο τόπος και η ιστορία τους δίδαξαν. Υπάρχει μια παράδοση ανεξαρτησίας, αντίστασης, αλληλεγγύης. Ο αστικός τρόπος ζωής βρίσκεται σ' ένα πρώτο στάδιο». (106)

Η Κατοχή, ο Εμφύλιος, οι ψυχροπολεμικές δεκαετίες που ακολουθούν στο ασφυκτικό πλαίσιο της επαρχιακής πόλης (Καβάλας) είναι οι χρονικές και χωρικές ορίζουσες των κειμένων. Οι διαδηλώσεις, το άγριο κυνηγητό στους δρόμους της πόλης, η αστική υποκρισία, τα μικρά καθημερινά επεισόδια από τις ρημαγμένες ζωές των προσφύγων που λαθροβιούν στις παρυφές της πόλης, η θαμιστική αφήγηση, οι επαναλαμβανόμενοι χρόνοι μαζί με αναλλοίωτες συνήθειες και μετά η εστίαση σε ένα και μοναδικό γεγονός, το οποίο και σημαδεύει την ζωή και την πορεία του εμπλεκόμενου προσώπου αλλά και όλης της κοινότητας. Με τον τρόπο αυτό δομείται, δείγματος χάριν, το διήγημα με τίτλο «Η Καπάντζα».

Στο σημείο αυτό χρειάζεται να κάνω ίσως μια παρέκβαση και να σημειώσω ότι ένα μέρος από το υλικό αυτών των διηγημάτων, μεταξύ των οποίων και η προαναφερθείσα «Καπάντζα», «Οι Ξένες γλώσσες», «Μαθητεία», αρδεύουν με τον τρόπο τους το τελευταίο αφήγημα του Μάρκογλου, *Σπαράγματα*. Για να γίνω πιο συγκεκριμένη: Η μορφή της Άφρας από την «Καπάντζα» επανέρχεται μαζί με τη μορφή της Μάγδας από την «Μαθητεία» στα *Σπαράγματα*. Και φυσικά δεν είναι οι μόνες. Φαίνεται λοιπόν ότι η σχέση των προσώπων με τον πλάστη τους, τον συγγραφέα τους, έχει και διάρκεια, και ποιότητα και αντοχή στον χρόνο. Τα πρόσωπα συντροφεύουν τον Μάρκογλου στην πορεία του χρόνου, αντιστέκονται στη λησμοσύνη και τη φθορά, εύπλαστα και ανθεκτικά καθώς είναι, ακολουθούν τις πορείες της γραφής.

Ως κείμενο ποιητικής θα ξεχώριζα από αυτήν την συλλογή την «Συνέχεια επί του κειμένου». Η διασύνδεση γραφής/ζωγραφικής, στο κείμενο αυτό, πέρα από το ότι συνενώνει στο ίδιο πρόσωπο τον συγγραφέα και τον ζωγράφο (και υπ' αυτή την έννοια ο Μάρκογλου στοιχίζεται με μια πλειάδα νεοελλήνων λογοτεχνών που συναιρούν στο πρόσωπό τους τον λογοτέχνη και τον ζωγράφο (όπως ο Κόντογλου, ο Εγγονόπουλος, ο Πεντζίκης, ο Λαχάς), επιτρέπει την κατάθεση προβληματισμού για τα όρια ποιητικής, τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις ανάμεσα στις δύο τέχνες. Μέσα από αυτό το πρίσμα, θα είχε ενδιαφέρον να συνεξετάσει κανείς την *Συνέχεια επί του κειμένου* με άλλα ομόλογα κείμενα που έντεχνα προβληματίζονται για τους ορισμούς, τους αφορισμούς και τους διαχωρισμούς της λογοτεχνίας και της ζωγραφικής. Πρόχειρα θα μπορούσα να καταθέσω τα καβαφικά «Ο Οιδίπους», «Τεχνητά άνθη», «Η συνοδεία του Διονύσου», «Ζωγραφισμένα», «Τυανεύς Γλύπτης», «Στου Καφενείου την Είσοδο», «Έτσι πολύ ατένισα—», «Ζωγραφισμένα», «Τεχνουργός κρατήρων», «Σ' ένα βιβλίο παληό», «Εικόν εικοσιτριετούς νέου καμωμένη από φίλον

του ομήλικα, ερασιτέχνην», «Ζωής όνειρο» του Παύλου Νιρβάνα, «Το φονικό της Ιζαμπέλας Μολινάρ» του Δημήτρη Χατζή και τα «Στον προθάλαμο», «Έλενα - Περσεφόνη» και «Η συνάντηση» (από τη συλλογή *Η σκάλα του Ουρανού*) της Τατιάνας Γκρίτση-Μιλλιέξ:

«Όπως βρίσκεται ένα περιστέρι στον πίνακα ενός ζωγράφου που μόνο βιώνοντας μπορεί να αποδείξει.» Η απρόσκλητη εφόρμηση του παρελθόντος στο παρόν, καθώς συντελείται η επιστροφή στους γνωστούς/άγνωστους χώρους της γενέθλιας γης (βλ. και το διήγημα «Η επιστροφή» από την ίδια συλλογή), ο καταιγισμός των αναμνήσεων στιγματισμένων από εκτελέσεις και από χρόνια σκοτεινά, οι μικρές καθημερινές ιστορίες και η μεγάλη ομαδική Ιστορία δίνονται χωρίς μελοδραματικές εξάρσεις, ενίοτε με υπόγειους, δραστικούς ωστόσο λυρικούς τόνους, μ' ένα μικροπερίοδο λόγο που καταφέρνει να συλλαμβάνει το καίριο και το ουσιαστικό, απογυμνώνοντας τη φράση από περιττά μαλάματα.

Καθώς ήδη αναφέρθηκε, το τελευταίο βιβλίο του Πρόδρομου Μάρκογλου αρδεύεται από διηγήματα της *Σταθερής απώλειας*. Χωρίς ειδολογική ένταξη, τουλάχιστον από τον ίδιο τον δημιουργό του, ως διηγήματα χαρακτηρίζονται φυσικά τα κείμενα της *Σταθερής απώλειας*, ενώ στο εσώφυλλο των βιβλίων διαβάζω, προκειμένου για το *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη*, την πολύσημη ένδειξη «πεζό κείμενο».

Τα κριτικά κείμενα που συνόδευσαν την κυκλοφορία του βιβλίου μίλησαν ήδη για πολυεστιακές αφηγήσεις, για αιμάσσουσα μνήμη, για σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα *Σπαράγματα* και τα προηγούμενα κείμενα του Μάρκογλου.¹² Αυτό λοιπόν το τελευταίο αφήγημα χωρίζεται σε είκοσι αριθμημένα κεφάλαια, τα οποία δανείζονται τους τίτλους τους από τα ονόματα των προσώπων που κάθε φορά έρχονται στο προσκήνιο της αφηγηματικής σκηνής είτε μέσα από τον δικό τους λόγο είτε μέσα από τον λόγο του αφηγητή. Με αφορμή την είδηση ενός ναυαγίου στον Ινδικό Ωκεανό, μνήμες ανασυγκροτούνται, πρόσωπα πλάθονται, εποχές περασμένες από τα δόντια της μυλόπετρας ζωντανεύουν, ζοφεροί και κλειστοί ορίζοντες διαγράφονται για να συνθλίψουν τους *Κεκαρμένους* (1959). Χρησιμοποιώ όχι τυχαία τον τίτλο του βιβλίου του Νίκου Κάσδαγλη, απλώς και μόνο για να θυμίσω και το παρελθόν μιας τεχνικής -της πολυεστιακής αφήγησης-, η οποία έδωσε λαμπρά δείγματα στην μεταπολεμική πεζογραφία μας. Αν στο κείμενο αυτό, ο χωροχρόνος δεν παραπέμπει ευθέως στο γνωστό από προηγούμενα κείμενα του Μάρκογλου σκηνικό της Κατοχής, του Εμφυλίου και ό,τι επακολούθησε, ωστόσο τα σημάδια που άφησαν οι εποχές αυτές όχι μόνο είναι ορατά αλλά και καθοριστικά της πορείας των ανθρώπων. Μιλώ για πληγές ανεπούλωτες τόσο κυριολεκτικές όσο και μεταφορικές. Δεν είναι τυχαίο ότι η Μάγδα, ένα από τα κεντρικά πρόσωπα των *Σπαραγμάτων* αλλά και της «Μαθητείας» στην *Σταθερή απώλεια*, είναι παραμορφωμένη από εμπρηστική βόμβα. Ας δούμε πώς περιγράφεται στην «Μαθητεία» πρώτα: «Η Μαγδούλα, όπως μου διηγήθηκε κάποτε ο ζω-

γράφος, στην Κατοχή κάηκε από εμπρηστική βόμβα. Έτσι τώρα το αριστερό της χέρι και το πρόσωπό της ήταν φοβερά παραμορφωμένα. Όταν την γνώρισα, τον πρώτο καιρό, μου δημιουργούσε ένα αίσθημα πανικού. Σπάνια έβγαινε έξω.» (64). Όταν για πρώτη φορά ακούγεται το όνομά της στα *Σπαράγματα* παρουσιάζεται μέσα από το βλέμμα του Νικηφόρου: «Στην απονομή μ' έκπληξη είδα το πρώτο βραβείο να το δίνουν, με πολλούς επαίνους, στην Μάγδα. Το παρέλαβε σχεδόν συντετριμμένη. Ήταν μια κοπέλα τελείως παραμορφωμένη, κυρίως στο πρόσωπο από εμπρηστική οβίδα. Με ξάφνιασε που είχε φιλολογικά και συγγραφικά ενδιαφέροντα. Η ανάδυσή της από την ανωνυμία ήταν κάτι συγκλονιστικό.» (34). Η ίδια όταν κοιτά το πρόσωπό της στον καθρέφτη μονολογεί: «Ηφαίστειο το πρόσωπό μου στον καθρέφτη. Θα εκραγεί;» (47). Το ηφαίστειο πράγματι εκρήγνυται στο τέλος του βιβλίου και η λάβα του παρασέρνει τη ζωή και τα όνειρα και του Νικηφόρου. Τι μένει λοιπόν; Ποια σπαράγματα αγγίζουμε και ψηλαφούμε; Και μήπως, τελικά, η όλη πεζογραφική πορεία του Μάρκογλου ό,τι προσπάθησε να διασώσει είναι σπαράγματα ζωής και γραφής; Κι αν έτσι έχουν τα πράγματα, αυτός ο τελευταίος τίτλος

Καβάλα, 3.10.70. Ηλίας Παπαδημητρακόπουλος, Πρόδρομος Μάρκογλου, Νιόβη Παπαδημητρακοπούλου, Γιώργος Στογιαννίδης.

μήπως είναι ενδεικτικός και καθοριστικός για την όλη παραγωγή; Στο τέλος του βιβλίου διαβάζουμε: «Είναι περίεργη η τύχη προσώπων και γραπτών, η τύχη των ποιητών, ο χρόνος είναι ενάντια τους, πάντα χάνουν. Δεν χάνονται.

Από την Μάγδα έμειναν μερικά διηγήματα, ένα στον *Πρωινό Ταχυδρόμο* κι ένα άλλο στη *Φιλολογική Βραδυνή*.

Από τον Νικηφόρο, εκτός από μερικά ποιήματά του που ανέφερα στην αρχή, έχω φυλαγμένο κι ένα πακέτο από σιγαρέττα *Φίλιπποι -Καβάλας*, όπου στο πίσω μέρος είναι γραμμένο, πρόχειρα με το χέρι του, σε χρόνο ανύποπτο, ένα τετράστιχο...» (123).

Η απουσία του όλου, η θέαση του μερικού, οι ζωές που χάνονται ανολοκλήρως, ωστόσο πάντα κάτι μένει απ' αυτές να σπαράσσει ζωντανό στα χέρια μας.

«Ο καθένας και το κλαδάκι του, ο καθένας κι η ψυχή του. Αυτοκίνητα, σπίτια, συναλλαγές κι η μνήμη να τα αλέθει όλα, άμυνα η μνήμη· άμυνα, φρόκαλα και σκουπίδια.» («Το περιστέρι», 54).

Οι μυλόπετρες της μνήμης και στο πρώτο και μοναδικό μέχρι τώρα βιβλίο του **Τάσου Χατζητάση**, *Έντεκα σικελικοί εσπερινοί*. Πεζά (1997). Αυτοί οι δαιδαλώδεις δρόμοι της μνήμης και της φαντασίας ακολουθούνται στις ποικίλες περιτυλίξεις τους. Χρονικά άλματα, εξαρθρωμένη πλοκή, συλλογική μνήμη και ιστορία πολλαπλώς διηγημένη από τα φίλτρα της υποκειμενικής συνείδησης. Τι μένει από την Κατοχή και τον Εμφύλιο, ή ακόμη πιο πίσω όταν η επανάσταση στη Μακεδονία πνίγηκε στο αίμα και πλημμύρισε η χώρα από γενίτσαρους του Λουμπούτ και του Χουρσίτ («Οι Μπίνιοι», 39); Ρημαγμένες συνειδήσεις, ακρωτηριασμένοι ερωτισμοί, ανεπούλωτα τραύματα. Πώς τελικά λειτουργεί η Ιστορία στα σύντομα πεζά των Σικελικών εσπερινών; Πρόκειται, θαρρώ, για ένα υλικό, το οποίο δεν αναλύεται σε γεγονοτολογικές καταγραφές, ούτε καν σε εκτενείς αναφορές, αλλά για ψήγματα λόγου τα οποία υπαινικτικά και μέσα από ρωγμές καταφέρνουν να διολισθήσουν μέσα στον αφηγηματικό ιστό. Οι υποτυπώδεις αυτές σημάνσεις είναι αρκετές. Αρκούν για να αποτελέσουν τον μοχλό ή το κέντρο γύρω από το οποίο περιστρέφεται και στροβιλίζεται μια πάσχουσα και αιμάσσουσα συνείδηση.¹³ Εκεί ακουμπά τις πληγές της. Αν, με άλλα λόγια, προσπαθούσε να αναπαραστήσει κανείς σχηματικά τον τρόπο με τον οποίο δομούνται τα περισσότερα από τα κείμενα των Σικελικών εσπερινών τότε νομίζω ότι θα επέλεγε το σχήμα του κύκλου, όχι όμως χαραγμένου τουλάχιστον ως προς την περιφέρειά του με την ακρίβεια ενός διαβήτη. Το κέντρο του θα αποτελούσε η ιστορική πολλαπλώς φορτισμένη ιστορική σήμανση και οι συνέπειες αυτών των μείζονων ιστορικών γεγονότων στις μικρές καθημερινές ιστορίες θα αποτελούσαν τις άπειρες ακτίνες του. Με τον τρόπο αυτό, τα ωστικά κύματα που εκκινούν και διοχετεύονται προς ποικίλες κατευθύνσεις διηθούνται από τις γενιές που έρχονται η μία κατόπιν της άλλης και μεταφέρουν μνήμες περασμένες στο μεταξύ από διαφορετικά φίλτρα. Στο τέλος, ο λόγος που εκφέρεται και αποτελεί τον κορμό της αφήγησης συμφύρει στο εσωτερικό του ακούσματα από προηγούμενους λόγους, μνήμες μνημών, απόψεις διαβρωμένες στο μεταξύ από αυτό το μακρινό πια, καταλυτικό ωστόσο και πρωταγωνιστικό στην απουσία του ιστορικό κέντρο.

«Το δωμάτιο όλη μέρα ανοιχτό για να αερίζεται, ρουφούσε με τους πόρους του ασβέστη την υγρασία, μούσκευε, τρέχαν νερά, ξέβαφε ο ύπνος. Ο γυάλινος ήχος της μητέρας στην κουζίνα. Η φωνή του κύριου Μάριου από την τραπεζαρία. Είχε υφάσματα στη Βαλαωρίτου. Στην κατοχή τα 'χε κάνει τα λεφτά. Χόρευε πάνω στα τραπέζια η κυρία Βέρα κι ο κύριος Μάριος έκλεινε δουλειές με τους Γερμανούς, ολόκληρες αποθήκες υφάσματα. Τα ψιθύριζε η μητέρα για να μην τα ακούω, όχι σαν και μας, που βλέπαμε Γερμανό και φτύναμε στον κόρφο μας... Στρώναν την τσόχα πάνω στο τραπέζι. Μοίραζε ο κύριος Μάριος. Πινάκλ παίζανε, κολωνάτο. Στα τέσσερα, ίσκιο-ίσκιο, τρύπωνα κάτω από το τραπέζι» («Τα αγάλματα», 58).

Θα ήταν, ωστόσο, παράλειψη να μην τονίσει κανείς μια από τις κεντρικές κατευθύνσεις προς τις οποίες διοχετεύεται ή και ξεστρατίζει το αρχικό πρόπλασμα. Εννοώ τον έντονο ερωτισμό, ο οποίος πλημμυρίζει τα κείμενα και αλλού καταυγάζει με την παρουσία του, αλλού δρα υπόγεια, ένοχα, μυστικά και κρυφά, προσπαθώντας να προσφέρει άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε όχι τα νηπενθή φάρμακά του. Σχέσεις ανομολόγητες, ανεκπλήρωτες. Οι

φαντασιώσεις του έρωτα διεκδικούν και αυτές με αξιώσεις το μερίδιό τους. Άλλοτε πάλι προσφέρουν το εφελτήριο για υψηλές απογειώσεις σχεδόν ταυτόχρονες με δραστικές αμφισβητήσεις και υπονομεύσεις, καταβαραθρώσεις που προσγειώνονται ανώμαλα σε ένα βρώμικο παρόν, με έντονη πολιτική χροιά:

«Ανεβασμένος στη λεκάνη του λουτρού, της άνοιγα το φερμουάρ, της έλυνα το κολιέ. Έμενε με τα εσώρουχα, ξάπλωνε στο διπλό κρεβάτι. Με χειρονομίες μου ζητούσε τα πάντα. Το σταχτοδοχείο. Ένα φλυτζάνι τσάι. Να τακτοποιήσω τα ρούχα της. Να της βγάλω τα παπούτσια. Να πλύνω τις μασέλες της. Να λύσω τα στήθια της, μεγάλα και μαλακά σαν μέδουσες, να τα παίρνει ο βαρδάρης από δω κι από κει μαζί με τα μυαλά μου. Μέναμε έτσι γυμνοί πάνω στο κρεβάτι, πιασμένοι χέρι-χέρι, διπλά μονόχειρες. Ύστερα, ικανοποιημένη θα τελειώσει με τα τηλεφωνήματά της. Ονόματα άγνωστα, ανδρικά, σαν βρόχος. Θα της πλύνω το σώμα. Θα το στεγνώσω. Θα τρίψω τα πόδια της με αρώματα. Θα τη νανουρίσω με χάδια και λόγια ερωτικά, μέχρι να την πιάσει το φαρμάκι που την ποτίζω κάθε βράδυ με το τσάι της. Θα αναρριχηθώ, θα πάρω ύψος. Θα φτάσω τη φυσαρμόνικα στο ράφι [...] Θα αφήσω ανοιχτό το παράθυρο. Θα γεμίσει το δωμάτιο σπουργίτια. Θα ψάχνουν παντού και, μη βρίσκοντας τον νεκρό, θα κατασπαράξουν το φως μου. Ένας μέλλοντας θολός, ανίκανος σαν τραύλισμα, βρόμικος σαν τη λευκή μου ψήφο.» («έρος, έρωτος, έρω, αίρων, 50»).

Όμως, πόση βεβαιότητα υπάρχει για τις δυνατότητες αναπαράστασης ενός παρελθόντος; Ως ποιο βαθμό η γραφή κατέχεται από την αυτοπεποίθηση ότι το σύμπαν που δημιουργείται είναι αργαγές και ανθεκτικό σε ποικίλους κλυδωνισμούς από την αυθαιρεσία και την πολυσημία των γλωσσικών του σημείων; Και ακόμη, κατά πόσο, οι αφηγούμενες ιστορίες είναι οι αυθεντικές και γνήσιες και όχι παραλλαγμένες και υφασμένες με διαφορετικούς τρόπους κάθε φορά και κάτω από διαφορετικές συνθήκες και αφορμές;

Τα μισά περίπου από τα κείμενα των Σικελικών εσπερινών σημάδεύονται από μία παρενθετική κατακλείδα. Εδώ εμφιλοχωρεί η καχυποψία για τις ρωγμές της αναπαράστασης, η γνώση για την κατασκευή του κόσμου μέσα από τη γλώσσα, η απεγνωσμένη προσπάθεια για την ποθητή επικοινωνία με τον αναγνώστη, η ισοπεδωτική βεβαιότητα για τις παγίδες, τα τεχνάσματα και τις προδοσίες της γραφής. Αλίμονο σ' αυτόν που θα αφεθεί ανυποψίαστος και άδολος στις προ(σ)κλήσεις, τα καλέσματα και τα γητέματά της:

«(Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τόλμημα, αν πω ότι κι αυτή η σελίδα, λευκό με μαύρα στίγματα, σαν περιστέρι, αδημονεί να ξεψυχήσει από το βλέμμα σου, αναγνώστη)» («Το περιστέρι», 54) ή «(Προδίδει η γραφή, Άγγελε, όπως η Σοφία σε κείνη την εκδρομή. Εσύ όμως ξέρεις, κάθε μέρα περνάς από τη Σχολείων, ούτε φαρδαίνει ούτε πεζόδρομος έγινε. Μη φοβάσαι λοιπόν, άσε με να φτιάχνω ιστορίες.)» («ο Μακέλης», 37).

Όσο για την κρίσιμη διάζευξη ανάμεσα σε ό,τι αφοριστικά και συμβατικά θα μπορούσε να ονομαστεί πλαστό και γνήσιο, αυθεντική και παραλλαγμένη ιστορία, αρκεί να σημειώσω τούτο: σε δύο κείμενα της συλλογής («Τα λουτρά» και τα «Αγάλματα»), με επίκεντρο πάντα το πρόσωπο του πατέρα, κατατίθεται μια προβληματική για την συνεχή αναθεώρηση και (ανα)κατασκευή εικών και γεγονότων του παρελθόντος. Τίποτε δεν παραμένει στατικό και αναλλοίωτο, αλλά υπόκειται σε διαφορετικές κάθε φορά επανερμηνείες. Ένας ιστός, ο οποίος από τα πανάρχαια χρόνια ενυφαίνεται και εξυφαίνεται συνεχώς και αδιαλείπτως. Κοινός

παρονομαστής και στις δύο περιπτώσεις η ζεστή αποφορά του αίματος και ο θάνατος. Δεν είναι, μάλιστα τυχαίο, ότι το τελευταίο κείμενο, καθώς αφιερώνεται στον «Δημήτρη, τον γιο μου», μοιάζει να παραδίδει την σκυτάλη του παιχνιδιού στην επερχόμενη γενιά και να μας εμπλέκει όλους στο ίδιο παιχνίδι της αμφισβήτησης, του ολισθηρού εδάφους και της διασαλευμένης βεβαιότητας:

«(Σε πλέκω και σε ξηλώνω, πατέρα, όπως η μητέρα ξήλωνε τα παλιά μάλλινα γιλέκα σου και τα ξανάπλεκε πάνω στο κορμί μου κι οι εικόνες να τυλίγουν το κορμί, ματωμένοι επίδεσμοι.)» («Τα λουτρά», 28). Και το άλλο: «Είδες, όλα ένα παιχνίδι είναι, πατέρα, ακόμα κι ο θάνατος. Όπως το παιχνίδι που παίζαμε στην κατασκήνωση τα καλοκαίρια, κάτι σαν κυνηγητό κι όταν σ' έπιανε αυτός που κυνηγούσε έμενες ακίνητος, άγαλμα. Μέχρι να σ' αγγίξει πάλι ένας συμπαίκτης σου, να σ' ελευθερώσει και να ξαναμπείς στο παιχνίδι. Συμπαίκτης σου τώρα και εγώ στ' αλώνι, ψάχνω να σ' αγγίξω γιατί ξέρω πόσο άβολα νιώθεις γυμνός, ακίνητος, χρόνια τώρα, μέσα στην μπανιέρα. Δοκιμάζω αφηγήσεις, λόγια κι αναμνήσεις, αντιγραφές, για να σε βρω πριν προφτάσει ο κυνηγός να μας αγγίξει όλους και τελειώσει για πάντα το παιχνίδι.» («Τα αγάλματα», 61).

Ο Νίκος Μπακόλας, σε μια συνέντευξή του στο περιοδικό Υπόστεγο της Καβάλας, το καλοκαίρι του 1992, σημείωνε ότι οι μικρές καθημερινές ιστορίες των ανθρώπων, τα πάθη, οι έγνοιες και οι φροντίδες τους, οι αγωνίες και οι αντιδράσεις τους στα ιστορικά γεγονότα της εποχής τους «ίσως όλα αυτά που μας προσφέρουν την αίσθηση του διαχρονικού, να μας δίνουν ταυτόχρονα και κάποια στηρίγματα, από αυτά που έχει ανάγκη ο άνθρωπος για να πιάνεται, να στηρίζεται, όταν όλα γύρω του καταρρέουν» (80-83). Μήπως λοιπόν βρισκόμαστε μπροστά όχι στη σύνθεση μιας τυπικής μυθιστορίας αλλά στην εξιστόρηση ή μάλλον την διεκτραγώδηση του ανθρώπινου δράματος γενικά; Συλλογική μνήμη του ανθρώπινου γένους που κυοφορεί στα σπλάχνα της ξεριζωμούς, θανάτους, δοκιμασίες, αλλά και πένθη της οικογένειας και χωρισμούς; Και πώς συμφύρονται και αφομοιώνονται όλα αυτά; Με ποικίλους αφηγηματικούς πειραματισμούς που φέρνουν στο προσκήνιο άλλοτε μια αφήγηση που σέβεται την χρονολογική τάξη και άλλοτε μια συνειρμική γραφή: αλληπάλληλοι συνειρμοί που συρράπτουν κομάτια και θρύψαλα μιας ακούσιας μνήμης. Άλλωστε, η ποικιλία αυτή επισημάνθηκε αρκετά νωρίς: «Ένα από τα πιο έκτυπα χαρακτηριστικά της ως τώρα μαθητείας του Μπακόλα στα Γράμματά μας [...] είναι οι συνεχείς και μεθοδικοί πειραματισμοί στο χώρο της γραφής, οι αγωνιώδεις θα 'λεγες ανιχνεύσεις του με στόχο τη διεύρυνση των εκφραστικών δυνατοτή-

των του αφηγηματικού λόγου. Αποτέλεσμα αυτού του ασίγαστου αναζητικού πάθους είναι οι τεχνοτροπικές εκπλήξεις που παρουσιάζει το κάθε βιβλίο του, οι τόσο διαφορετικές από βιβλίο σε βιβλίο προσεγγίσεις του συγγραφέως σε βασικά στοιχεία της μορφολογίας του όπως η πλοκή, η σαφήνεια των σχέσεων και των καταστάσεων, η φύση και η χρήση των συμβόλων, η αφαίρεση κ.ο.κ.»¹⁴

Η *Μυθολογία* (1977), το δεύτερο από τα βιβλία της τετραλογίας [το πρώτο είναι ο *Κήπος των πριγκίπων* (1966), το τρίτο η *Μεγάλη πλατεία* (1987) και το τέταρτο η *Καταπάτηση* (1990)] αποτελείται από δώδεκα αφηγήματα, στα οποία καταγράφονται σκόρπιες αναμνήσεις από τα καθημερινά βιώματα του Ηπειρώτη Νικόλα κατά το διάστημα 1880-1922. Η χρονολογική ευταξία είναι εδώ παρούσα. Οι αναδρομές της αφήγησης *Μυθολογία* σε αρκετές περιπτώσεις εκτείνονται πέρα από το χρονικό πλαίσιο της αφήγησης και αναφέρονται σε μακρινούς προγόνους. Στο εσωτερικό της ιστορίας του κεντρικού προσώπου που αποτελεί και τον κεντρικό αφηγηματικό κορμό διασταυρώνονται και άλλες ιστορίες ποικίλων λαϊκών τύπων. Με τον τρόπο αυτό συντελείται η υπέρβαση μιας υποκειμενικής θεώρησης του παρελθόντος και συμπλέκονται τα κοινά στοιχεία μιας συλλογικής μνήμης με τα θησαυρίσματα της ατομικής εμπειρίας. Ο Παν. Πίστας τονίζει σχετικά: «Οι ήρωες της *Μυθολογίας* είναι ταυτόχρονα ατομικές και τυπικές μορφές, και δρουν ή πάσχουν μέσα σε καταστάσεις γενικότερες και κυρίως καθορισμένες από την ιστορία.»¹⁵

Η ίδια περίπου κατεύθυνση μιας συνειρμικής νεότερης γραφής ακολουθείται και στην *Μεγάλη πλατεία*. Οι οσμώσεις και οι μίξεις ατομικών και συλλογικών περιπετειών συντελείται στο κείμενο αυτό με μεγαλύτερη πυκνότητα και ένταση. Δύο διαφορετικές γενιές, του μεσοπολέμου από τη μια, της Κατοχής και του Εμφυλίου από την άλλη, διαμορφώνονται και πορεύονται στη δίνη των ιστορικών γεγονότων που αφήνουν ανεξίτηλα τα σημάδια τους στις εμπειρίες και στις αντιδράσεις των προσώπων. Έτσι εκθέτονται διαδοχικά οι αφηγήσεις των προσωπικών βιωμάτων των τεσσάρων βασικών ηρώων της μιας γενιάς: του ναυτικού τυχοδιώκτη Φώτη, του δημοσιογράφου Χρίστου, της προσφυγοπούλας

Απρίλης 1978, στο σπίτι του Γ.Σ. Στογιαννίδη, στην πλατεία της Αχειροποιήτου. Από αριστερά: όρδιοι, Πρόδρομος Μάρκογλου, Ανέστης Ευαγγέλου, Μαρία Κέντρου-Αγαθοπούλου, Μαρία Καραγιάννη, καδιστοί, Ελένη Μάρκογλου, Γιώργος Στογιαννίδης, Μυρτώ Αναγνωστοπούλου.

από τη Μικρασία Αγγέλας και του φιλόδοξου Γιάννη. Από τη μέση περίπου του βιβλίου και ύστερα ακολουθούν οι ιστορίες προσώπων της δεύτερης γενιάς, του Άγγελου, της Αλκμήνης και της Αντιγόνης.

Στο ίδιο κείμενο, δεν διαβάζουμε μόνο τις ιστορίες των προσώπων, αλλά επιχειρούνται αναγνώσεις και της ίδιας της πόλης που διαμορφώνει αλλά και διαμορφώνεται από τους ήρωες. Πράγματι, σκηνές από την πρόσφατη ιστορία της Θεσσαλονίκης αναπλάθονται μέσα από το πρίσμα ατομικών βιωμάτων.¹⁶ Πώς αλλιώς; Ως ένας τρόπος για την δημιουργία μιας αντικειμενικής συστοιχίας θα μπορούσε να εκληφθεί η αναπαράσταση μιας ανάλογης ιστορικής περιόδου, εκείνης της επανάστασης των Ζηλωτών (1342-1349) στη Θεσσαλονίκη. Εδώ ο λόγος γίνεται περισσότερο συνειρμικός και ελλειπτικός. Ο Περικλής Σφυρίδης σημειώνει χαρακτηριστικά: «κάθε κεφάλαιο των μέσων χρόνων που ακολουθεί πάντα ορισμένα κεφάλαια των νέων χρόνων, στοχεύει να σχολιάσει (μέσα από τις πεποιθήσεις και τις κρίσεις του Μπακόλα) τα γεγονότα της εποχής μας, δείχνοντας τις αντιστοιχίες (ιστορικές, πολιτικές, κοινωνικές) στις δύο εποχές, και πιο συγκεκριμένα συγκρίνοντας την επανάσταση των Ζηλωτών με το δράμα της εθνικής αντίστασης και του εμφυλίου.»¹⁷

Στην *Καταπάτηση* (1990) συναντούμε δύο διαφορετικές ιστορίες, βιωμένες σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η πρώτη είναι η ιστορία της αυτοκτονίας της αδελφής του αφηγητή και των χρόνων που ακολουθούν το περιστατικό και η δεύτερη είναι η ιστορία της δολοφονίας ενός μεγαλοβιομήχανου και της έρευνας που ακολουθεί για την εξιχνίασή της. Τα αναμνηστικά περιστατικά ξετυλίγονται άναρχα και απροειδοποίητα, συχνά με χρονικά άλματα και αυθαίρετες παρεκβάσεις ή μεταγενέστερους σχολιασμούς του αφηγηματικού υποκειμένου κυρίως στην πρώτη ιστορία, γιατί στην δεύτερη εντοπίζεται με σχετική ευκολία ο ευθύγραμμος χαρακτήρας μιας χρονολογικής αφήγησης. Συμπλοκές του έρωτα με την ιστορία, αναζητήσεις της υποκειμενικότητας μέσα στο ιστορικό συνεχές, νοοτροπίες και εμπειρίες που σφραγίζονται από την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο.

Στην *Κεφαλή* (1994) παρακολουθούμε από έναν ομοδιηγητικό αφηγητή, τον Κωνσταντίνο, την περιπέτεια της ταφής του μακεδονομάχου ήρωα Παύλου Μελά. Συγχρόνως, όμως, επιχειρείται η μεταγλωσσική θεώρηση της κύριας αφήγησης από έναν ανώνυμο αφηγητή, τον εκδότη του ευρεθέντος χειρογράφου. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτή η διασταύρωση δύο διαφορετικών αφηγήσεων, στη δεύτερη από τις οποίες δίνονται πληροφορίες για την προέλευση του χειρογράφου, τη γλώσσα, το ύφος και τις καταβολές του κειμένου και για τη βιογραφία του συγγραφέα του, γι' αυτό και η αφήγηση αυτή έχει την μορφή ενός φιλολογικού δοκιμίου. Αντίθετα, η πρώτη ιστορία έχει τη μορφή μιας τυπικής χρονολογικής αφήγησης. Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί ο εμβολιασμός αυτής της πρώτης ιστορίας με στοιχεία της λαϊκής πεζογραφικής παράδοσης (λαϊκά παραμύθια, στοιχεία από τους συναξαριστές, τα *Οράματα και θάματα* του Μακρυγιάννη, τη *Γυναικά της Ζάκυνθος* του Σολωμού).¹⁸

Στο πρόσφατο (αλλά όχι και τελευταίο) βιβλίο του Μπακόλα *Η ατέλειωτη γραφή του αίματος* (1996), το κόκκινο νήμα του αίματος, της οδύνης που φθάνει σε ύψιστα σημεία κορύφωσης, αποτελεί τον κοινό παρονομαστή των ιστοριών των κεντρικών προσώπων από διαδοχικές γενιές. Έτσι συγκροτούνται οι κρίκοι μιας ανθρώπινης αλυσίδας, ζέουσας, πάσχουσας, αιμάτινης. Μήπως όμως οι δρόμοι για την ανθρώπινη μοίρα είναι καθορισμένοι εκ

των προτέρων και συνεπώς εξωτερικοί, μεταφυσικοί παράγοντες επιτείνουν τις γνωστές (από προηγούμενα έργα του συγγραφέα) μετωπικές συγκρούσεις ανάμεσα στην υποκειμενική θέαση και την αντικειμενική ασφυκτική δέσμευση;

Ο αφηγηματικός ιστός μοιάζει σε πρώτη ματιά σφιχτός, πυκνός και αδιαπέραστος. Ωστόσο, οι διεισδύσεις από ποικίλους λόγους, ακούσματα και αναμνηστικές εικόνες είναι συχνές, απροειδοποίητες και δραστικές. Διευρύνουν το χρονικό πλαίσιο της αφήγησης και αναδεικνύουν την πολυφωνία του κειμένου. Αναγνώσματα εφημερίδων, προφορικές διαδόσεις, θυμητάρια από συλλογικά γεγονότα, νησίδες από παλαιούς θρύλους και μύθους αποτελούν το διακειμενικό υπόστρωμα του κειμένου και καθιστούν ανενεργή μια γραμμική παθητική ανάγνωση. Η διεκκυστίνδα και το παιχνίδι των αντιθέσεων ανάμεσα στο προφορικό και το γραπτό, το έντεχνο και το λαϊκό, το αρχέτυπο και τις παραλλαγές του, το μεγαλειώδες και το καθημερινό διαπερνούν και εμπλουτίζουν με τα χρώματα, τις χωρικές και χρονικές ορίζουσές τους τον ιστό του κειμένου και εμπλουτίζουν, μ' έναν κυκλικό και επαναλαμβανόμενο τρόπο, την τραγικότητα της ανθρώπινης μοίρας.

Οι σπειροειδείς βυθομετρήσεις μιας εγρήγορης μνήμης αναμνησούν πάθη και συνειδήσεις, μικρές και μεγάλες ιστορίες, αναζητώντας απεγνωσμένα τον ενιαίο χαρακτήρα του ανθρώπινου γένους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το ζήτημα της ενοποίησης της νεοελληνικής πεζογραφικής παράδοσης ήδη από τα χρόνια του πολέμου και ύστερα, βλ. το άρθρο της Βενετίας Αποστολίδου, «Στο μεταίχμιο της ενοποίησης της νεοελληνικής πεζογραφικής παράδοσης: Β.Βασιλικός, Ν.Μπακόλας, Γ.Χειμωνάς», στον τόμο *Παραμυθία Θεσσαλονίκης. Η πεζογραφία στη Θεσσαλονίκη από το 1912 έως το 1995*, επιμ. Περικλής Σφυρίδης, Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 149-168. Για το προσφάτως ανακινούμενο θέμα σχετικά με την ύπαρξη ή όχι μιας ακόμη σχολής, αυτή τη φορά σχολής της Καβάλας, πειστικό είναι το κείμενο του Ευριπίδη Γαραντούδη που διαβάστηκε στην Καβάλα (7.12.1998), στο πλαίσιο τιμητικής εκδήλωσης για τον Πρόδρομο Μάρκογλου. Βλ. και του ίδιου, «Η λογοτεχνική σχολή της Καβάλας», εφ. *Η Καθημερινή*, 29 Ιουνίου 1997.
2. Για τους τρόπους, με τους οποίους μπορεί να λειτουργήσει η μυθοποιητική λειτουργία στη λογοτεχνία της πόλης και ειδικότερα στην πεζογραφία της πόλης, βλ. το πρόσφατο άρθρο της Βενετίας Αποστολίδου, «Ο ρόλος της πεζογραφίας στη μυθοποίηση της πόλης. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», *Εντευκτήριο*, 45/3 (Χειμώνας 1998-1999), σ. 29-40.
3. Για το τμήμα της παρούσας εργασίας που αφορά στον Λαχά βλ. Μαίρη Μικέ, «Κ. Λαχάς, Αλ. Δεληγιώργη, Αλ. Κοσματόπουλος: Αγώνιες της γραφής» στον τόμο *Παραμυθία Θεσσαλονίκης. Η πεζογραφία στη Θεσσαλονίκη από το 1912 έως το 1995*, ό.π., σ. 235-252.
4. Βλ. το σύντομο κείμενο «Συνομιλία μ' ένα φίλο που δεν είναι μήτε ζωγράφος μήτε τεχνοκρίτης», *Εντευκτήριο* 12 (Οκτ. 1990), σ. 10.
5. Πρβ. και τα ακόλουθα: «Τοπία - σώματα, λοιπόν, ή σώματα - τοπία. Αυτός θα ήταν ο σκοπός του ταξιδιού [...]». Ένα τέτοιο σωματικό τοπίο έχει τη δική του παλαιοντολογία, που περνά κάτω από τον αρχαίο κόσμο, για να σμίξει με τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους. Αυτή η παλαιοντολογία, που μοιάζει ν' αντιστέκεται στη γλώσσα, υποχωρεί ίσως ευκολότερα κι ανοίγεται στο έργο της ζωγραφικής, φτάνει ο εργάτης της να μη θελήσει να φυλακίσει το σχήμα των πραγμάτων και των σωμάτων, έτσι που κάθονται ή

κινούνται πάνω στον κάμπο και στο νερό των ποταμών».

Συνομιλία, ό.π., σ. 10

6. «Είχαν την έντονη αίσθηση διαβάζοντας αυτό που για μένα είναι η απεριόριστη δυνατότητα (και αξία) του λόγου: να συλλαμβάνει και να καταγράφει ένα ολόκληρο κομμάτι κόσμου – με συγκεκριμένες μνήμες, ευδιάκριτες εικόνες, δεδομένα ονόματα – αυτή η τόσο συγκεκριμένη ιστορική γραφή σε καμιά περίπτωση δεν εξαντλείται σ' αυτά που λέει, είναι ένα φευγαλέο αλλά και στέρεο σχήμα για να υπάρξει, να ζήσει ατόφιο αυτό το ολόκληρο κομμάτι του κόσμου, να υπάρξουν οι διαφυγές, κυρίως σε χώρους γειτονικούς, μέγιστους, όπου εκεί λειτουργεί η Συνείδηση του κόσμου, άχρονη και αγεωμέτρητη. «Το απόσπασμα αναφέρεται και στο δελτίο Τύπου, με αφορμή τις εκδόσεις *Ασκήσεις επί αμμοδόχου*, Αθήνα, Εξάντας 1994 και *Μετείκασμα Μεταίσθημα - Ασκήσεις επί αμμοδόχου - Πεδίον οσφρήσεως*, Αθήνα, Εξάντας 1994.

7. Συνομιλία, ό.π., σ. 10.

8. Βλ. το εισαγωγικό κείμενο του ιάπωνα ιστορικού τέχνης Nahiko Kitashi στον κατάλογο της έκθεσης *Μετείκασμα Μεταίσθημα*, Θεσσαλονίκη 1994.
9. M. Bakhtin, *Problems of Dostoevsky Poetics*, ed. and transl. by Caryl Emerson, introd. by Wayne Booth, Univ. of Minnesota Press, Minneapolis 1984, 201-202.
10. M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, ed. Michael Holquist, transl. Caryl Emerson and Michael Holquist, Univ. of Texas Press, Austin 1981, 291.
11. Μαίρη Μικέ, *Λογοτεχνικά πρόσωπα της Καβάλας*, εκδ. Εντευκτηρίου 1990, σ. 28-30.
12. Βλ. τις κριτικές που έχουν γραφεί για το έργο του Μάρκογλου: Ηλ. Χ. Παπαδημητράκοπουλος, «Με τη ματιά της κάμερας. Πρ. Μάρκογλου, *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη*», *Η Καθημερινή*, 30.4.1981· Δ. Βαρνάβας (Κωστής Μοσκόφ), «Πρ. Μάρκογλου, *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη*», περ. *Πράξη*, τχ. 3 (Μάρτ.-Μάης 1981), 86-87· Σπύρος Τσακνιάς, «Χαμόγελα και βόγγοι. Πρ. Μάρκογλου, *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη*», εφ. *Πρώτη*, 20.6.1986 και στον τόμο *Επί τα ίχνη*, Αθήνα, Σοκόλης, 103· Έλενα Χουζούρη, «Πρ. Μάρκογλου, *Ο χώρος της Ιωάννας και ο χρόνος του Ιωάννη*», *Τέταρτο*, Νοέμ. 1986· Χρίστος Παπαγεωργίου, «Τα χρόνια που έπονται. Πρ. Μάρκογλου, *Σταθερή απώλεια*», *Διηγήματα*, εφ. *Αυγή*, 4.4.1993· Σπύρος Τσακνιάς, «Πρ. Μάρκογλου, *Σταθερή απώλεια*», *Η Λέξη*, τχ. 112 (Νοέμ.-Δεκ. 1992). Βλ. και το αφιέρωμα του περιοδικού *Νέο Επίπεδο*, Μάρτιος 1996, όπου περιλαμβάνονται ποιήματα του Μάρκογλου, το διήγημα «Περίεργοι άνθρωποι», με χρονολογική ένδειξη 1993, άρθρο του Γ. Αράγι, «Για την ποίηση του Μάρκογλου» και αναδημοσιεύσεις των δύο παραπάνω άρθρων του Σπύρου Τσακνιά. Οι κριτικές για τα *Σπαράγματα* είναι περισσότερες: Δημ. Κόκορης, «*Σπαράγματα* της ηττημένης ζωής», *Διαβάσω*, τχ. 385 (Μάιος 1998), 22-23· Νίκος Μπακόλας, «Χαράγματα επί ψυχών και σωμάτων. Πρ. Μάρκογλου, *Σπαράγματα*, *Εντευκτήριο*», τχ. 42-43 (Άνοιξη-Καλοκαίρι 1998), 152-153· Περικλής Σφυρίδης, «Πρ. Μάρκογλου, *Σπαράγματα*, *Γράμματα και Τέχνες*», τχ. 84 (Ιούνιος-Σεπτέμβριος 1998), 43-44· Χρίστος Παπαγεωργίου, «Αμφίδρομη σχέση. Πρ. Μάρκογλου, *Σπαράγματα*», εφ. *Αυγή*, 14.12.1997· Γιώργος Κορδομενίδης, «Σημειώσεις αναγνώσεων. Τοιχογραφία μιας παγωμένης εποχής», *Εντευκτήριο*, τχ. 42-43 (Άνοιξη-Καλοκαίρι 1998), 224-225· Μάρη Θεοδοσοπούλου, «Ο ποιητής Νικηφόρος Σέρτας. Πρ. Μάρκογλου, *Σπαράγματα*», εφ. *Η Εποχή*, 14 Δεκεμβρίου 1997· Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, «Στην επαρχία τα δύσκολα χρόνια του '60. Πρ. Μάρκογλου, *Σπαράγματα*», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 25 Φεβρουαρίου

1998 και Γιώργος Φρέρης, «Πρ. Μάρκογλου, από την *Έσχατη υπόσχεση*, ποιήματα 1958-1992 στα *Σπαράγματα*», *Παρατηρητής*, τχ. 30 (Καλοκαίρι 1998), 161-165.

13. Πρβ. τις κριτικές: Μάρη Θεοδοσοπούλου, «Μύθοι παλαιοί και μνήμη εμπνέουν. Τάσος Χατζητάσης, *Έντεκα σικελικοί εσπερινοί*», εφ. *Εποχή*, 19 Οκτωβρίου 1997· Χρίστος Παπαγεωργίου, «Στιγμές αναγνωστικής απόλαυσης: Τάσος Χατζητάσης, *Έντεκα σικελικοί εσπερινοί*», εφ. *Αυγή*, 29 Ιουνίου 1997 και Κώστας Καλημέρης, «Οι σκηνοθεσίες μιας εξομολόγησης», εφ. *Μακεδονία* 11 Ιουνίου 1998.
14. Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Μεταπολεμικοί πεζογράφοι*, Αθήνα, Κέδρος 1982, σ. 95.
15. Νίκος Μπακόλας: Παρουσίαση - Ανθολόγηση, στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, Αθήνα, Σοκόλης 1988, τόμ. ΣΤ, σ. 67, όπου βρίσκεται και επιλογή βιβλιογραφίας.
16. Για τους τρόπους με τους οποίους η πόλη της Θεσσαλονίκης αναπαριστάται στη *Μεγάλη πλατεία* ώστε να αποτελεί δομικό συστατικό τη ίδιας της αφήγησης, αλλά και για τη διαπλοκή ιστορίας / λογοτεχνίας στην *Καταπάτηση*, βλ. τα σχετικά άρθρα της Βενετίας Αποστολίδου, «Η Θεσσαλονίκη της *Μεγάλης πλατείας*», *Εντευκτήριο*, τχ. 14 (Μάρτιος 1991), 73-85 και «Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον Εμφύλιο: Από την *Καγκελόπορτα* στην *Καταπάτηση*», στον τόμο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Εταιρεία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1995, 113-127.
17. Βλ. βιβλιοκρισία του Περικλή Σφυρίδη για την *Μεγάλη πλατεία*, στο περ. *Τραμ*, τχ. 6 (Μάιος 1988), σ. 75-78.
18. Γενικότερα οι τρόποι, με τους οποίους λειτουργεί η μνήμη στο συνολικό έργο του Μπακόλα, εξετάζονται στην πρόσφατη διδακτορική διατριβή της Ευθυμίας Πέτκου, *Λειτουργίες της μνήμης σε κείμενα της νεοτερικής πεζογραφίας. Θεωρητικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, (δακτ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 160-194.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
 Ίδρυμα Τεχνοπονίας και Έρευνας
 Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

ΦΡΕΝΤΕΡΙΚ ΑΝΤΑΛ

Μελέτες Ιστορίας της Τέχνης

Μετάφραση: ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΠΑΣ

Πρόλογος - εκδοτική επιμέλεια: ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΤΖΟΥΛΙΟ ΚΑΡΛΟ ΑΡΓΚΑΝ

Η Μοντέρνα Τέχνη

Μετάφραση: ΛΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΗ

Πρόλογος: ΝΙΚΟΣ ΚΕΣΣΑΝΛΗΣ

Το ασάλευτο τοπίο της κυπριακής πεζογραφίας

της Όλγας Σελλά

Ο Κώστας Νικολαΐδης και ο Λεύκιος Ζαφειρίου, από τους συντελεστές του περιοδικού «σημείο», που επιχειρεί μια σοβαρή καταγραφή των προβλημάτων και των προοπτικών της κυπριακής λογοτεχνίας, χθες και σήμερα.

Είναι λίγοι εκείνοι που αγνοούν τα όσα συνέβησαν στην Κύπρο πριν από 25 χρόνια. Είναι, όμως, επίσης λίγοι εκείνοι που γνωρίζουν τη σύγχρονη πεζογραφική πραγματικότητα του νησιού. Παράδοση πεζογραφική δεν θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχει στην Κύπρο, τουλάχιστον όχι τόσο έντονη όσο η αντίστοιχη ποιητική. Κι όμως, είναι πεζογραφία γραμμένη στα ελληνικά, μόνο που ελάχιστα ταξιδεύει έξω από τα όρια του νησιού. «Πολύ λίγα βιβλία εκδίδονται στην Ελλάδα, από διάφορους εκδοτικούς οίκους. Τα περισσότερα εκδίδονται στην Κύπρο, ένα μικρό μέρος από τους ελάχιστους εκδότες που υπάρχουν, και τα άλλα από τους ίδιους τους συγγραφείς τους ή από διάφορα σωματεία, δήμους, ιδρύματα, από τις Πολιτιστικές Υπηρεσίες του υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, κ.λπ.», έλεγε πριν από λίγες μέρες στην Αθήνα ο διευθυντής των Πολιτιστικών Υπηρεσιών Στέλιος Χατζηστυλλής.

Η πεζογραφική γενιά των πρώτων χρόνων της Κυπριακής Δημο-

κρατίας ανέλαβε το βάρος της συνέχειας και μετά το 1974: «Μερικοί (νεότεροι) πεζογράφοι που ζουν στην Κύπρο, πρώτα ο Νίκος Βραχίμης και ο Κώστας Μόντης και αργότερα η Ήβη Μελεάγρου και ο Τάσος Στεφανίδης, επιζητούν και κάποτε επιτυγχάνουν να ανανεώσουν την κυπριακή πεζογραφία με στοιχεία του μοντερνισμού», σημειώνει ο Λευτέρης Παπαλεοντίου στο περιοδικό «σημείο» (τεύχος 4, 1996). Ο Γιώργος Φιλ. Πιερίδης (*Μνήμες και ιστορίες από την Αίγυπτο, Ο καλός πολίτης και οι άλλοι*), ο Κώστας Μόντης (*Ο αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα*), η Ήβη Μελεάγρου (*Προτελευταία εποχή, Πόλη ανώνυμη*), ο Γιάννης Κατσούρης (*Στυλιανού ανάβασις*) ήταν από τους πρώτους που έκαναν γνωριμία με το ελληνικό κοινό, αφού έλληνες εκδότες ανέλαβαν την έκδοση των βιβλίων τους («Κέδρος», «Ερμής», «Νεφέλη», «Δωδώνη»). Σ' αυτό συνέβαλε τα μέγιστα ο Γ.Π. Σαββίδης, ο οποίος λειτούργησε σαν γέφυρα των κύπριων λογοτεχνών με τους έλληνες εκδότες. Η θεματολογία ήταν ποικίλη.

Η τουρκική εισβολή του 1974, όμως, «κατέλαβε» και την πεζογραφική –όση υπήρχε– έκφραση των Κυπρίων. Η θεματολογία πλέον είναι σχεδόν κοινή. Το τραύμα της τουρκικής εισβολής δεν ήταν δυνατόν να μην κυριαρχεί και στις σελίδες του σύγχρονου κυπριακού μυθιστορήματος. Το ίδιο και η αναφορά στον τόπο: πάντα πίσω από την Πράσινη Γραμμή. Οι συγγραφείς –στο μεγαλύτερο μέρος τους πρόσφυγες και οι ίδιοι– αναφέρονται σε μνήμες και σκηνές από τις κατεχόμενες πια πόλεις τους. Στη δεκαετία του 1990, τα εκδοτικά «ταξίδια» αρχίζουν να γίνονται πιο συχνά για τους κύπριους πεζογράφους (και ποιητές φυσικά): Νίκη Μαραγκού (*Μια στρώση άμμου, Είναι ο πάνθηρας ζωντανός;*), Τάκης Γεωργίου (*Ο τοίχος των μελανοδοχείων*), Πάνος Ιωαννίδης (*Η αβάστακτη φιλοπατρία του Φ.Π.Κ.*), Νίκος Ορφανίδης (*Επιβατηγό "Ρέθυμνο", Ο Άγγελος έφυγε ευτυχισμένος*), Όμηρος Αβραμίδης (*Η κίτρινη σημαία*), Αγγελική Σμυρλή (*Η επιστροφή του Αγαπήνορα, Γαλατείας και Πυγμαλίωνος*) κ.ά.

Η τουρκική εισβολή και σε λιγότερο βαθμό τα γεγονότα της εξέγερσης του 1955-59 είναι τα μόνιμα θέματα. Η σύγχρονη πεζογραφία της Κύπρου αδυνατεί να παρακολουθήσει τα όσα συμβαίνουν και εξελίσσονται στην κοινωνία του ελεύθερου τμήματος του νησιού. Και δεν είναι καθόλου λίγα, αφού ο βίαιος εκπατρισμός 200.000 περίπου Κυπρίων δημιούργησε από τη μια μέρα στην άλλη αστικούς πληθυσμούς, που μετέφεραν όμως τις αγροτικές συνήθειες και τον τρόπο ζωής στις πόλεις. Οι πεζογράφοι αδυνατούν να παρακολουθήσουν και να καταγράψουν τις κοινωνικές συμπεριφορές των νέων (μαθητών ή φοιτητών του νεοσύστατου Πανεπιστημίου Κύπρου), αδυνατούν να περιγράψουν τις αλλαγές στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων, τις, για πολλούς, ανερμήνευτες επενδύσεις σε πολυτελή σπίτια και αυτοκίνητα, την έξαρση της βίας, το «τράνζιτ» στο νησί ξένων συμμοριών.

Η Όλγα Σελλά είναι δημοσιογράφος

Ο Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης είναι μαζί με την Ήβη Μελεάγρου οι κατ'εξοχήν πεζογράφοι της Κύπρου από την ανεξαρτησία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Και οι δύο έχουν εκδώσει βιβλία τους στην Ελλάδα, ενώ το σημαντικότερο έργο του Γ.Φ. Πιερίδη *Η τετραλογία των καιρών* κυκλοφορεί από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου.

Στη σύγχρονη πεζογραφία της Κύπρου μοιάζει να λείπει η ενδιαμέση γενιά. Όσο για τη νεότερη, μόλις τώρα τελευταία αρχίζουν να καταγράφονται τα πρώτα της βήματα. Μια μικρή γεύση πήραμε από το πρώτο μυθιστόρημα του Κωσταντή Καντουνά *Της χαλής εμπορίας*, που μόλις κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Ερμής». Οι πρώτες εντυπώσεις φαίνεται ν' αλλάζουν το ασάλευτο, μέχρι στιγμής, τοπίο, αφού στις σελίδες του βιβλίου συνυπάρχουν αρμονικά το χιούμορ και ο αυτοσαρκασμός, δείγματα σπάνια σε σύγχρονους κύπριους πεζογράφους.

«Για να μπορέσουμε να σχηματίσουμε πιο ολοκληρωμένη εικόνα της κυπριακής πεζογραφίας, χρειάζεται να διερευνήσουμε τις ανεξοχίμως δεχόμενες σχέσεις της με θεματικά ή τεχνοτροπικά ανάλογα κείμενα από την ευρύτερη νεοελληνική ή και την παγκόσμια δημιουργία και με διεθνή λογοτεχνικά ρεύματα· να αναζητήσουμε και να ερμηνεύσουμε τις τάσεις, τις θεματικές και τις εκφραστικές επιλογές της· και, τέλος, απαλλαγμένοι από λογής ιδεολογήματα, από τοπικιστικές αβρότητες αλλά και από συμπλέγματα πατριωτισμού, να την αξιολογήσουμε, όπως της ταιριάζει, στο πλαίσιο της ευρύτερης νεοελληνικής πεζογραφίας», σημειώνει στο «σημείο» πάλι ο Λευτέρης Παπαλεοντίου. (Οι υπογραμμίσεις δικές μας). Ίσως οι νεότεροι κύπριοι συγγραφείς μπορέσουν ν' απαντήσουν.

G. SAUNIER

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΑ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Η ανθολογία αυτή παρουσιάζει επιστημονικά το σύνολο των μοιρολογιών και των πένθιμων παραλογών (ή «μοιρολογιών του Χάρου»), δηλαδή των δημιουργημάτων του προφορικού λόγου που είναι αφιερωμένα στο θάνατο. Παραθέτονται για το κάθε θέμα όσες παραλλαγές χρειάζονται για να αντιπροσωπεύονται οι διάφοροι υπάρχοντες τύποι, τα κυριώτερα μοτίβα και οι κυριώτεροι συνδυασμοί που έχουν καταγραφεί. Το υλικό αυτό δίνει επομένως πλήρη εικόνα της συλλογικής σκέψης του Ελληνισμού σχετικά με το θάνατο.

Η νεοελληνική εικόνα του θανάτου είναι ιδιαίτερα μαύρη και απελπισμένη, και τα κείμενα που την εκφράζουν, δηλαδή τα μοιρολόγια, είναι εξαιρετικά έντονα και συχνά δυσβάσταχτα. Πολλά απ' αυτά, ιδίως οι θρήνοι για τους αδικοθάνατους, είναι από τα αριστουργήματα της ελληνικής και της παγκόσμιας ποίησης.

Το κάθε κείμενο συνοδεύεται από σχόλιο που περιέχει κριτικό υπόμνημα, ερμηνευτικά στοιχεία και, όπου χρειασθεί γλωσσάριο.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 10680, Τηλ. 36.07.744 - FAX: 36.23.093

e-mail: nefeli-p@otenet.gr

Μια αναδρομή σε θητείες και συντροφιές

του Αλέξη Ζήρα

Το 1980 οι συζητήσεις για τη μορφολογία των κειμένων εξακολουθούσαν να γίνονται μ' έναν τρόπο μουνδιασμένο και αμήχανο. Ούτε και η παλιά αντιπαράθεση μεταξύ των υποστηρικτών της πρωτεύουσας σημασίας της μορφής στη λογοτεχνία και αυτών που θεωρούσαν το ρόλο του «κοινωνικού μηνύματος» ως προεξάρχοντα –μια αντιπαράθεση που πήγαινε πίσω αρκετά χρόνια– είχε λειανθεί. Η αναμενόμενη από όλους προσεχής πολιτική μεταβολή, από την οποία περίμεναν κάτι περίπου ανάλογο με την άλωση των Χειμερινών Ανακτόρων της Πετρούπολης το '17, είχε επιδράσει διαλυτικά, προεκτείνοντας και παρατείνοντας, τουλάχιστον στο χώρο της λογοτεχνικής κριτικής, τις μηχανιστικές αντιλήψεις των θεωριών της αντανάκλασης. Επισκοπώντας σε εφημερίδες τα προ του '80 κείμενα γνωστών μελετητών καθώς και αυτά που δημοσιεύτηκαν μερικά χρόνια αργότερα, νομίζω ότι αντιλαμβάνεται κανείς αμέσως αυτό που εννοώ. Ωστόσο και σ' αυτούς ακόμα τους κύκλους των πανεπιστημιακών φιλολόγων, τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Επικρατούσε, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, ο κανόνας της ιστοριογραφικής ερμηνείας των πολιτισμικών φαινομένων, που είχε επιβάλει από δεκαετίες ο Κ.Θ. Δημαράς και οι μαθητές του, με τις γνωστές παραμορφώσεις, αποσιωπήσεις και υπερεκτιμήσεις που αυτή η ερμηνευτική πρακτική συνεπαγόταν.

Από την άλλη πλευρά, οι μέθοδοι ανάλυσης που είχαν προκύψει σε χώρες της Εσπερίας, από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και έπειτα –ο δομισμός, η σημειολογία– ως παράγωγα της αναθέρμανσης των γλωσσολογικών σπουδών σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι αλήθεια ότι είχαν περάσει στη φιλολογική μας πρακτική, αλλά κάπως μηχανιστικά. Αυτό κυρίως συνέβαινε μέσω διατριβών που εκπονούνταν νεότεροι και πιο ρηξικέλευθοι νεοελληνιστές, χωρίς όμως να προεκτείνεται –και πάντως όχι την περίοδο αυτή– σε μελέτες που ασχολούνταν με έργα σύγχρονων ποιητών και πεζογράφων. Μπορώ να θυμηθώ με αρκετή ευκρίνεια την εντύπωση που είχε προκαλέσει η δημοσίευση το 1970 της εργασίας του Ξ.Α. Κοκόλη, *Πίνακας λέξεων των ποιημάτων του Γιώργου Σεφέρη*, εργασίας που ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την υφολογική μελέτη του έργου του, καθώς και μερικά χρόνια αργότερα, το 1975, τη δημοσίευση της σημειολογικής ανάλυσης του Ερατοσθένη Καψωμένου για τη *Συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη*. Η χρησιμοποίηση της μαθηματικής λογικής στο οπλοστάσιο των μεθόδων αυτών, έτσι ώστε να δημιουργείται μια εννοιολογική διαδικασία η οποία ήθελε να ορίσει με ακρίβεια τη λειτουργία φαινομένων που θεωρούνταν ασύλληπτα, είχε σε πολλές περιπτώσεις οδηγήσει τα πράγματα στο άλλο άκρο. Μια γενική ευφορία κατέλαβε πανεπιστημιακούς και κριτικούς της λογοτεχνίας, και ήδη προς το τέλος της δεκαετίας του '70 η κατάσταση είχε αλλάξει άρδην. Είχαν αρχίσει να εμφανίζονται και να πυκνώνουν μελετήματα που οι συντάκτες τους, ως μαθητευόμενοι μάγοι, πίστευαν ότι κατέχουν, μέσω αυταπόδεικτων ορισμών της θεωρίας, όλα εκείνα

τα κλειδιά που θα τους έκαναν ικανούς να διαφωτίσουν τις μυστικές περιοχές του λογοτεχνικού κειμένου.

Το πόσο σχετικές ήταν οι δυνατότητες των θεωριών φάνηκε στα επόμενα χρόνια, όταν ακόμα και ο Τσβετάν Τοντόροβ, ένας από τους βασικούς εκπροσώπους της εκδοτικής ομάδας του γαλλικού *Tel Quel*, αναγνώρισε στο βιβλίο του *Κριτική της κριτικής* ότι τα αδιέξοδα των «απόλυτων» θεωριών για τη λογοτεχνία ήταν συνυφασμένα με την *περιοριστική* εφαρμογή ορισμένων κριτηρίων για τα μορφικά στοιχεία του έργου τέχνης. Αυτό που ο Τοντόροβ υπονοούσε –και που δεν ήταν τίποτ' άλλο από τη στροφή της θεωρίας προς την έννοια του μεταμοντέρνου– δεν μπορούσε, βέβαια, να έχει απήχηση στους προσανατολισμούς των δικών μας «φιλολογικών» ερευνών της εποχής εκείνης. Για να ακριβολογήσουμε, αρχίσαμε να έχουμε πιο ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορίας, της συγκριτικής και της αισθητικής των μοντερνιστικών κινημάτων (συμπεριλαμβανομένων του συμβολισμού, του υπερρεαλισμού, και του φουτουρισμού) σ' ένα χρονικό σημείο, στη δεκαετία 1975-1985, κατά το οποίο η ανεικονική δυναμική αυτών των κινημάτων είχε εκπνεύσει, μια και αυτά δεν μπορούσαν πια να δημιουργήσουν νέες ρηξικέλευθες μορφές έργων τέχνης.

Έχοντας λοιπόν κατά νου αυτό το αντιφατικό πλαίσιο των θεωρητικών αναφορών, ο σημερινός αναγνώστης –τελικά, σύμφωνα με μια ορισμένη λογική, ένας *σημερινός αναγνώστης* είμαι κι εγώ– των *Προβλημάτων ύφους στη νεώτερη πεζογραφία*, ενός κειμένου που είναι απομακρυσμένο ήδη μια εικοσαετία, θα πρέπει να προσπαθήσει να το διαβάσει έχοντας ως προϋπόθεση ορισμένα συμφραζόμενα που δεν ισχύουν. Για την ώρα λοιπόν, καταλληλότερος αναγνώστης παραμένω εγώ. Κατ' αρχάς, μολονότι αυτό δεν αναφέρεται με ρητό τρόπο αλλά μόνο πλαγίως, το μελέτημα αυτό προέκυψε από ένα δημοσίευμα της ποιήτριας Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ στη *Φιλολογική Καθημερινή*, μιας ποιήτριας που εξακολουθεί να είναι ενήμερη για τις επικρατούσες τάσεις της θεωρίας για την ποίηση, τουλάχιστον στον αγγλοσαξωνικό χώρο. Το απόσπασμα του δημοσιεύματος έχει ακριβώς να κάνει με τη μεγάλη, μετά το '60, ανάπτυξη της κριτικής έρευνας για τη γλώσσα της ποίησης, κάτι που πρέπει να δούμε σε συνδυασμό με την επανακάλυψη της σπουδαίας συμβολής των ρώσων και των τσέχων φορμαλιστών ως προς τη μελέτη της δομής του ποιητικού λόγου κατά τον μεσοπόλεμο. Η επανακάλυψη αυτή, πλαισιωμένη από μια εκτενή σειρά μεταφράσεων και ανθολογιών τους από τη γαλλική ομάδα του *Tel Quel* αλλά και από αλληπάλληλες εκδόσεις των βασικών τους άρθρων στην Αγγλία, στην Ιταλία και στις Η.Π.Α., είχε για εμβληματική μορφή τον Ρόμαν Γιάκομπσον. Αλλά οι προσχώσεις των γλωσσολογικών σπουδών σε όμορες με την ποίηση τέχνες –όπως ο κινηματογράφος και τα εικαστικά– είχαν αρχίσει να δημιουργούν κάποιες τάσεις ολιστικών θεωριών, μια και «η επικράτηση της μορφής ή των δομών», όπως έλεγε και η Αγγελάκη-Ρουκ στο κείμενό της, προέτρεπε σε μια αυτόνομη ανάδειξη του πώς λέγεται κάτι σε αντιδιαστολή με το τι λέει αυτό.

Την αντίθεσή μου σε επιμερισμούς αυτού του είδους, αντίθεση

• Ο Αλέξης Ζήρας είναι κριτικός λογοτεχνίας

του διακρίνεται καθαρά στα *Προβλήματα ύφους*, εξακολουθώ να την έχω και σήμερα. Όχι μόνο γιατί πίστευα και πιστεύω ότι έτσι, με τον αυθαίρετο διαχωρισμό δηλαδή δύο αδιάσπαστων «μερών» διαάζεται η οργανική συνεκτικότητα και ολότητα ενός κειμένου, αλλά και γιατί ήταν ήδη ορατός ο κίνδυνος –τουλάχιστον όπως θεωρούσα τα πράγματα εγώ– να προκύψει ένας άλλου είδους μηχανιστικός τρόπος αξιολόγησης ή *μη αξιολόγησης* της λογοτεχνίας. Να μην ξεκινάει, δηλαδή, η θεωρία από το κείμενο, παίρνοντας απ' όψη της ιδιομορφίες του, αλλά να επιβεβαιώνεται απλώς κάθε φορά από οποιοδήποτε κείμενο! Οι ενστάσεις μου αυτές δεν προκύψαν βέβαια από μια εν τω γίγνεσθαι διαφωνία με τη συγκεκριμένη επιχειρηματολογία της Ρουκ.

Είχαν προηγηθεί εκτενείς συζητήσεις που πραγματοποιούνταν τότε με πολύ γόνιμα αποτελέσματα γύρω από παραπλήσια θέματα, ανάμεσα στους ποιητές και στους κριτικούς που συγκροτούσαν τη διευρυμένη ομάδα του περιοδικού *Σημειώσεις*. Ανακαλώ, μάλιστα, ιδιαίτερα ορισμένα νεαρότερα άτομα που δρούσαν στην περιμετρική της παρέας, όπως άλλωστε κι εγώ, που δεν μπορούσαν να ενσωματωθούν στην γιακοβίνικη τότε προβληματική της απόσχισης, της απόσυρσης στο «περιθώριο», που διέπνεε μερικά από τα ιστορικότερα μέλη του πυρήνα της ομάδας και που αποτέλεσε για αρκετόν καιρό το εμβληματικό ιδεολογικό στίγμα του περιοδικού.

Δύο από τα πιο ικανά νεαρά άτομα τα οποία σύχναζαν στις εβδομαδιαίες συγκεντρώσεις, ήταν ο Βασίλης Λαμπρόπουλος και ο Νίκος Καλταμπάνος. Και τους δύο, άτυχες συγκυρίες ή άστοχες κρίσεις τους απαξιώσεις συνετέλεσαν ώστε να απουσιάζουν σήμερα από το φιλολογικό προσκήνιο, αλλά τότε θυμάμαι ότι υπεράσπιζαν με θέρμη και αρκετή πειστικότητα τις αρχές της αμερικανικής Νέας Κριτικής. Η Νέα Κριτική ήταν ένα καθαρά μοντερνιστικό θεωρητικό κίνημα με έντονες και ευδιάκριτες ρίζες στο ρομαντικό πνεύμα που αναζητούσε την ενδυνάμωσή του σε πηγές αρχέγονες, όχι και τόσο κατανοητές από την άποψη της πρόσληψής τους. Υπήρχε μια μορφή ανορθολογισμού στη φιλοσοφία του κινήματος, όπως άλλωστε στα περισσότερα τέτοια κινήματα στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Και, με την ευκαιρία, έχω τη γνώμη ότι τότε συμπεραίναμε σωστά όταν υποστηρίζαμε στις συζητήσεις μας ότι η άποψη που είχε διαμορφώσει ο Σεφέρης για τον ελληνικό κόσμο και τη Δύση έφερε ανεξίτηλα τις επιδράσεις της Νέας Κριτικής, περασμένης μέσα από το ποιητικό και το δοκιμιακό έργο του Τ.Σ. Έλιοτ. Προεκτείνοντας, μάλιστα, κάπως περισσότερο, αυτό το όντως σημαντικό ζήτημα που σχετίζεται γενεαλογικά με την ποιητική του Σεφέρη, να το θυμίσω, παρεκβαίνοντας, τι ενώ περνάει σε τριτεύουσα θέση στην πολύ σημαντική μονογραφία του Νάσου Βαγενά, *Ο ποιητής και ο χορευτής*, βρίσκεται στο επίκεντρο (αν και δεν αναφέρεται και εδώ η Νέα Κριτική) την επίσης σημαντική μελέτη του Γιάννη Κιουρτσάκη, *Ελληνισμός και Δύση στο στοχασμό του Σεφέρη*, που δημοσιεύτηκε τον ίδιο ακριβώς χρόνο, το 1979.

Ο Λαμπρόπουλος, με τον οποίο ειδικά είχα πολλές φορές διάταξη απόψεων, λόγω της δικής μου πιο αυστηρής προσήλωσης στο κείμενο, ως ολότητας αμοίραστης, βρισκόταν ακόμα σε μια μεταίχμια κατάσταση, μη έχοντας αποφασίσει για το τι θα κάμει. Στη συνέχεια παρακολούθησα, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, την εντυπωσιακή διεθνή σταδιοδρομία του σε πανεπιστήμια της Γερμανίας και της Αμερικής, και συνάμα έβλεπα τις μεθοδολογικές του μετατοπίσεις, καθώς έτεινε ολοένα και περισσότερο προς μια θετικιστική διερεύνηση της ιστορίας των ιδεών. Υπάρχει μια υποποίηση ως προς την επιχειρηματολογία των ερευνητών της

Στο τυπογραφείο του Αιμ. Καλιακάτσου. Από αριστερά: Σωκράτης Καψάσκης, Χριστόφορος Μηλιώνης, Νάσος Βαγενάς, Σπύρος Τσακνιάς, Αλέξανδρος Κοτζιάς (Ιανουάριος 1986). Η φωτογραφία είναι από την έκδοση *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία* (εκδ. Σοκόλης), τ. Δ', σ. 191.

ιστορίας των ιδεών που ζουν στις ΗΠΑ, και αυτό ήταν κάτι που διέκρινα αμέσως στο σχετικά πρόσφατο ογκώδες σύγγραμμα για την *Ανοδο του ευρωπαϊσμού*. Αν και παρατήρησα μια ορισμένη χαλαρότητα στη γραφή αυτού του βιβλίου, προερχόμενη μάλλον από το ότι ο Λαμπρόπουλος ήθελε να τα πει όλα και διαμιγνύει, νομίζω ότι θα ήμουν άδικος αν υποστήριζα πως δεν διατήρησε το ανάλαφρο και κάπως ηδυσμένο ύφος του, μιλώντας συχνά για τα πιο δύσπεπτα θέματα. Την εποχή εκείνη, πάντως, ήταν προσανατολισμένος, σχεδόν ιεραποστολικά, στη μελέτη της στυλιστικής/υφολογικής σύστασης του ποιητικού λόγου και είμαι περίπου πεπεισμένος ότι η απαξίωσή του και η δυσφορία του για την νεοελληνική πραγματικότητα ήταν άμεσα συνδεδεμένες με τον τρόπο αντιμετώπισης των θεωρητικών ενδιαφερόντων του από τους κρατούντες στα φιλολογικά. Η άρνηση, λόγου χάριν, από τον εισηγητή, κατά τη διαδικασία της συζήτησης και υποστήριξης της διατριβής του Λαμπρόπουλου, να κάνει αποδεκτή τη μέθοδο υφολογικής διερεύνησης της ποίησης του Γιώργου Σαραντάρη, δείχνει, πέρα από τις επιπτώσεις που είχε στην προσωπική ευαισθησία του νεαρού φιλόλογου, τα όρια και τους περιορισμούς ως προς την καταξίωση ενός ερευνητικού κλάδου που είναι αλληλένδετος με τη γλωσσολογία.

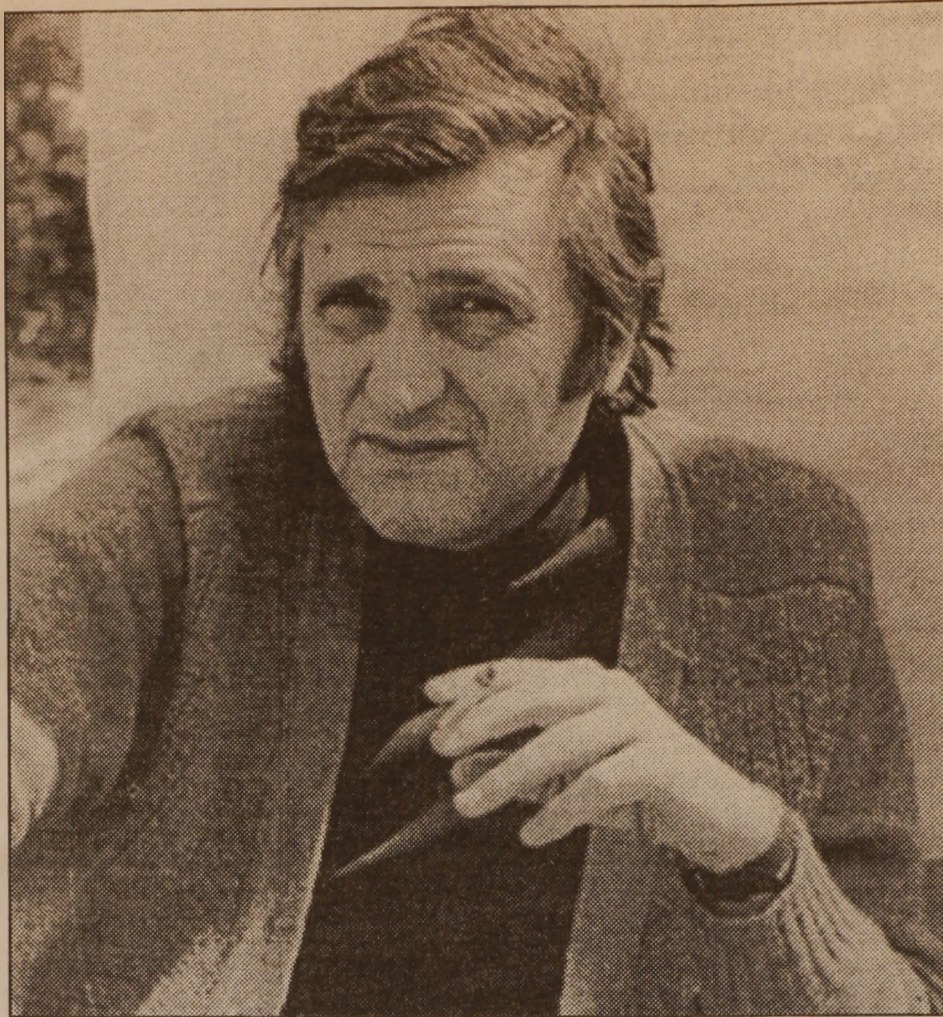
Συζητήσεις για τον εσωτερικό ή αντικειμενικό τρόπο ανάγνωσης της λογοτεχνίας όπως και για το αυθυπόστατο του κειμένου που είναι ανεξάρτητο στις λειτουργικές του διαφορεύσεις τόσο από την ατομικότητα και την προσωπικότητα του συγγραφέα όσο και από την ατομικότητα και την προσωπικότητα του αναγνώστη (συνεπώς και του κριτικού), βρίσκονταν στο επίκεντρο των αναζητήσεών μας για έναν κριτικό λόγο που στο μεγαλύτερο μέρος της δημιουργίας εξάσκησής του στις τελευταίες δεκαετίες ενεργούσε ερήμην του κειμένου. Ποια σχέση με το κείμενο είχε η εμπνευσμένη κριτική του Ανδρέα Καραντώνη, και ποια σχέση η κριτική του Αιμίλιου Χουρμούζιου, η εξαρτημένη από τις ιδέες που έπρεπε να επιβεβαιωθούν στην κειμενική πραγματικότητα; Και, στο άλλο άκρο, η εκ του σύνεγγυς διαπραγμάτευση με τους άξονες του κειμένου, κάτι που επιχειρούσε ήδη από τη δεκαετία του '50 ο Αλέξανδρος Αργυρίου, μήπως βρισκόταν σε μια γραμμή συνέχειας με τη διαπραγμάτευση που επιχειρούσε αρκετά χρόνια πιο πριν ο

Τέλλος Άγρας, βάζοντας στο παιχνίδι της κειμενικής προσέγγισης και τον υποκειμενισμό του;

Τα οφέλη από τις νεανικές μας αναλώσεις πολλές φορές τα αντιλαμβανόμαστε με αρκετή καθυστέρηση. Ένα από τα οφέλη της εποχής εκείνης που το συνειδητοποίησα με κάποια καθυστέρηση ήταν ο «έγκαιρος» εντοπισμός της κριτικής οξυδέρκειας και της μεθοδικής επάρκειας του Άγρας, τη στιγμή που επικρατούσε στο φιλολογικό χρηματιστήριο ο εκθειασμός του Σεφέρη ως κριτικού! Ένα όφελος, που είχε πολύ πιο άμεσες επιπτώσεις, ήταν η χάραξη μιας συγκεκριμένης κατεύθυνσης ως προς τον προγραμματισμό μιας σειράς βιβλίων, σ' έναν εκδοτικό οίκο που τότε συνεργαζόμουν, με την ολοκλήρωση της οποίας σειράς πίστευα ότι θα υπήρχε στα γραμματολογικά μας δεδομένα ένα corpus βασικών εγχειριδίων για τη θεωρία της λογοτεχνίας και για τη θεωρία της κριτικής. Ήταν μια σειρά που ήθελε ακριβώς να αποφύγει τη μονομέρεια, γι' αυτό και δίπλα στην ιστοριογραφική προσέγγιση του Έντμουντ Ουίλσον υπήρχε η κοινωνιολογική του Λυσιέν Γκολντμάν, η οντολογική του Τ.Σ. Έλιοτ, ο τυπικά αγγλικός θετικισμός του Ι.Α. Ρίτσαρντς και ο φορμαλισμός του Βίκτορ Σκλόβσκι. Μάλιστα, είχε αναγγελθεί χωρίς τελικά να πραγματοποιηθεί η μετάφραση του λαμπρού αυτοβιογραφικού δοκιμίου, *Ο Μαγιακόβσκι και ο κύκλος του*, ενός δοκιμίου πάνω στη ζωή και στο πνεύμα της ρωσικής πρωτοπορίας πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη σοβιετική επανάσταση, που κρίθηκε γενικά ως η έμπρακτη εφαρμογή σε αφηγηματικό κείμενο των θεωρητικών απόψεων του Σκλόβσκι για τη συντακτική δομή της λογοτεχνικής γλώσσας.

Απηχίσεις τής μάλλον ενθουσιώδους μαθητείας μου σε ορισμένες από τις θέσεις αυτών των βασικών τάσεων της λογοτεχνικής κριτικής του 20ού αιώνα, διακρίνονται νομίζω εύκολα στα *Προβλήματα ύφους*. Όμως πιο ευδιάκριτη ακόμα πιστεύω πως είναι η διάρθρωση όλου του σύντομου μελετήματος (που μετέφερε το θάρρος μιας νεότητας που ακόμα κρατούσε, να αποτολμήσει σε ελάχιστες σελίδες τη διατύπωση κάποιων μεθοδολογικών αρχών και συνάμα να υποδείξει την ανεπάρκεια κάποιων άλλων) πάνω στη μέθοδο της γλωσσολογικής και υφολογικής ανάλυσης του Μιχαήλ Μπαχτίν. Όπως για άλλους είναι αποκαλυπτική η ανάγνωση ενός ποιητικού ή ενός πεζογραφικού έργου, για μένα αποκαλυπτική ήταν η ανάγνωση της μελέτης που επιχείρησε ο Μπαχτίν εξετάζοντας τη διαστρωμάτωση του έμμεσου και άμεσου λόγου στο έργο του Ντοστογιέβσκι.

Αυτό που με προσέλκυσε αμέσως είναι η θέση του ότι ο μυθιστορηματικός λόγος δεν είναι ένας λόγος που αυτοκαταλύεται, περιορισμένος στα ρητορικά συμφραζόμενα του κάθε μυθιστορήματος, αλλά ένας λόγος που εξαρτά την αιτιώδη σχέση του με την αφηγηματική πραγματικότητα (όπως και την αποτελεσματικότητά του στον αναγνώστη) από το βαθμό ικανότητας να μεταδώσει την

Αλέξανδρος Κοτζιάς

πολυγλωσσική του υφή. Ο πολυγλωσσισμός, όπως τον ανέπτυξε ο Μπαχτίν, αν και προέκυψε από τη μελέτη του μυθιστορήματος του 19ου αιώνα, στην κριτική πρόσληψη του οποίου δεν είχαν εμφανιστεί ακόμα σημαντικές ρωγμές αναφορικά με τη λειτουργική ικανότητα της γλώσσας και της τεχνικής του, μου έλυσε πολλά από τα προβλήματα που κατά καιρούς αντιμετώπιζα. Ένα χαρακτηριστικό δύσβατο θα ήταν η κατανόηση του ρόλου της ειρωνείας και της παρωδίας που μπαίνουν πολλές φορές εμβόλιμα σε μια φράση και χρωματίζουν ανάλογα την υφολογική της κλίμακα. Ήμου ξεκαθάρισε το γιατί ο ευθύς ή πλάγιος λόγος ενός προσώπου ή του αφηγητή, μπορούν να εκφράσουν ηθικές καταστάσεις χωρίς οπωσδήποτε να ταυτίζονται με μια ορισμένη ηθική αντίληψη για τη ζωή. Με οδηγό τον πολυγλωσσισμό, για παράδειγμα, ξαναδιά-

βασα με ανανεωμένο πολιτικό ενδιαφέρον τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα, καθώς και πολλά από τα διηγήματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και του Γιώργου Ιωάννου, αν και για διαφορετικούς λόγους. Αλλά και η *Αντιποίησης αρχής* του Αλέξανδρου Κοτζιά, ένα κατεξοχήν πολυγλωσσικό μυθιστόρημα, που πιστεύω ότι γράφτηκε ως τέτοιο από τον συγγραφέα του, μου έδωσε μέσα από αυτή την προοπτική, το έναυσμα διάγνωσης του εξπρεσιονιστικού ύφους, ως ύφους που αποδίδει την κυμαινόμενη συναισθηματική και νοηματική διασπορά των οριακών χαρακτήρων του μυθιστορήματος.

Υπάρχουν στα *Προβλήματα ύφους*, είκοσι χρόνια πριν, ορισμένες κρίσεις βιαστικές, αστοχίες ή υπερεκτιμήσεις. Ας υπάρχουν. Για παράδειγμα, μιλώντας για τον ποιητικό λόγο υποστήριξα ότι πρέπει να διαθέτει μια ενότητα ύφους ως προϋπόθεση της εξατομικευμένης γλώσσας του ποιητή. Μια τέτοια κανονιστική όμως αντίληψη αποδείχθηκε ανεπαρκής από τη στιγμή ιδίως που η νεότερη ποίηση έχει δεχθεί και μετουσιώσει πεζολογικά στοιχεία, τόσο στην αρχιτεκτονική διάρθρωσή της όσο και στη ρυθμική της ανάπτυξη. Από την άλλη όμως πλευρά, σ' αυτό το δοκίμιο που κατά κάποιο τρόπο βρίσκεται στο σημείο μετάβασης από τη νεανική στην ωριμότερη αντίληψή μου για τον κόσμο και τη λογοτεχνία, υπάρχουν στοιχεία που με σταματούν ευνοϊκά. Λόγου χάριν, η χρησιμοποίηση των εννοιών του θεατού και αθέατου αφηγητή ή η ανάδειξη του ρόλου των ρητορικών σχημάτων. Όμως πάντοτε όταν στρεφόμαστε προς το παρελθόν, επαναξιολογώντας κείμενά μας, είναι αδύνατο να μην εισπράξουμε τέτοια κέρδη και τέτοιες ζημιές. Έτσι, επανεκτιμώντας την από πολλές μεριές μεταιχμιακή αυτή περίοδο, θεωρώ ότι η πιο γόνιμη συνεισφορά της μεθόδου του Μιχαήλ Μπαχτίν, αυτή που πιστεύω ότι αποδείχθηκε μακροβιότερη και ανθεκτικότερη στις μεταγενέστερες περιαγωγές μου στις διάφορες θεωρίες, είναι η στερέωση της πεποίθησής μου ότι ο κόσμος της λογοτεχνίας δεν είναι ένα ταυτολογικό σχήμα, αλλά μια πολλαπλή δίοδος της φαντασίας προς τον κόσμο.

ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

Τα όρια της ζεστασιάς

διηγήματα

Εννέα διηγήματα για τις ανθρώπινες σχέσεις, με τις λεπτές αποχρώσεις, τη διακριτική ειρωνεία και το χιούμορ, που χαρακτηρίζουν τη γραφή της Αγγέλας Καστρινάκη. Στα κείμενα αυτά αναδεικνύεται ο πλούτος μιας καθημερινότητας που όλοι ζούμε, αλλά που σπάνια στεκόμαστε να την ερευνήσουμε. Θερμή και διανοητική ταυτόχρονα, η τέχνη της συγγραφέως φτιάχνει με απλά υλικά διεισδυτικούς πίνακες της ανθρώπινης ζωής.

επίσης κυκλοφορεί το βιβλίο της

ΑΓΓΕΛΑΣ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

Η φωνή του γενέθλιου τόπου

Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία
του 20ού αιώνα

ΝΙΚΗ ΑΝΑΣΤΑΣΕΑ

Αυτή η αργή μέρα προχωρούσε

μυθιστόρημα

Αυτή η ιστορία διαδραματίστηκε σε μια μικρή επαρχιακή πόλη της Βορείου Ελλάδος στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Την διηγήθηκαν άνθρωποι που έζησαν τα γεγονότα από κοντά. Η οικογένεια Μιχάλογλου ετοιμάζεται για το γάμο του Αργύρη. Λίγες μέρες πριν η κυρία Αμαλία Μιχάλογλου, η μητέρα του, –που ζει κλεισμένη εδώ και 25 χρόνια στο σπίτι της– αρρωσταίνει. Η αρρώστια της πυροδοτεί ποικίλες αντιδράσεις τόσο ανάμεσα στους συγγενείς, όσο και στο σύνολο σχεδόν της πόλης, καθώς την συνδέουν με την όλη της στάση. Το μυθιστόρημα μέσα από μια πολυπρόσωπη αφήγηση, παρακολουθεί μία από κείνες τις ταραγμένες μέρες από τη ζωή της οικογένειας Μιχάλογλου, κάνοντας παράλληλα αναφορές, στην πόλη και στην ιστορία της.

εκδόσεις **πόλις**

ΟΜΗΡΟΥ 32, ΤΗΛ. 36 43 382, FAX 36 36 501, e-mail: polis@ath.forthnet.gr

Μπιενάλε Βενετίας

ΘΕΣΜΟΙ, ΚΡΙΣΕΙΣ, ΙΣΤΟΡΙΑ

του Μάνου Στεφανίδη

Η Μπιενάλε Βενετίας –η διετής αυτή έκθεση που πρωτολειτούργησε σ' εθνικό επίπεδο το 1895– αποτελεί επί δεκαετίες την αιχμή του δόρατος όσον αφορά στην προβολή της ελληνικής τέχνης στο εξωτερικό. Θα λέγαμε επίσης ότι αποτελεί συμβολική πράξη νομιμοποίησης της εγχώριας δημιουργίας στο διεθνές καλλιτεχνικό γίγνεσθαι. Από την άλλη, αποκαλύπτει τα λογής μειονεκτήματα της πολιτιστικής μας πολιτικής, τα δρώμενα των υπολειπουμένων θεσμών και τις αδυναμίες ενός συστήματος που επιμένει να λειτουργεί εμπειρικά και θυμικά. Η Μπιενάλε στάθηκε ανέκαθεν μια δυνατότητα που σπανιότατα αξιοποιήθηκε σ' όλο της το εύρος. Έστω κι αν η ίδια ενσαρκώνει σταθερά τις μύχιες προσδοκίες κάθε έλληνα εικαστικού ή θεωρητικού ενώ επίσης λειτουργεί ως μείζων αναγνώριση για αμφοτέρους. Η ιστορία των ελληνικών συμμετοχών στην Μπιενάλε Βενετίας ισοδυναμεί grosso modo με την ιστορία της ελληνικής τέχνης στον εικοστό αιώνα. Η συντηρητικότητα πάντως της ελληνικής πολιτείας σε σχέση με τον πολιτισμό και η καχυποψία της ως προς τα εικαστικά αποτελούν την λυδία λίθο επιλογών και επιλεγομένων. Συχνά, πάντως, επίτροποι και καλλιτέχνες απεδείχθησαν ανώτεροι των θεσμών που τους πρότειναν ή των χειρισμών των πολιτικών υπευθύνων. Ακόμη, λ.χ., συζητείται στους κύκλους της Μπιενάλε η απίστευτη υπαναχώρηση του ΥΠΠΟ όταν, ενώ είχε επισήμως αναγγείλει την συμμετοχή του Λουκά Σαμαρά για την εκδήλωση του 1995, ανήρεσε την απόφασή της και έστειλε τον Τάκι. Χάσαμε τότε, λόγω Θ. Μικρούτσικου, μια μοναδική ευκαιρία, όχι μόνο για ένα βραβείο, αλλά και για την επανένωση της εγχώριας καλλιτεχνικής δημιουργίας με τους εκφραστές της Διασποράς. Αλλά και έπειτα η κατάργηση της γνωμοδοτικής επιτροπής από τον Βενιζέλο κατήντησε την συμμετοχή στην Βενετία υπουργοκεντρική και ανεξέλεγκτη. Δηλαδή, λίγο πριν από το 2000, κάπως έτσι μεταχειρίζονται τους θεσμούς εκείνοι που ορίστηκαν να τους προασπίζονται. –Ποιος όμως θα 'πρεπε να στέλνεται στην μυθική

αυτή διοργάνωση και με ποιο σκεπτικό; Πρόκειται, άραγε, για μια διαδικασία που λειτουργεί με κριτήρια εσωτερικής κατανώτασης και συμπλέει με τα δεδομένα της τοπικής ιστορίας της τέχνης ή με σεβασμό προς ό,τι θα προσδοκούσε να δει η διεθνής εικαστική κοινότητα; Υπάρχει κάποιος μηχανισμός στήριξης εκ μέρους της πολιτείας προς τους εκάστοτε εκπροσώπους της ή απλώς ισχύει επαναληπτικά ο νόμος της αδρανείας; Η έλλειψη σαφούς και μακροπρόθεσμης πολιτικής είναι, φευ, παραπάνω από προφανής. Τα κονδύλια αξιοθρήνητα, αν μάλιστα σκεφθεί κανείς τι δαπάνεται αντίστοιχα για το θέατρο ή τον κινηματογράφο. Η φετινή επιλογή προκάλεσε αρκετά ερωτηματικά κυρίως γιατί οι δύο νέες καλλιτέχνιδες Δανάη Στράτου και Βά-

Ο Γιώργος Ζογγολόπουλος συμπληρώνει αισίως 60 χρόνια επίσημων ή ημιεπίσημων συμμετοχών στην Biennale Βενετίας, αναδεικνυόμενος ακριβοδίκαια πρωταθλητής του θεσμού. Την Ελλάδα εκπροσώπησε το 1940, το 1956, το 1964 και το 1993!

σω Τσαντήλα δεν έχουν δείξει ποτέ δουλειά τους στην Ελλάδα και έτσι τρόπον τινά ευνοούνται εις βάρος καλλιτεχνίδων με καταξιωμένο έργο εντός και εκτός, όπως είναι η Διοχάντη, η Λήδα Παπακωνσταντίνου, η Βασιλική Τσεκούρα, η Αιμιλία Παπαφιλίππου, η Μαρία Λοϊζίδου κ.ά. Κατ' ουσίαν φέτος ο Βαρώτσος είναι κομισάριος του εαυτού του, λόγω των πολύ καλών δεσμών που διατηρεί με την ιταλική εικαστική κοινότητα λόγω των πολλαπλών δημόσιων παραγγελιών που έχει εκτελέσει στη γείτονα (La Morgia, Παλέρμο, Τορίνο, Rocca Scalegna κ.λπ.) και λόγω της εξαιρετικής του συμμετοχής το 1995 με το έργο

«Ορίζων» στην ομαδική βενετσιάνικη έκθεση Arte-Laguna.

Η Ελλάδα πρωτοσυμμετείχε στην Biennale το 1934, ενώ το 1938 η Δικτατορία του Μεταξά έστειλε τον Κ. Παρθένη, τον Μ. Τόμπρο και τον Α. Θεοδωρόπουλο με θεωρητική υποστήριξη του Π. Πρεβελάκη. Ήταν τότε που ο Μουσολίνι ιδεολογικοποίησε με πειστικό τρόπο το περιεχόμενο της ενετικής μόστρας.

Από το 1958 ως το 1966 αναλαμβάνει μόνιμος επίτροπός μας με έδρα στη Βενετία ο Τώνης Σπητέρης, ο οποίος συστηματικά προωθεί τις δημόσιες σχέσεις της χώρας επιλέγοντας δημιουργούς που συνδυάζουν το εθνολογικό στοιχείο με το διεθνικό λέξι-λόγιο. Ως αντιπρόεδρος της AICA (της διεθνούς ένωσης τεχνοκριτικών), ο Σπητέρης προέβαλε την ελληνική δημιουργία στους ευρωπαίους συναδέλφους του, ισορροπώντας ανάμεσα στους «κλασικούς» της γενιάς του '30, που εκπροσωπούσαν μια «αισθητική» και τους «ανατροπείς» της γενιάς του '60. Το 1958 στέλνονται οι Τσαρούχης, Μόραλης και Σώχος, ενώ το 1960 οι Σπυρόπουλος, Κοντόπουλος, Λαμέρας, Μυλωνά και Ευ. Παπαδημητρίου, με τον Σπυρόπουλο ν' αποσπά το βραβείο της Unesco. Το 1962 μας εκπροσωπεί ο Χρ. Καπράλος και το 1964 οι Βασιλείου, Νικολάου, Ζογγολόπουλος, Κουλεντιανός, Ν. Βεντούρας. Είναι χαρακτηριστικό ότι την ίδια χρονιά ο Ρεστανύ διοργανώνει στο θέατρο La Fenice αντιεκδήλωση με τρία «ειρωνικά» περιβάλλοντα των Δανιήλ, Νίκου και Κανιάρη, με τίτλο «Προτάσεις για μια νέα ελληνική γλυπτική». Επρόκειτο για μια αντίδραση τόσο στην αμερικανοκρατία της Biennale όσο και στην κατασκευασμένη «ελληνικότητα» του Βασιλείου. Δεκαίως λοιπόν ο τελευταίος αντεπετέθη με άρθρο του στον *Ταχυδρόμο* και τίτλο «Κάτω τα χέρια από την ελληνική γλυπτική!». Το 1964 επίσης, ο Δ. Περδικίδης συμμετείχε στο ισπανικό περίπτερο με την τρομερή γενιά του Τάπιες και του Μιγιάρες. Το 1966 συμμετέχουν οι Γ. Μαυροΐδης, Ν. Γεωργιάδης, Κλ. Λουκόπουλος, Κ. Ανδρέου και Βάσω Κατράκη, με την τελευταία ν' αποσπά βραβείο χαρακτηριστικής. Το 1968 ο

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ 48η ΜΠΙΕΝΑΛΕ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

Ανακοινώθηκε από την υπουργό Πολιτισμού Ελισάβετ Παπαζώη η εθνική συμμετοχή της Ελλάδας στην 48η Μπιενάλε της Βενετίας (εγκαινιάζεται στις 8 Ιουνίου), και για μια ακόμη φορά η εικαστική κοινότητα ένωσε να διακατέχεται από ένα απέραντο αίσθημα μελαγχολίας και αμηχανίας. Δεν είναι όμως, ωστόσο οι συναισθηματικές στάσεις των μελών της εικαστικής κοινότητας, όσο οι ορθολογικές ελλείψεις της απόφασης της συμμετοχής εκείνες που προκαλούν.

Συγκεκριμένα, δημιουργούνται τρία μείζονα ζητήματα, τα οποία συνδέονται πρώτον, με την ανυπαρξία των εικαστικών θεσμών στον τόπο μας, δεύτερον, με την παντελή έλλειψη ενός στοιχειώδους διαλόγου σχετικά με το θέμα της συμμετοχής και τρίτον, με την περιφρόνηση των αισθητικών αντιλήψεων και ιδεών που θεωρούνται επικρατούσες κατά την τωρινή φάση ανάπτυξης της τέχνης στην ελληνική κοινωνία.

Πρώτον: Η εθνική συμμετοχή μας στην Μπιενάλε της Βενετίας δεν προέκυψε ως αποτέλεσμα της λειτουργίας των εικαστικών θεσμών στον τόπο μας. Είναι προϊόν αυθαίρετης απόφασης ατόμων. Εκ των υστέρων, η ατομική αυτή απόφαση ενδύεται τον μανδύα της κρατικής επιλογής. Όλοι γνωρίζουμε ότι το καθεστώς των εικαστικών θεσμών στη χώρα μας θεμελιώνεται σε μια ασθενή και ισχνή «κριτική ικανότητα» (Urteilskraft), και κατά συνέπεια δημιουργείται ένα «ευρύ πεδίο» προ πολιτικών και παραδοσιακών ατομικών δραστηριοτήτων.

Δεύτερον, η εθνική συμμετοχή μας στην Μπιενάλε της Βενετίας δεν είναι προϊόν διαλόγου. Σε κάθε νεοτερική αστική κοινωνία για όλα τα θέματα διεξάγονται σε διαδικαστικά και μεθοδολογικά πλαίσια εκτενείς συζητήσεις με θέσεις, απόψεις, επιχειρήματα και αντι-επιχειρήματα. Τέτοιος διάλογος δεν διεξήχθη ποτέ για να φθάσουμε στην απόφαση της εθνικής συμμετοχής μας. Δεν θα πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι το νομιμοποιητικό θεμέλιο των ορθών αποφάσεων είναι η διαδικασία του διαλόγου.

Τρίτον, η εθνική συμμετοχή μας στην Μπιενάλε ελάχιστη σχέση (εάν όχι μηδενική) έχει με τα συμβαίνοντα στο ελληνικό εικαστικό πεδίο κατά την τωρινή φάση ανάπτυξης της τέχνης. Η θεμελιωτική ιδέα σύμφωνα με την οποία εκτίθενται «έργα εν τω γίνεσθαι» και παρουσιάζονται «καλλιτέχνες σε εξέλιξη» δεν αντέχει σε οποιαδήποτε ενδοαισθητική νομιμοποίηση. Το γεγονός ότι το «κράτος του ωραίου» στην Ελλάδα, σε αντίθεση προς το πολιτικό κράτος, είναι υποανάπτυκτο δεν μπορεί με κανένα τρόπο να δικαιολογήσει αυθαίρετες ατομικές επιλογές. Και σε όσους αντιλέγουν ότι αυτά τα πράγματα συμβαίνουν επί χρόνια, η απάντηση είναι κατηγορηματική: δεν μπορεί να διαιωνίζεται η προ-πολιτική κατάσταση των αισθητικών αποφάσεων στον τόπο μας. Επιτέλους απαιτούνται ριζικές θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο πεδίο της τέχνης. Η μερικότητα των καλλιτεχνών που επελέγησαν δεν μπορεί ποτέ να αντικαταστήσει την καθολικότητα της μοντέρνας ελληνικής τέχνης, η οποία σε παγκόσμιο επίπεδο ανταγωνίζεται τις αντίστοιχες εθνικές τέχνες άλλων κοινωνιών.

Θεόδωρος Γεωργίου

Ιαρίνος Καλλιγιάς στέλνει τους Χρ. Λεφά-
η, Αχ. Απέργη και Κ. Γραμματόπουλο.
ατά την χούντα κυριαρχεί η απόφαση των
ντιστασιακών οργανώσεων και της Δημο-
κρατικής Άμυνας να μην συμμετέχουν οι
καλλιτέχνες στις κρατικές διοργανώσεις,
ε αποτέλεσμα το 1971 ο Παντελής Ξαγο-
άρης να απόσχει από την Biennale Αλε-
ξανδρείας και το 1972 ο γλύπτης Θόδωρος
πό τη Βενετία. Το 1972 πάντως συμμετεί-
αν οι Φασιανός, Μυταράς, Πανουργιάς
ηλαδάκης με κομισάριο τον Ανδρέα Ιω-
ννου, ενώ το 1970 ο Μπότσογλου είχε λά-
ει μέρος στην Biennale του Σάο Πάολο.
Ιέλη κατά καιρούς της επιτροπής επιλογής
ετέλεσαν ο Γ. Παπάς, ο Ι. Μόραλης, ο Ι.
πυρόπουλος, ο Ν. Νικολάου, ο Μ. Καλλι-
άς, ο Μ. Τόμπρος, ο Κ. Γραμματόπουλος,
Ι. Κεφαλληνός, ο Α. Μπενάκης, ο Ν. Χα-
ηκυριάκος-Γκίκας, ο Γ. Κουρνούτος, ο Δ.
υαγγελίδης, ο Π. Πρεβελάκης, ο Ζ. Πα-
αντωνίου κ.ά.

Κατά την δεκαετία της Μεταπολίτευσης,

η ελληνική συμμετοχή αναβαθμίζεται: το
1980 συμμετέχει ο Παύλος, το 1984 οι Κα-
ράς-Γεωργιάδης, το 1986 ο Τσόκλης, που
κάνει εξαιρετική εντύπωση με τα video
πορτραίτα του, το 1988 οι Κανιάρης-Κεσ-
σανλής και το 1990 οι Λάμπας-Μπουτέας,
συμμετοχές που «άνοιξαν» το δρόμο στις
νεότερες γενιές καλλιτεχνών. Ένα, πά-
ντως, είναι βέβαιο: η ελληνική συμμετοχή,
παρά το κύρος και την αίγλη της Biennale,
σταθερά υστερεί. Είναι ενδεικτικό ότι οι
επιλογές γίνονται σχεδόν πάντα την τελευ-
ταία στιγμή και χωρίς στρατηγική προετοι-
μασία ή ευρύτερο διάλογο.

— Μήπως, ενόψει της νέας χιλιετίας και
κυρίως των νέων δεδομένων κάτι θα έπρε-
πε να αλλάξει;

Ας μην ξεχνάμε ότι η Μπιενάλε αποτελεί
έναν πολύτιμο καθρέφτη της τέχνης μας
εκτός και μιαν μοναδική ευκαιρία ενημέ-
ρωσης εντός. Κατά τα άλλα, στην εποχή της
εικόνας, η τέχνη των εικόνων στον τόπο μας
είναι προκλητικά παραμελημένη.

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

από τις εκδόσεις
ΠΑΠΑΖΗΣΗ

το βιβλίο του

ΣΩΤΗΡΗ ΝΤΑΛΗ
(Επιμέλεια)

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΟΒΟ

Η Ελλάδα,
η Διεθνής Κοινότητα
και τα ΜΜΕ

Εκδόσεις
ΠΑΠΑΖΗΣΗ ΑΕΒΕ

Νικηταρά 2,
106 78 Αθήνα
Τηλ.: 38.22.496
Fax: 38.09.150

ΗΡΘΕ ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΑΚΙ. Ός εδώ ήταν. Η αγωνιστική περίοδος 1998/99 έφτασε αισίως στο τέλος της για τα ομαδικά επαγγελματικά αθλήματα. Πρωταθλητές και κυπελλούχοι ανακηρύχθηκαν, σήκωσαν τα τρόπαιά τους, πήγαν στα μπουζούκια και ήπιαν σαμπάνιες και ουίσκι, ενώ στον αντίποδα, όσοι έπιασαν πάτο στις βαθμολογίες των πρωταθλημάτων, του χρόνου θα αγωνίζονται σε μικρότερες κατηγορίες.

ΝΑΤΟΙ ΟΙ ΠΡΩΤΑΘΛΗΤΕΣ. For the record, που λένε και οι Βρετανοί, στο ποδόσφαιρο –αλλά και στο βόλλεϋ– το πρωτάθλημα και το κύπελλο το κέρδισε ο Ολυμπιακός Πειραιώς, που μελλοντικά θα πρέπει να μετονομαστεί σε Ολυμπιακός Ρέντη, αφού στου Ρέντη θα βρίσκεται το γήπεδο που φιλοδοξεί να χτίσει η πειραιϊκή ομάδα με την συμπαράσταση του ΥΠΕΧΩΔΕ. «Κερδισμένη» θεωρείται και η ΑΕΚ που –ως δεύτερη– θα διεκδικήσει μία θέση στο Champions League στον προκριματικό γύρο του Αυγούστου. Στο μπάσκετ, πρωταθλητής είναι ο Παναθηναϊκός και κυπελλούχος ο ΠΑΟΚ. Στο πόλο, πρωταθλητής ο Ολυμπιακός και κυπελλούχος ο Ν.Ο. Βουλιαγμένης.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ. Στο τέλος του πρωταθλήματος ποδοσφαίρου βλέπουμε και πολλά ενδιαφέροντα στατιστικά –π.χ. ότι ο Ολυμπιακός κέρδισε τα περισσότερα πέναλτι, 16, ενώ εναντίον του σφυρίχθηκαν τα λιγότερα, δηλαδή ένα, κι αυτό σε έναν αγώνα που οι πρωταθλητές προηγούνταν με 4-0. Ο Ολυμπιακός έπαιξε σε 10 αγώνες με παίκτη παραπάνω και κανένα με λιγότερο. Επίσης, το πρωτάθλημα κρίθηκε στα εκτός έδρας παιχνίδια, στα οποία ο Ολυμπιακός είχε 14 νίκες, ενώ καμία άλλη ομάδα δεν κέρδισε περισσότερα από 9. Αλλά είπαμε, ήρθε το καλοκαίρι.

ΣΤΙΒΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΜΠΑΣΚΕΤ. Όχι, δηλαδή, ότι το καλοκαίρι αγωνιστικά δεν θα κουνιέται φύλλο. Στα τέλη Ιουνίου διεξάγεται το Ευρωπαϊκό πρωτάθλημα μπάσκετ, ναι αυτό που κέρδισε η Ελλάδα με τον Νίκο Γκάλη επικεφαλής το 1987 και στο οποίο έγινε σουξέ το μάλλον απαίσιο τραγούδι των Europa, «Final Countdown». Σουξέ έγινε και το μπάσκετ, δηλαδή, αν και φέτος το φιλοθεάμον κοινό δεν έδωσε βροντερό παρών. Θα έχουμε και πολλούς αγώνες στίβου, και μην παραξενευτείτε αν οι ελληνικές ομάδες στίβου κερδίσουν σε μεγάλους αγώνες – οι αθλητές μας εμφανίζονται έτοιμοι για μεγάλες επιδόσεις.

«Δεν θα βγάλεις τα κόκκινα ποτέ,
ρε ξανθέ, ρε ξανθέ».
Ευτυχώς για μας τους υπόλοιπους!

Ο ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ ΦΙΛΑΘΛΟΥ

Το καλοκαίρι, λοιπόν, που δεν υπάρχει αγωνιστική κίνηση, οι αθλητικογράφοι αναγκάζονται να ικανοποιούν το αδηφάγο ενδιαφέρον των φιλάθλων με πλαστές ειδήσεις. Και μάλιστα, όσο πιο εντυπωσιακή εμφανίζεται μία είδηση, τόσο πιο σίγουροι ότι είναι ψέματα μπορείτε να είστε. Γι' αυτό, και ειδικά όσον αφορά την μεταγραφική δραστηριότητα των ομάδων, ο καλός φίλαθλος πρέπει να αντιμετωπίζει τα καλοκαιρινά δημοσιεύματα του αθλητικού ρεπορτάζ με χιούμορ και απόλυτη δυσπιστία. Καμιά πληροφορία περί μεταγραφών δεν είναι αληθινή, εκτός και εάν δείτε τον παίκτη που αναφέρεται στο ρεπορτάζ να φορά την φανέλα της ομάδας σας μέσα στο γήπεδο.

Ο ΟΒΕΡΜΑΡΣ ΣΤΗΝ ΑΕΚ!

Για παράδειγμα, την περασμένη εβδομάδα, στις αθλητικές σελίδες του καθημερινού *Βήματος* ανεγράφη με μεγάλα γράμματα, πως η ΑΕΚ ζήτησε από την Άρσεναλ τον **Μαρκ Όβερμαρς**. Εάν στις σελίδες του πολιτικού ρεπορτάζ έγραφε το *Βήμα* πως ο Γιόσκα Φίσερ έρχεται να αναλάβει το υπουργείο Γεωργίας

στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, θα το πιστεύατε; Ε, για να καταλάβετε πόσο απίθανο είναι να έρθει ο Όβερμαρς στην ΑΕΚ, πρέπει να ξέρετε ότι ο παίκτης είναι βασικό στέλεχος της Εθνικής ομάδας της Ολλανδίας και η τιμή του σε περίπτωση μεταγραφής υπερβαίνει την αξία της ΑΕΚ ολόκληρης.

ΚΑΙ ΟΜΩΣ...

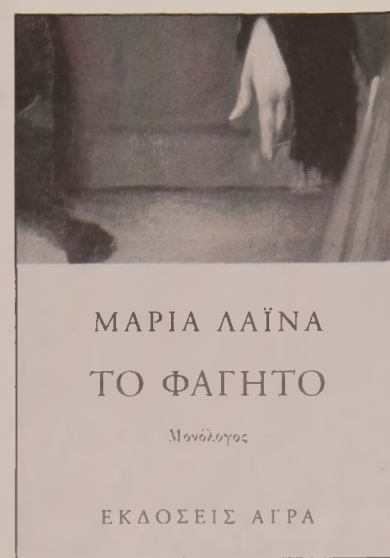
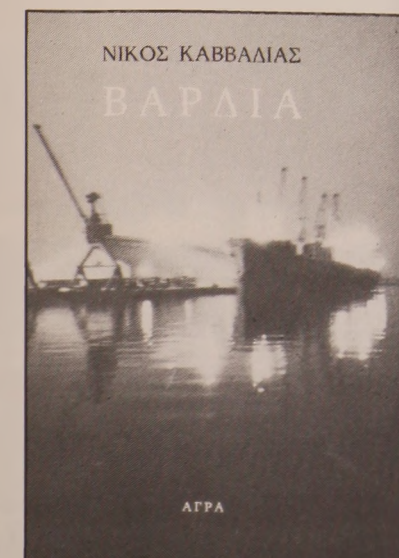
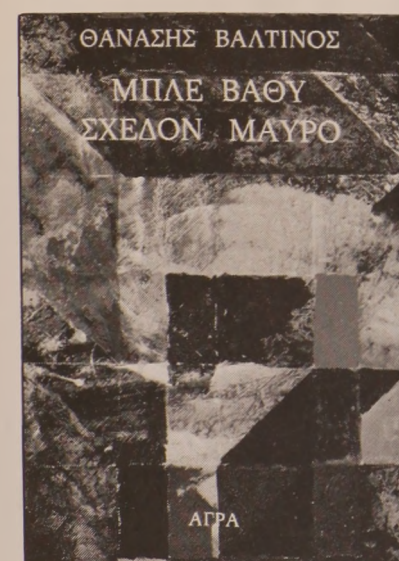
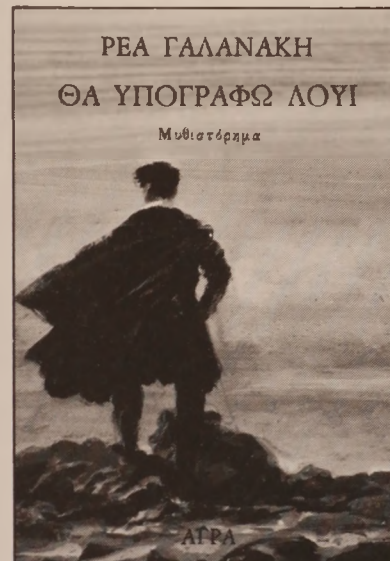
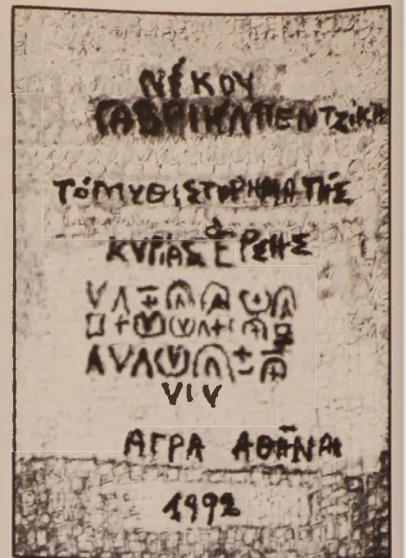
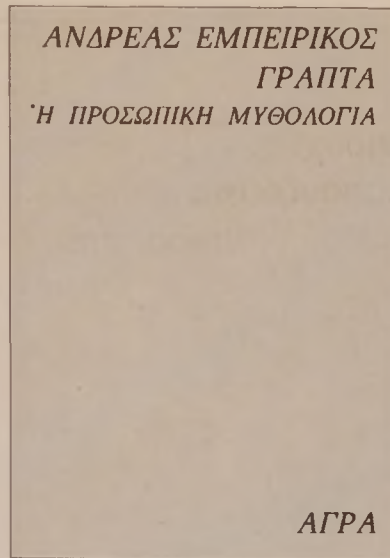
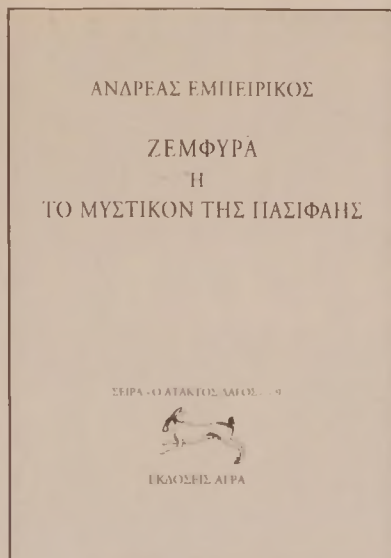
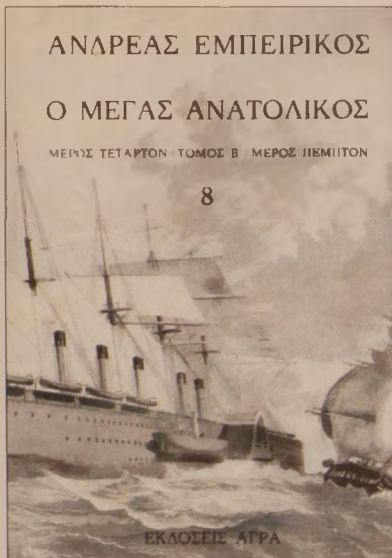
Παρ' ότι όλοι οι φιλάθλοι ξέρουν ότι καμία ελληνική ομάδα δεν είναι σε θέση να αποκτήσει παίκτης τέτοιας αξίας, οι εφημερίδες θα σας βομβαρδίσουν με τέτοιες φανταστικές ειδήσεις μέχρι να λήξει η μεταγραφική περίοδος. Ετοιμαστείτε να διαβάσετε ότι ο

βραζιλιάνος σούπερ σταρ **Ρονάλντο** θα έρθει στον Ολυμπιακό, ο γάλλος πρωταθλητής κόσμου **Ζινεντίν Ζιντάν** στον Παναθηναϊκό και ο ολλανδός σέντερ φορ **Ντένις Μπέργκαμπ** στον ΠΑΟΚ. Και γελάστε ελεύθερα σε βάρος όσων το πιστέψουν.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΓΡΑ

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ ΣΤΗ ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

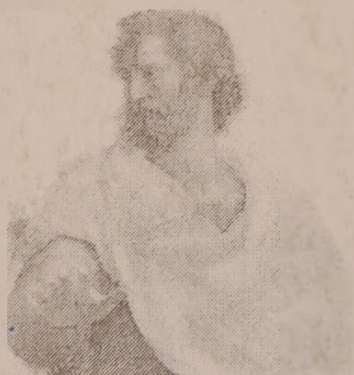
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ

Εισαγωγή – μετάφραση – σχολιασμός:

Βασίλης Κάλφας

Το 2ο βιβλίο των Φυσικών είναι το πιο σημαντικό από τα αριστοτελικά έργα σε θέματα φιλοσοφίας της φύσης. Εμπεριέχει την πληρέστερη εκδοχή της περίφημης αριστοτελικής θεωρίας των τεσσάρων αιτίων. Ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποκαταστήσει την έννοια της φύσεως ως πρωταρχικό αντικείμενο μελέτης της φιλοσοφίας – να θεμελιώσει μια έγκυρη «φυσική επιστήμη». Προσπαθεί να χαράξει μια μέση οδό ανάμεσα στον πλατωνικό ιδεαλισμό και τον υλισμό των τελευταίων προσωκρατικών.

♦ ♦ ♦

κυκλοφορούν επίσης

ΠΛΑΤΩΝ: ΤΙΜΑΙΟΣ

Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΛΦΑΣ

♦ ♦ ♦

ΧΛΟΗ ΜΠΑΛΛΑ: ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΠΕΙΘΩ

από τη Ρητορική στην Πολιτική

♦ ♦ ♦

ΚΟΣΜΑΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ:

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ, Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΤΥΡΑΝΝΟΣ

Για την πολιτική σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη

εκδόσεις **πόλις**

ΟΜΗΡΟΥ 32, ΤΗΛ. 36 43 382, FAX 36 36 501, e-mail: polis@ath.forthnet.gr